

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

„*MINTHA TÖBB OLDALRÓL KAPNÁM A FÉNYT...*”

A PRÓZAÍRÓ TAKÁTS GYULA

VARGA ISTVÁN

2009

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

VARGA ISTVÁN

„*MINTHA TÖBB OLDALRÓL KAPNÁM A FÉNYT...*”

A PRÓZAÍRÓ TAKÁTS GYULA

Eötvös Loránd Tudományegyetem Doktori Iskola

Vezető: Dr. Kulcsár Szabó Ernő egyetemi tanár

Program: A legújabbkori magyar irodalom

Programvezető: Dr. Rónay László DSc., professor emeritus

Bíráló bizottság:

Elnök: Dr. Tverdota György DSc., egyetemi tanár

Bírálok: Dr. Cs.Varga István PhD.

Dr. Pomogáts Béla CSc.

Tagok: Dr. Szigeti Lajos Sándor DSc.

Dr. Sipos Lajos egyetemi tanár

Titkár: Dr. Schiller Erzsébet PhD.

Témavezető: Dr. Rónay László DSc., professor emeritus

Prológus

Jelen dolgozatunk célja, hogy felhívjuk és ráirányítsuk a figyelmet Takáts Gyula prózai írásaira. A Nyugat harmadik nemzedékéhez tartozó alkotót ugyanis jobbára csak költői munkái alapján tartják számon, jöllehet e nemzedék mára kanonizált alakjának számít. Weöres Sándor, Jékely Zoltán, Rónay György, Kiss Tamás, Vas István mellett ő is e nemzedék kiemelkedő alakja. Hosszú élete során számos elismerésben részesült. Baumgarten-díjat kapott, József Attila-díjas, 1991-ben pedig Kossuth-díjjal jutalmazták munkáját.

A terjedelmes Takáts Gyula recepció túlnyomórészt költészetét taglalja. Úgy ítéltük meg, hogy prózája is kiállja a mélyebb elemzést. Részletesen foglalkozunk regényeivel: az Egy flóbertpuska története, a Vitorlás a berken, a Polgárjelöltek, a Színház az „Ezüst Kancsó”-ban, Kinek könnyebb? című novelláskötet, valamint az Egy kertre emlékezve című esszékötet lesz a következőkben elemzésünk tárgya. E műveket azért vesszük aprólékosan górcső alá, mert nézetünk szerint Takáts Gyula prózájának ezek a művek olyan mérföldkövei, amelyek megadják a választ arra: hol van is a helye a Nyugat harmadik nemzedékének tagjai között. Helyhiány miatt nem foglalkozhatunk a legutóbbi időben megjelent két prózakötetével, az Emlékek életrajzával, valamint az Őt esztendő Drangalagban című naplójegyzetekkel, jöllehet ezeket nekünk volt szerencsénk szerkeszthetni.¹

Az alkotó egyik legjobb ismerője és barátja, Pomogáts Béla gyakran idézte Takáts Gyuláról azt a megfigyelést, amelyet még Jékely Zoltán tett: „Harminckét évvel ezelőtt a budapesti Fészek-klubban ünnepeltük a hatvanöt esztendő Takáts Gyula születésnapját. Az ünnepi köszöntőt népes hallgatóság előtt a régi barát: Jékely Zoltán tartotta. Ennek néhány mondatát szeretném idézni: „valami, (...) ami nem

¹ Takáts Gyula: Emlékek életrajza. Kaposvár, Berzsenyi Kiadó.2001. Szerkesztette: Varga István
Takáts Gyula: Őt esztendő Drangalagban. Pécs, Pannónia Könyvkiadó, 2005. Szerkesztette: Varga István

hagyható említetlen sem most, ünneplése pillanataiban, sem életműve általános fölmérésekor. Egy olyan sajátosság, mely Takáts Gyulát egyenest az emberföldrajzi fantasztikumok sorába emeli: ez a hatvanöt éves költő, akit itt tisztelhetünk hús-vér alakja szerint csakúgy, mint szellemi kivételése szerint - ez az ember itt, Európában, Magyarországon, Somogy megyében, Kaposváron, egyazon házban élte le a 20. század vagy akár a történelem legvérvivarosabb hat és fél évtizedét! Bizony, több, mint ritkaság, valóságos csoda ez, mirákulum a javából: »nemzet örlelkeihez« folyamodó elhatározás és hűség csodatétele.,²

De választásunk és kíváncsiságunk egyik magyarázata lehet az is, amit Alföldy Jenő tett Bertók László: *Dongó a szobában* című kötetének méltatásában: Mindig is vonzott a költők prózája. Ők jobban megfontolják, mit írnak le, mint más halandók. Nem biztos, hogy jobb lesz a prózájuk, mint a hivatásos elbeszélőké, esszéíróké, de jobban kitetszik alkotói küzdelmük a nyelv nyersanyagával. Weöres írja költői diplomamunkának szánt ifjúkori munkájában, *A vers születésében*, hogy ha költő ír prózát, az gyakran a formakényszertől megfosztott lírikus arcrángásait, *tikjeit* mutatja. Weöres ezt így mondja: „...a forma valósággal munkatársa a költőnek. Ha a poéta elkezd prózát írni, eleinte többnyire igen szánalmas az eredménye: a kötöttség egyensúlyozója nélkül gyámoltalan; és a megnyilvánuló hibák jellemzőek a temperamentumára. Némelyek, mikor kitörnek a kötöttség gyámkodása alól, olyanok, mint a gátrepesztő folyó: rendszertelen és bőséges kedélyvilágukat nem fékezi semmi, a próza terjengősen dagadozik... sevége se-hossza a mondatok áradatának. Mások valósággal fáznak, mikor kibújnak a forma köntöséből: hiányérzéssel küzdenek, a lendítőerő

² Pomogáts Béla: Kilencvenhét esztendő. Elhangzott 2008. február 4-én Kaposváron a költő születésnapjának ünnepén. Vigília.2005. május.

hiányát érzik, minden szavuk kínosan fakad és élettelen és szürke lesz... a mondatok fogaskerekei nem bírnak egymásba-kapaszkodni, a gondolatok összezsúfolódnak és nem találják a folytatásukat. ... Az első eset inkább az ösztönös, érzelmi-lendületű költőknél, második a tudatos és higgadt vers-ötvésőknél gyakori...

Kiforrott költőkre vetítve ezt a kis tipológiát, nem azt nézzük, hogy miként botladozik a baudelaire-i albatrosz a prózáírás hajópadlátán, hanem azt próbáljuk ellesni, hogy miképpen nyilvánul meg a költői személyiség, amikor nem tartja kordában a formafegyelem és a költői rutin. A lírai mű nem föltétlenül a feltárlkozás műfaja, noha az önkifejezés; az önkifejezés eszközt ritkán meríti a költő önmagából ...inkább a világ dolgainak transzformátorain át, gyakran más személyeken keresztül fejezi ki mondandóját.³

3

Alföldy Jenő: Írói gondok: közgondjaink. Új Forrás. 1999.4. sz.

Bevezető

Egy fiatal újságíró kereste föl a Kaposváron élő TAKÁTS GYULÁT az 1970-es esztendő legelején. Az *Élet és Irodalom* című lap számára szeretett volna interjút készíteni a költővel, aki akkor már több mint két évtizede a Somogy Megyei Múzeum igazgatói posztját is betöltötte. Az újságíró vonattal érkezett a városba, majd ebédelt az *Iparhoz* címzett vendéglőben, még sétálhatott is a városban, mert riportalánya délután három órára várta. Takáts Gyula ugyanis ragaszkodott ahhoz, hogy ebéd után dolgozószobájában mindenkor rövid időre lepihenjen. Bizonytalán ez a mozzanat is jól jellemzi azt a sajátosan megtervezett harmóniát, s kialakított egyéni világot, amely Takáts Gyulának nemcsak az életében, hanem a művészetében is olyannyira tetten érhető. Ha jobban megnézzük a dátumokat, világossá válik: költőnk az interjú elkészítésekor még nincs hatvanesztendő. Az újságírókat egyébként LAZAR ERVINNEK hívták. (Az ő szíves közlése a történet. V. I.)

A beszélgetés során egyebek mellett az alábbi kérdést teszi föl a riporter Takáts Gyulának:

– *Nemcsak verssel és képzőművészettel, szépprózával is foglalkozik. Eddig négy regénye és egy novelláskötete jelent meg. Azt mondta, elsősorban költőnek tartja magát. Szépprózával csak mellékesen foglalkozott?*

– *Semmi esetre sem mellékesen. A legtöbb prózai írásom első személyben íródott. Így sok bennük a vallomásszerű. Előnyére van-e ez a regénynek? Nem tudom. Úgy érzem, ugyanolyan szükségszerű a prózaírás, akár időnként a rajzolás, festés vagy a zene hallgatása, a képtárak és a műtermek látogatása. Gyakorlásukkal mintha feltöltődne és egyben meg is pihenne a kedélyem. Kell, hogy csináljam. Talán épp a*

*vers parancsolja. Mintha több oldalról kapnám a fényt, ahogy az egyik festő barátom mondta.*⁴

Az alábbiakban kísérletet akarunk tenni arra, hogy fölvezoljuk Takáts Gyula prózájának legjellegzetesebb vonásait.

Vagyis a fényről lesz szó...

⁴ Látogatóban. Kortárs magyar írók vallomásai. (szerk.: Lengyel Péter) Bp.: Gondolat Kiadó, 1971. p. 201.

Iskola a szülőföldön

„A benső tudás fölébresztése a beavatás.”

Czakó Gábor⁵

Az 1967-es esztendőben jelent meg Takáts Gyula első ifjúsági regénye, az *Egy flóbertpuska története*. Több mint öt évtizedes élettapasztalatot, valamint ennél is súlyosabb „élmény-pakk”-ot (a kifejezés EGRY JÓZSEFTŐL való) hordoz ekkorra a költő, író, festő és múzeumigazgató Takáts Gyula. Korántsem lépett még bele az őszikés korszakába, ám regénye egyfajta összegzésnek számít már. Művét, e lírai szépségű regényt édesapja emlékének ajánlotta a szerző. Nemzedékének legjobb tagjait, legkedvesebb barátait készítette remekművek írására az édesapák emléke. Gondoljuk csak JÉKELY ZOLTÁN legszebb költeményeire – az ő költő-édesapja nagyenyedi tanár volt, vagy TATAY SANDOR református lelkész atyjára a Bakonyban. Elmondhatjuk, hogy az elcsatolt Erdélytől az országhatárokon belül maradt Dunántúlig közös traumát élt át minden család. Az első világháború okozta sebek még frissek Takáts Gyula regényének tanúsága szerint a lelkekben:

„...mert a sas sohasem szelidül meg – zárta be az öreg a történetet.

– Csak a puskától – hümmögte bizonytalanul a történet végéhez nagyanyánk, aki végigsírt négyévi világháborút apánk miatt.”⁶

A „boldog békeidők”, jobban mondva a Ferenc József-korabeli prosperitás emléke érintés közelben volt még Takáts Gyula gyermekkorában. Aludttejés bőgréikre Vilmos és Mehmed császár arcképe volt ráégetve. Először ezen ellenfelekkel kellett megbirkózniuk a reggelik és vacsorák alkalmából. ⁷

⁵ Czakó Gábor: Beavatás. Budapest, Boldog Salamon Kör. 118.p.

⁶ Takáts Gyula: Egy flóbertpuska története. Bp. Móra, 1967. p. 36.

⁷ Takáts Gyula: i. m. (2.) p. 25–26.

A regény főszereplőjének, az író kölyökkori alteregójának a neve Trombitás Mihály. Beszélő név, akár KRÚDY GYULA regényeiben a szereplőké. Mindenképpen „nagy zengésű” név, amellyel a regény kezdődik. Ebben az első felütésben, e megzengetett iniciáléban benne van az első világháború minden kataklizmája a maga dübörgésével, vagy ama utolsó ítélet Szent Mihály arkangyallal és a holtakat szólító harsonaszavával. Dübörgő repülőgépeket csodálnak gyerekfővel:

„...*Jurasich Gerzson hajóskapitányon kívül a legnagyobb példaképeink ők voltak, a frontról hazatért hadirepülőink... Kereplő, tüsszögő motorjuk fabordás vászonszárnyakon röpitette géppuskáikat.*”⁸

S hogy a kis Trombitás Mihálynak ne csak az eget, de a földet is eszünkbe juttassa a neve, rögtön az első lapon van egy druszája is, akit Misinek hívnak. (Misinek egy valódi félvad kan disznót hívnak. Ezért becézik Trombitás Mihályt Miskának a regény oldalain.) Úgy látszik, a gyermekek közelében mindig éltek és élnek vadak, akiket egészen nem szelídíthet meg az emberi környezet. Miska édesapjának a gyermekkorában sasmadár, Miska idejében pedig vaddisznó élt az udvarban.

Vajon a gyermekek természetbe és társadalomba való beilleszkedése hogyan alakul egy világégés után? A betörhetetlen állatpéldák rögvest ezt a kérdést vetik föl. A szocializálódásuk egy nyári szünidő idején, hatvan nap leforgása alatt végbemegy. (A szerző másik ifjúsági regénye, a következő, a *Vitorlás a berken* számozott fejezeteiben is a Trombitás-testvérpárral és Jurasich kapitánnyal találkozunk majd, csak ott már igazi vizeken játszódik a gyermekekhez arányos, izgalmas Odüsszeia.) A gyermekeket a nagyszülők gondjaira bízzák a szülők, akik a lehető legnagyobb szeretettel és gonddal az életre készítik föl unokáikat. Számptalan játék (még pszichológia értelemben vett game is) tarkítja e tanulási folyamatot. Például a vakáció idejére beigért flóbert-

⁸ Takáts Gyula: i. m. (2.) p. 63.

puskát nem kapják meg azonnal Miskáék, s amíg azt keresik, egész családi legendáriumot bonthatnak ki a padlás régi ládáiból. A nagypapa elnyújtja a puska utáni vágyakozás idejét, hadd színesedjék a gyermekek képzelete, hadd szerezzenek addig tapasztalatokat még. Tanulják meg a madárhangokat, legyenek tisztában a listával, amely a védett jóságok neveit tartalmazza, ne fogjanak emberre fegyvert soha⁹.

A puska Takáts Gyulánál az a tárgy, amelyet Searle a következőképpen ír le: „Gyakran támad szükségünk valamilyen eszközre, ami lehetővé teszi, hogy felismerjünk egy objektumot, mint státusfunkcióval rendelkezőt, még ha a státusz láthatatlan is magában az objektumban. Ebből a célból használjuk az úgynevezett „státusindikátorokat”. Kézenfekvő példák rá a jegygyűrűn, az egyenruha, a jelvény, az útlevel, az autózvezetői „igazolvány”.¹⁰ Ilyen státusindikátor Takáts Gyulánál a puska. A puska, ami nemcsak a pusztítás, a halál kifejezője, hanem a megfelelő kézbe kerülve a férfivá válás szimbóluma is.

A flóbertpuskát egyébiránt nem tartotta komoly fegyvernek Matula bácsi (FEKETE ISTVÁN híres ifjúsági regényének bölcs öregje)¹¹, meg is jegyezte ezt, amikor Ladó Gyula Lajos említette, hogy lőtt már olyan típussal. Trombitás Miskáék számára mégiscsak a felnőtté váláshoz vezető út egyik fontos lépcsőfoka ez a felnőttektől kapott bizalom. Szinte egy beavatási rítus az, amin átesnek. Az egyik próba, amit ki kellett állniuk, az volt, hogy megőrizték-e épen az élettiszteletüket, nem hajtja-e őket a pusztítás bármilyen ördögded démona. (Kosztolányinak és Csáthnak véres gyermekkori emlékei voltak, ők bizony kínozták is az állatokat.) Trombitás Miska édesapja csak azután mondja ki a következő szavakat, amikor már megbizonyosodott afelől, hogy a mátyásmadarat, a szajkót reflexszerűen mindig, minden körülményben megmentenék fiai a macska karmai elől:

⁹ Takáts Gyula: i. m. (2.) p. 29.

¹⁰ John R. Searle: *Elme, nyelv és társadalom*. Vince Kiadó Kft, Bp. 2000. 156. p.) Ford.: Kertész Balázs

¹¹ Fekete István: *Tűskevár*. Budapest, 1957. Móra Kiadó

„– Látom, hozzáöntetek, mert aki vigyáz rá és szereti a madarat – és a Matyira mutatott –, az megérdemli már a fegyvert.”¹²

A kisvárosban (egészen pontosan: se falu, se város! – lásd 13. oldal) és a hegyközségben ez nem számított holmi lírai kijelentésnek. Az apa adott szava mögött aranyfedezet van. Így tettek ugyanis a település többi apái is, időről időre, lépésről lépésre avatták be az életbe utódaikat, akik először kicsiben, félig játszásiból próbálták meg ugyanazt tenni, mit majd nagyban a kötelességük lesz. Íme, egy másik családban, és éppen párhuzamosan!, a következő történik:

„Mít tehettem? Vissza újra, és onnan egyenesen Lukácsékhoz, a kovácsműhelybe rohantam. Apám gyermekkori iskolatársa volt a kovács. Pár perc, és meg is hajlította a szabványos retesznyitó kampót, s mert Lukács is nagyon készülődött, velem engedte. Pedig már a bőrkötény is ott lógott a nyakában, ami annyit jelentett, hogy kerülgettetik vele a mesterségbe való beavatás szertartásait.”¹³

A felnőttek nem engedik természetesen, hogy pusztán az elemek s a természet vadjai neveljék a gyermekeiket, mint valami Mauglikat. (Inkább az állatokat is magukhoz szelídítik. Ezért viselnek az állatok emberi neveket, például a kutyát is – a betyár után – Sobrinak nevezik. Kukucska Jánoshoz emberi szavakat szajkóz a madár.) Viszont azt sem akarják, hogy önmagukat kifaragva lássák viszont utódaikon. Hagyják, hogy fölfedezzék az életértékeket a gyermekek, s mindezekhez legfőljebb szelíden terelgetik, tessékelik őket. Nem mutatják meg pontosan a forrás helyét („– A forrás arra van! ...Az út megmutatja.”¹⁴), de ha elmentek már mellette, legközelebb már tudni fogják, nem vétik el azt a felnőttek pár eligazító szava nyomán¹⁵

A Távol-Keleten létezik egy ősi felfogás, miszerint az embereknek három életszakaszuk van. A tanulékony gyermekkor, a dolgozó felnőtt-

¹² Takáts Gyula: i. m. (2.) p. 14.

¹³ Takáts Gyula: i. m. (2.) p. 49.

¹⁴ Takáts Gyula: i. m. (2.) p. 77.

¹⁵ Takáts Gyula: i. m. (2.) p.94.

kor és a tanító öregkor. A három ciklus közül a látszólag legpasszívabb öregkort tartják a legértékesebbnek. A nevelés legfontosabb szakasza a dunántúli dombok között is az idős generációra vár. Ők kötik össze a múltat a jövővel, övük e szép szerep. Egyfelől az apák generációjának (a munkavégzés mellett) nincs annyi ideje a gyermekekre, másrészt a nagyszülők egy emberöltővel már többet láttak a világból, s ennyivel is alkalmasabbak az életbe kalauzolók küldetését beteljesíteni. A regényben Kukucska János lesz az a bölcs nevelő, aki Fekete István *Tüskevár* című művében Matula bácsi. (Az ő neve is beszélő név: a kukucskálni ige képzetét kelti, hiszen vigyázó szeme rajta lesz a gyerekeken.) A világ felfedezésére és meghódítására Trombitás Miskával és annak öccsével tart. Már a család második generációja mellett szolgál, még az előző világból maradt, amikor fogatot hajtott. Ő kocsizott Miska édesapjával a pápai kollégiumba hajdanán, s hűséges családtaggá lett időközben. A lovak és a kocsi nélkül is egyenrangú családtagként mozog, tesz-vesz, segít a ház körül. Arany János *Toldi*béli szolgájára, Bencére emlékeztet. A halál és a (mindenféle értelemben vett) mulandóság elől a gyermekekre testálják tudásukat. A legpompázatosabb színű balkáni fecskék, vagyis a gyurgyókák, a gyurgyalagok löszbe vájt lakásairól a sír jut az öregek eszébe. Nem is titkolják a gyerekek előtt, csak elharapják mondanójuk végét:

„– *Méhészmadarak – hunyorgatott a tollak gyöngyház ragyogásába Kukucska János.*

– *Azok – bólogat Ambrus.*

– *Télre elmegy mind.*

– *Akár a fecskék?*

– *Akár azok... Aztán csak ezek maradnak. A fészkeik. Azok az üres barlangok ott fönna falon. A gödrök.*

– *Azok...*

– És lássa csak, van olyan élet is, amelyik a gödörben kezd... A másik meg abban végzi...

– Valamennyi – csak ennyit válaszolt Kukucska János, és Ambrus csak rábólogatott, és nem volt se szomorú, se vidám egyik sem. Pedig mindketten ugyanarra gondoltak.”¹⁶

A gyurgyalagokat tilos lesz bántaniuk, különben nem lesz, ki meghozza nekik a tavaszt. „Célozni verében tanulj...”¹⁷ – szól a tanítás. Miska édesapja is rengeteg verebet és szarkát lőtt gyermekkorában, s a természet egyensúlyára ügyelt e ritkításokkal, nem pedig a kis életek kioltása volt önös célja. Amikor hazavitték Kukucska Jánossal a megölt lár mássast, s azt meg is gyógyították, akkor Miskának kellett megszereznie a saseledelt is. A puska segítségével sikerülhetett ez csak. A természetben tehát a madár helyén támadt úrt a gyermek töltötte be. Fia, Miska öccse a kérdésével egy nagy igazságra érzett rá:

„– A sas helyett apánk lett a sas?”¹⁸

A regény szervező eleme egy flóbertpuska. Birtoklása a fantáziáló, álmodozó, mielőbb felnőtté válni akaró gyermekek számára elérendő cél. Nem véletlen. Ha megkaphatják és élhetnek vele, szerintük általa az igazi életbe avatódnak majd bele. A beavatás minden törzsi nép hite szerint egy olyan folyamat, amelyben a próbák során a személyiség ki-cserélődik. A régi énből, a gyerekkoriból egy új, a felnőtt én születik meg. Igazi fegyverhez (a felnőttek eszközéhez) jutni annyi tehát, mint felnőtté válni. (Lásd még: Tatay Sándor: *Puskák és galambok*.)¹⁹ Persze, az egész közösség szemében. A nevetségessé válástól és a bármily kirekesztéstől távol. Sokan vannak, akik összeroppannak ettől a feladattól. A humánus közösségnek, a civilizált kollektíváknak ezekkel is számolniuk kell. A Takáts Gyulát és öccsét felnevelő család és község, a mikro- és makrotársadalom (a városi és a hegyi közösség egyaránt) egy

¹⁶ Takáts Gyula: i. m. (2.) p. 90.

¹⁷ Takáts Gyula: i. m. (2.) p. 89.

¹⁸ Takáts Gyula: i. m. (2.) p. 33.

¹⁹ Tatay Sándor: *Puskák és galambok*. Budapest, 1977. Móra Kiadó.

már nem egészen játék, de még nem is nagyvadak ölésére rendszeresített flóbertpuska használatának engedélyezésével jelzi, hogy a próbát nem gondolta véresen komolyan. Nem egyszeri, életre-halálra való küzdelemről lesz szó, nem egy ravaszelhúzásnyi pillanattól, nem egyetlen golyó kilövésétől, legkevésbé valamiféle véres áldozattól válik lakai hirtelenjében felnőtté. Ám a tét mégiscsak igen komoly:

„– Majd csak belejöttök... Egy-két nyár itt kint, aztán vagy lesz belőletek ember, vagy semmi! Itt pótvízsga nincs... Meg mester sincs, olyan, aki krétával táblán tanítja... Nincs! Nincsenek – de mintha magával vitatkozott volna, csak rávágja: – illetve, hogy mind az! Egy szálíg!

Néztük, hogy kikről és mikről beszél, és csak folytatta:

– Mind egy szálíg az. Egy szálíg azok, ezek a hegyiek. Ezekről tanult az apátok is. Az Ambrustól, a Gergelytől meg azok apjától.

– És Kukucska Jánostól! – rikkantottam.²⁰

Azoktól tanultak és tanulnak Miskáék, akik eleget láttak és tudtak már: „...Tódor Ambrus meg Gergely, mint akkor a süldők után, most is együtt indultak. Csak egy kicsit lassabban, mert most már lassan kitanulták, hogyan higgyen az ember a saját szemének meg fülének ebben a világban. De kellett is hozzá vagy hetven év.”²¹

Ezt a rítust senki nem ellenzi a szünidő hatvan napja alatt...

A flóbertpuska körül mindig történik valami, ha éppen nem, akkor az emlékezés segíti színesebbé tenni a vakáció napjait. (A flóbertpuska megjelölt egy alakuló gyermekközösséget, s amikor már éppen nem használják mint fegyvert, tagjai akkor is „flóbertesek” maradnak: „Így aztán hiába hallgatott most a flóbert. Azért némán is szigorúan fogott össze minket, úgy, akár egy zászló.”²²

²⁰ Takáts Gyula: i. m. (2.) p. 100.

²¹ Takáts Gyula: i. m. (2.) p. 107.

²² Takáts Gyula: i. m. (2.) p. 129.

Krúdynál regényszervező elem egy kocsmabelső (*Boldogult úrfikoromban*)²³, MÁNDY IVÁNNál egy trafik vagy egy villamos (*Tájak, az én tájaim*)²⁴. Takáts Gyula regényében a flóbertpuska egyszerre olyan konkrét és kultikus tárgy, mint Homérosznál Akhilleusz pajzsa. Takáts Gyula is szépen és gonddal írja le, mint az ókori eposz szerzője, rapszódosza a harci eszközt:

*„...gusztálni kezdtük nagy meleg örömmel a meglelt puskát, melynek ezüstcsillagai végre a kezünkben táncoltak. Tusán ott állt a fekete szarvas és a réz- és ezüstindák között ott repültek a madarak, a fácán, a kacska és a galamb. A hihetetlenül könnyű kis mestermunkából alig érezhető, finom fegyverolajszag párologott szét a hajnali derengésben.”*²⁵

Az időpont már nem jelölheti az éjszakát, de még a nappalt sem. Köztes idő, ahogy a térben létezik a senkiföldje, úgy ez az időpillanat is mitikus. Nem véletlen talán, hogy leginkább a filmszakma tesz kísérletet e pillanat meghatározására, demerungnak nevezve, amikor már vagy még nincs napfény, ám világos van már.

A fegyverre fölvitt díszítések tulajdonképpen egy több évezredes kultúra sámánisztikus, majd keresztényivé lett világrendjének a bolygóábrázolásai és totemállatai. A puska Grazban készült, ott ahol nem csupán remek tárgyak születtek a mesterek keze alatt, de nagy szellemek is alakultak, csiszolódtak. ZRÍNYI MIKLÓSNak például e stájer városban volt 1630-tól 1634-ig gyámja és tanítója PAZMÁNY PÉTER. Trombitás Miskáék (és őseik) Zrínyi huszárijai után nevezték és nevezik a városka széli dombot és épületeit Huszárvárnak²⁶. Ám jegyezzük meg azt is: Takáts Gyula egy ideig ösztöndíjjal éppen Grazban végzett egyetemi tanulmányokat.

A flóbertpuska keresése, majd használata közben többször is adódnak olyan pillanatok, amelyekben a regényíró (s az elbeszélő

²³ Megjelent 1929-ben

²⁴ Bp. Magvető Kiadó, 1981.

²⁵ Takáts Gyula: i. m. (2.) p. 58.

²⁶ Takáts Gyula: i. m. (2.) p. 8.

Trombitás Miska) felfüggeszti, megállítja az időt. S onnantól kezdve, akár KRÚDY GYULA és MARCEL PROUST időutazást tehet a múltban. Az egyik jelenetben még a regény elején olyan történet jelenik meg Trombitás Miska emlékezetében, amely erről a bizonyos időrelativizálásról szól álom és valóság, múlt és jelen határmezsgyéjén. „Nos, a várakozás: időértelmezés. Arra az időre vonatkozik, amely még nem jött el; lehet, hogy nem is fog. De ez nem befolyásolja a várakozás aktív vagy passzív stratégiáját. De milyen idő a várakozás ideje? Annyit mindenképpen tudunk róla, hogy változásra irányuló idő. Ebből pedig egyenesen következik az a mód, ahogyan a várakozás antropomorfizálja az időt az irodalmi műben. Fél vagy remél a várakozó, készül, csügged, beletörődik, vagy éppenséggel tervezget, elképzeli, emlékezik. Hogy mire emlékeztet ez? Hát az életre magára, mi több, a létre, hiszen a várakozás mint irodalmi helyzet, mint beszédmód: létmetafora.”²⁷

Hősünk álmában a bádogos Kárpelec bádoglovagcégére jelenik meg:

„Mikor aztán annyira felnöttem, hogy kiadhattak szüleim az öregapámékhoz, az első hajmeresztő álmaimat is neki köszönhettem. Akkor, azon az éjszakán történt, hogy öregapám fecskés, porcelán órája, mely alatt születtem, elrepült a falról. De semmi csoda! Még szárnya se nőtt az öreg cseh óranak, csak épp a hosszú rézláncon függő ólomkörtéje került a kezembe, mint egyetlen fegyver az álmomban rám rontó bádogvitéz ellen. Csupa véletlen, hogy hadonászás közben a kezem ügyébe került, s mert kitűnő érzékkel kólintottuk le a verebet a fáról és a porból egyaránt, világos, hogy az éjszakában rémült kiabálással hajítottam sisakon Kárpelec remekét. Azaz csak hajítottam volna. Helyette a valóság az volt, hogy a súly elrepült, és iszonyú csörgéssel még a szöveget is ki-

²⁷ Szilágyi Júlia: A felfüggesztett idő nyomában. Kellék.1991.6.sz.p.33.

*rántotta a falból. A szög után repült a fecskés óra is. Aztán az egész, mint egy üstökös, először a gyertyás tükörnek, onnan pedig nagy csörmpöléssel és zengéssel a nagy zajra hosszú ingen berontó nagyapám lába elé zuhant.*²⁸

A megállt és megállított időt a széttört óránál egyértelműbben és nagyobb plaszticitással semmi sem érzékeltethetné. A delet egy szépséges harangláb alatt kongatja el Tódor Ambrus bácsi, de ez sem csupán az ebédidőt jelenti, hanem évszázadokkal katapultálja vissza a gyerekek képzeletét:

*„Mert ő csöndített minden délre a kis haranglábban a nándorfehérvári nagy diadal emlékére a hegyen.”*²⁹

A gyermekek unalmasnak éreznék a puska híján a délutánt (mint minden vidéki városka gyermekei a Monarchia ideje alatt és után – olvassuk a 64. oldalon). Mintha valóban csak néhány kivételes személyiségű felnőtt iparkodásának volna köszönhető, hogy egyáltalán *idő* – *van*. Krúdy Gyula *Szindbád*-prózaeköltészetének sehol-nincs idejét aszszociálja a következő Takáts Gyula-regényrészlet is:

*„Mert Kálmán, amint fölhúzta a világi és templomi órákat, hogy meg ne álljon városunk fölött az idő, már szaladt is hozzánk.”*³⁰

Takáts Gyula édesapja Krúdy Gyula nemzedékéhez tartozott. Úgy ment szánon a pápai kollégium felé, mint a gyermek Krúdy Podolinba. Az apa emlékének ajánlott regényben a hangulat megteremtésének eszközein túl ezért is alkalmazhatja a szerző mindazokat a vívmányokat, amelyeket a modern prózairodalom képviselőjeként Krúdy megteremtett a századelőn. (Nota bene: Jékely novelláin is e Krúdy-hatás érezhető.)

²⁸ Takáts Gyula: i. m. (2.) p. 10.

²⁹ Takáts Gyula: i. m. (2.) p. 51.

³⁰ Takáts Gyula: i. m. (2.) p. 84.

Takáts Gyula költői hasonlataival lesz hasonlatos a lírai prózát író Krúdyhoz. Álljon itt belőlük egy csokor, valóban csak a legszebbek közül:

„Az öreg kinyitotta sovány kezét. És az abrosz fölött, mint a megérett kemény barna gyökér, úgy fénylett János keze, mellyel hetven éve kapaszkodik a világ tárgyaiba, hogy élet fakadjon a halott dolgokból.”³¹

„...Bella ezenkívül olyan hiú volt, mint egy páva, és úgy döngöldözött közénk, mint a macska.”³²

„A hatalmas dombhullám ölében, mint gyönyörű sárga kagyló ragyogott elő az óriás homokbánya villogó löszfalas arénája. Anyámék fönt ültek, mint lelátón a zöld gyepen.”³³

„Amikor pedig fáradtan nyugovásra tértünk az illatos és zizegő szénán, egyre csak arra gondoltam, hogy ez az apró pinceablak a csillagos ég nagy ábráiból most épp csak akkora teret vág ki nekem, amekkorát a VELENCE CSILLAGA kajütjének ablaka rajzolhatott valamikor a néma és nekem azon a tegnapi estén talán még anyámnál szebbnek tűnő asszonynak.”³⁴

Szép sárga, illatos nyúlgombát mosott a forrásnál, amely kis téglalobolt alól csordogált egy iharfa tövéből. A víze, mint a jég. És akár az üveg, úgy átragyogott. Egész a kavicsig és a csiborokig.”³⁵

A felfüggesztett időpillanatra és az abból hirtelen a múltba forduló emlékképekre a legjellemzőbb szakasz tán a 24. oldalon található.³⁶ A városkában híre ment, hogy a flóbertpuskát keresik Trombitáséknál, de János bácsi megelégedte a forgalmat... S akkor:

„...beretteszelte a kert utcai gyalogkapuját.” Az elbeszélő Trombitás Miska nem mondja mindaddig tovább a történetet, míg el nem mondja

³¹ Takáts Gyula: i. m. (2.) p. 28.

³² Takáts Gyula: i. m. (2.) p. 39.

³³ Takáts Gyula: i. m. (2.) p. 62.

³⁴ Takáts Gyula: i. m. (2.) p. 73.

³⁵ Takáts Gyula: i. m. (2.) p. 94.

³⁶ Krúdy Gyula ezen ábrázoló módszerével ismerteti meg az érdeklődőket BARÁNSZKY-JÓB LÁSZLÓ. Élmény és gondolat. Bp.: Magvető, 1978.

a kapu eredetét körülbelül úgy, mint a tárgyak és lények fölött a *Kalevala* hősei is teszik:

„Ez a kapu volt az öregapám házának egyik híressége. Úgy hívták, hogy török pincét látott kapu. Egy szép napon ugyanis nagyapámék boltozott, hosszú pincéje beszakadt, és a kiskapu eltűnt a hordók között. A szólásmondás szerint nem is a mi hordóink voltak azok, de a török basák zugba suttyantott hordói, melyeket a nagy Allah fényessége elől dugtak el vagy kétszázhusz éve, hogy Allah meg ne lássa bűnüket, amikor a Zrínyiek huszárjaival barátkozva kóstolgatták a jó balatoni borokat. Egy biztos, öregapám is a balatoni borokat hozatta, és ha már a kapunál vagyunk, nem volt utolsó az sem, ami a török kapu szomszédjával, a nagykapuval történt...”³⁷

Mielőtt visszakanyarodna a jelen történéseinek folytatásához, el kell, hogy mesélje a másik kapu történetét is. Egy regényoldalon egyetlen időpillanatba két tágabb intervallum is belefér! A gyermek fontosnak és szórakoztatónak tartja elmesélni mindazt, amit a kapukról tud. Ezen ismeretek nyomán lesz ismerős és kedves egy tárgy. Ezen ismeretek hiányában marad idegen egy tárgy. (OTTLIK GÉZA hősei az *Iskola a határon* oldalain hiába tudják a két kapu nevét, nem ismerik az eredetüket, így semmit nem enyhítenek a brutális beavatás, a kiképzés kínjain azok a néha kitárululó, többnyire bezárt kapuk.)

„Annak meg nekikanyarodott valamikor az egyik bort hozó kocsi. De olyan alaposan, hogy a kocsiról lezökkenő hordók a járda bazaltján egymás után szétestek. A csürhe és a libafalka épp arra jött. Azok aztán a nagy melegben a váratlanul szökő forrásból úgy beittak, és a nagy mentésben a kétlábúak is, hogy megállt a forgalom a részeg zűrzavarban. Az elázott libákat, süldőket ölben hordták haza nagy rimánkodá-

³⁷ Takáts Gyula: i. m. (2.) p. 24.

sok között az asszonyok. Már persze csak azok, akik ráismertek a sajátjukra a disznóul járt falkával.”³⁸

A második történet (anekdota) után tér vissza csak az elbeszélő a jelenhez, s folytatja ott, ahol abbahagyta (felfüggesztette az időt): „De János hiába zárta be az utcai török kaput...”³⁹

A gyermekeknek nem csupán azok a tárgyak üzennek, amelyeket a szemük megszokott, de a padláson – szinte varázsütésre – a ládák nyílásával tárul föl a múlt:

„A padlásajtóból, ahogy kinyitottuk, mint reflektor világított végig az egész sárosott padláson a délutáni nap. A rezgő poron táncolt a fény. A füledt és forró csend belepte ezt a különös mézszínűben vibráló és tikkasztó színpadot, melynek a tetőszerkezet ácsolt vára adta a háttérdíszletet.”⁴⁰

Krúdytól sem állt messze ez a fajta mikrorealista ábrázolás, amely csak ürügy volt arra, hogy az időutazás a kezdetét vegye. A padlástér – schopenhaueri értelemben – világszín paddá alakul át, ahol megjelenik a kitágított időben a színpad a színpadon (vö. Leoncavallo: *Bajazzók*): az egyik ős, Trombitás Ádám hajdanán színész volt, s Petur bánt alakította, a másik ős (Trombitás Gergely Hentes és Kocsmáros) pedig Petőfi édesapjával volt kézfogásközzelben. (Kosztolányi és Krúdy is büszke volt 1848-as családi emlékeire, utóbbi az *Ál-Petőfi* történeteiben még álmait is megírta, nem csupán a valót.)

Takáts Gyula igen fontosnak tartja, hogy ifjúsági regényének hősei (akár ők is gyermekkorukban) szembesüljenek a múlttal, és annak hagyományai, értékei munkáljanak minden döntésükben, jellemük, azaz a jóra való képességük kialakulásában. Takáts Gyulának, vagyis a regénybeli alteregójának, Miskának az édesapja a mű második felében úgy lép színre, mint aki nemcsak a múlt idő emlékeinek őrzője

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Takáts Gyula: i. m. (2.) p. 20.

(mint a kissé teátrálisan fontoskodó Bebes tanár úr), hanem természetének a legközelebbi ismerőjeként-ismerőseként is. Számára az ókor és az újkor úgy rétegződik egymásra, mint lába alatt a lösz vagy a kiforgatandó szőlőskert földje: rejtően akár római aranypénzeket vagy fegyvereket a Zrínyi-huszároktól és későbbi betyár szabadsághősöktől. Ambros és Gergely bácsi empirikus tanításai mellett ő közvetíti a bölcselést. Ha nem vonna párhuzamokat a különböző történelmi idők között, ha nem világitana rá a mindenkori kultúraépítés és a vele szemben álló barbarizmus viszonyára, nem értenék meg az utódai azt a nagyon egyszerű jogi esetet sem, hogy kit illet a haza földjében talált kincs. (A római aranyakat, az „ördög körmeit” Mákos Mózes szeretné megtartani. A negatív hős árulta el a kollektív emlékezet szerint a betyárokat is a zsandároknak, s már az ő szegényekre testált kincset is megkaparintotta, abból gazdagodott meg.) László, Laci bácsi, vagyis Miska édesapja egy olyan történelemszemlélet birtokában van, amely sem nem szkeptikus, de nem is telítődött semmiféle hamis (esetleg a tőle elvárt, hivatalos, aktuálpolitikai) optimizmussal. Ha a múltban egyszer valami megtörtént, s az feltűnően ismerősen megismétlődik, akkor az az eseménytípus harmadszor is bekövetkezik a jelenben, s minden valószínűség szerint a jövőben is. Takáts Gyula paraleliztikus időkezelése a regényben ezt a törvényszerűséget igazolja. Krúdy elégikusabb és ernyedtebb, szerinte a múltban már mindaz a jó megtörtént az emberekkel, ami után vágyakozhatnak, de vissza nem kaphatják már semmitől és senkitől. Így veszett el az ország nagysága, így múlt el az ifjúság, amelyben ínycsiklandozó lakomák, zamatos borok voltak, s igazivá hazudható szerelmek. A nosztalgia értelme ennyi csak, a fiatalság életerejét próbálja újra izmosítani, amikor már nem várható sem a jelentől, sem a jövőtől segítség. Takáts Gyula, aki éppen Krúdy fia lehetne, a megállított időpillanatokot nem arra használja, hogy azokból egy másik emléken át egy következőig jusson, nála nem találkozunk olyan hőssel,

aki visszaemlékezésében is visszaemlékezik, nem lelünk emléket az emlékekre való emlékezésekben, hanem a „múlt csak példa”. A régvolt korok eseményei nem oltják ki, nem relativizálják egymást, ellenkezőleg, egymást fölerősítve törvényszerűséget, törvényt érzékeltetnek. Miska számára egyébként az álmodott páncélosból most lesz csak valóság:

„– Amit itt találtak, és amit majd találunk, az nem Mákos Mózesé. Az – ha szabad így mondanom – a tudományé, amely ugyabár mindenkié. – Ilyen óvatosan és körülményesen fogalmazott az iskolában is Bebes tanár úr [...] és ott fénylik, szinte él Bebes tanár úr két ujjá között még ez az új aranyérem is.

– Valens császár aranyérme. – Ott álltunk körbe mind, apám és Páva Gyula is, aki ma reggeltől egy katonai távcsővel járta az erdőt. A szilvafácska árnyékában mindegyőnk kezébe sorba adogatta Bebes tanár úr a császár aranydénárját, mintha így, ezzel fizetett volna nekünk a munkánkért, jelképesen a múzeum.

– Öt gramm lehet. És ugyanaz, mint amit a Mákos adott a hallgatásáért – mondja nyugodtan. Mondja, mert nincs itt Mózes. – Ő – mutat az aranyon jobbra néző fiatal, kövér arcú, nagy szemű császárra – I. Valentinianus öccse volt... A barbárok legyőzőjéé... Itt a Száva mellett kiáltották társcsászárrá... Nézzük csak meg jól! A köpenye alatt még itt is páncélt visel. Még az aranyakon is...

– Akár a Zrínyiek – szól közbe apám, és a várra mutat. Az is, ott fönt, az is az övék volt.

– Páncélt viselt, mert akkor itt a Dráva, Száva és a Duna között kardélen táncolt a birodalom sorsa.

– Úgy bizony! – mondja tovább az apám, mintha igenelve is felelnének egymással. – Úgy, mint ezerkétszáz évvel később, épp itt, a török alatt az országé – és folytatná, de jön ám Kukucska és Bebes Zoli.

Lassabb futárok, mint a császáré vagy a Zrínyieké lehettek, de itt vannak már...”⁴¹

„...a tűz nekünk mintha ízesebb falatot süített volna. Olyant, amelyiktől egyre csak éhesebbek lettünk. Éhesebbek, ha Mózes pincéjére néztünk. És akkor is, ha csak a kutatóárok mély szalagjára pillantotunk, amely mélyen belevágott a vár alatti első teraszig az elburjándzott hajdani szőlők táblájába. Éhesebbek még az aranydénár halványsárga fényétől is, melyet Bebes tanár úr – hogy folytassa, amit abbahagyott Kukucska érkezésére – most megint elővett. De szavaival most a pénz másik oldaláról beszélt:

– Szóval, az első lapján a császár páncélban volt, itt pedig az érem hátlapján, ahogy mondtam, már ketten ülnek a trónon. A két testvér. Valentinianus és Valaens. A birodalom őrei...

– Akárcsak a két Zrínyi, Miklós, a költő és testvére, Péter – mosolyog Bebes Ferenc szavaiba megint csak apám a magyar párhuzammal.

– De ezek közösen a kezükben a glóbuszt, a földet tartják itt. Tartják a világot a kvádok és a szarmaták seregei, egyszóval a barbárok ellen.

– Ők pedig a török barbárok ellen... És épp itt, ezen a tájon, ahol ők is tartottak tizenkét századdal ezelőtt...

És az is lehet, hogy itt, ahol mi ülünk, ültek ők is – és az Izsáki vár romjai szinte halljuk, hogy pattognak a hőségben. A kutatóárok partján a földbe ütött ásónyeleken, ahogy végigfutnak, mint egyenes nyílveszszők fúródznak a földbe a napsugarak.”⁴²

Takáts Gyula regényrészletében nemcsak a múltbéli események rimelnek egymással, de a következő – idézett – mondat hasonlatában a jelen és két múlt között létesült kapcsolat:

Kukucska és Bebes Zoli Lassabb futárok, mint a császáré vagy a Zrínyieké lehettek, de itt vannak már... Ezerkétszáz éve éltek Valens

⁴¹ Takáts Gyula: i. m. (2.) p. 116–118.

⁴² Takáts Gyula: i. m. (2.) p. 119–120.

császárék, négy-ötyszáz éve a Zrínyiek, negyven esztendeje pedig még a betyárok és zsandárok vívták tovább e tájon a fegyveres harcokat a jó és a rossz örök dualizmusa szerint. A gyermekek itt és ekkor tudták meg, hogy „nem csupán kenyérral él az ember”, a szellemi-lelki táplálékok is elengedhetetlenek az ember létezéséhez. (A „kenyér fölött való kenyér” morzsája – ahogy a *Miatyánk* szövegében az első huszita-fordítás értelmezi a mindennapit.) Az ifjúsági regény szimbólumkészletéből e ponton a glóbuszt, a földgömböt kell kiemelnünk a szövegből. A római aranypénzen megpillantott glóbuszt – mint makettet, háromdimenziós térképet és szemléltető eszközt – látták már Miskáék Jurasich kapitány lakásában⁴³. A világ kitárul, és kitágul ekkor Miskáék előtt („...akinek szárnya nő, mindazoknak a hazája csak a nagyvilág lehet!...”⁴⁴), ugyanakkor a távolságok és a távlatok hívásának csak úgy szabad engedni, ha elvéthetetlenül tudjuk már azt a biztos pontot is, ahonnan elrugaszkodunk, s ahová vissza kell térnünk („*horgony nélkül nincs hajós, és szárny sincs...*”⁴⁵).

Takáts Gyula a regény írása közben végig sikeresen elkerülte azokat a csapdákat, amelyekbe hullva unalmasan didaktikus munka kerülhetett volna ki keze alól. Igazi és élvezetes cselekményű fejlődés-regény ez, amelynek a végén mások, jobbak és a világból többet értők és tudók lesznek a zsenge szereplők. Beavatásuk – említettem, – nem követel semmilyen véres áldozatot, Szent Ágoston-i értelemben az ösők szívének iskolájában tanulnak. [Golding híres regényét, *A legyek urát* azért nem vethetjük egybe Takátséval, mivel ott a felnőtt világ jótékony hatásaitól teljességgel meg vannak fosztva a gyerekek, így a barbarizmus irányába deformálódnak.]

⁴³ Takáts Gyula: i. m. (2.) p. 66.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Takáts Gyula: i. m. (2.) p. 69.

Madarat termő évszázados fa belsője a „kaszárnájuk”, amely még Patkó Jancsiékat⁴⁶ és a betyárok kincseit is rejtette⁴⁷. A kapzsi Mákos Mózes meglakol, de csak úgy, mint egy népmesében. A múzeumba kerülő aranyak (pénzek és ékszerek) ajándékozójaként fogja feljegyezni nevét a jövő. Jellegzetesen, „a derű mértana” szerint szerkesztett történet ez. Kosztolányi regényeiben, amelyek anti-fejlődésregények is egyben [vö.: KISS FERENC, RÓNAY LÁSZLÓ és KIRÁLY ISTVÁN elemzéseivel] nincsen ennyi optimizmus, bizalom a felnötté válók iránt. Takáts Gyula is tud a vidéki lét bezártságáról és démoniságáról, de azzal felnött regényeiben néz szembe.

Takáts Gyula nevelési eszményeinek, kultúra-tiszteletének, hazaszeretetének, filozófiájának, festői fantáziájának és egész költői világának kerete ez a regénybeli lírai próza. Feltehetően érezte, hogy műve kiegészítésre vagy folytatásra vár. A gyermeklelkekben a csíra növekedésnek indult, s szárba szökkenését érdemes és szép lesz majd tovább kísérni figyelemmel: szerzőnek és olvasónak egyaránt. Így fog a *Vitorlás a berken* oldalain újra fölbukkanni az (eget a földdel, múltat a jelennel összekötő) életfa motívuma, a tengereket és messzi kontinenseket látott Jurasich kapitány és természetesen a főhős, valamint öccse.

Takáts Gyula szerelmes földrajzának térképén Tabtól Kerekin át a Nagyberekig egyre több táj satirozódik be a legigazibb színeivel. Az *Egy flóbertpuska története* című regény néhány bekezdésében már olyan részekre találunk, amelyek fölérnek egy-egy impresszionista festmény szépségével. CLAUDE MONET vagy SZINYEI MERSE PÁL is festhette volna a következő jelenetet:

„*Munka közben vettük észre, hogy apánk jön a városból. Elég későn. Már át is jött a kocsihídon, s a réten át közeledett a Huszárvár felé.*

⁴⁶ Elhíresült somogyi betyár. Életéről részletesen ír Gönczi Ferenc: A somogyi betyárvilág c. művében. Kaposvár, 1944.

⁴⁷ Takáts Gyula: i. m. (2.) p. 149.

*Könnyű volt ráismerni, mert ilyenkor nyáron mindig hosszú fehér nadrágban és kihajtott fehér ingben járt. Csak úgy világitott a pipacsos mezőben.*⁴⁸

Vagy emezt:

„...a magasból az alkonyi felhők alól egyszerre csak hol innen, hol onnan, sohase hallott madárszó csapódott szét. Hívó, de befejezetlen ének. Kellemes, lágy dalféle, mely időnként megsokasodott, aztán szét-szóródott a fényben, mint az elúszó flótaszó. És magasan az üreginyulak kis pincéi fölött, a lösz vakítóan sárga fala előtt, mint a fecskék, oly éles repüléssel villás szárnyú madarak suhantak végig. Aztán fölcsapódtak, és ahogy lebegve táncoltak a völgy fölött, rózsaszín és zöld tollaik úgy fénylettek, mint Gerzson hajóskapitány kitömött ékes madarainak a tollai.

*– Tarkábbak, mint a kolibri – és bámultuk a sárga fal fölött a tengerkék égen a gyurgyókák alkonyi repülését.*⁴⁹

Természetesen idézhető még a regény több helyéről is hasonló kolorizmussal láttatott pillanat (pl. a fényesre szidolozott Napról a 99., a hajnali tájról pedig a 113. oldalról), de az igazi, egységes színkezelés a következő regényt teszi majd, még ennél az első ifjúsági műnél is remekebbé.

A flóra, a fauna és az ember szép együttlétezése is egy világ, amely még másik két világ közé ékelődik. A magasabb rendű (ahogy Rilke mondta: az erősebb) lét van legfelül, ahol az erkölcsi parancsok születnek, és az alacsonyabb rendűnek, ha nem is mondhatjuk, de mindenképpen az életnélküli, léttelen tárgyak világa van legalul. Beszédes, igen jellemző, hogy éppolyan jó viszonyban állnak a tárgyakkal a hegyi emberek, mint hozzátartozóikkal-szeretteikkel és az állatokkal s növényekkel. Ez az ősi animizmus érhető tetten a regényben, amikor Kukucska ahhoz a régi, lefűrészelt csövű mordályhoz fordul, amit még

⁴⁸ Takáts Gyula: i. m. (2.) P. 12.

⁴⁹ Takáts Gyula: i. m. (2.) P. 90.

a betyároktól örökölt. A regény csattanója (akár egy Heine-vers befejezése) arról tanúskodik, hogy a flóbertpuska (bármennyire is összehozott és egyben tartott egy kis gyermekközösséget) ahhoz képest csak egy fetisizált játéki tárgy volt. (Pedig eleinte az is milyen komolynak tűnt, eleinte, amikor verébre vagy más saseledelmi zsákmányra lehetett fordítani...) Az igazi védelmet ez az ütött-kopott, gazdái lelkével telítődött fegyver jelentette. Akihez úgy fordul öreg gazdája, mint élő az élőhöz, ahogy Illyés nagymamája is elbeszélgetett a fazekával.⁵⁰

„János akkor lassan föllállt, és azt mondta a puskának, pontosan neki:

– Maradj csak itt. Maradj, amíg én vagyok – és igen némán visszahelyezte a fogasba. Vissza a két rozsdás szöveget is, és akkor megfordult, és onnan a magasból, mint a katedrálról Bebes tanár úr szokta, ezt mondta nekünk:

– Ha pedig én... – nem fejezte be. – Szóval, csak akkor mutatjátok meg a Lacikának [ti. az édesapjuknak – megjegyzés tőlem: V. I.], hogy az vigyázott rá... Aztán pedig ti ketten elviszitek ahhoz az odvas fához az öregerdőn, amelyikben én találtam. Odaviszitek... Ez a rendje... A fát majd megmutatom...” Így is lett minden, ahogy már a regény 57. oldalán Kukucska elérékenyülten óhajtott.

⁵⁰ Illyés Gyula: A kert végében ülök.

A regény amint festi a költő...

„A napfelkelte – éppenúgy, mint a tűzgyújtás – előtt sötét van, minden fekete... aztán némi szürkülődés, a feketeség kifakulása következik be; majd pitymallik, pirkad, kél a hajnal, rózsaszín, majd narancs, majd vörös árnyalatokkal, amíg egészen kivilágosodik; reggel lesz, felragyognak a fehér színű dolgok és feltűnik a kék ég és a zöld föld. Sok nyelv közös kék-zöld szava csak azt jelzi: nem tűzszínű! Azon kívüli. Estefelé minden még egyszer végbemegy, fordítva: rózsaszín, piros, bíbor színárnyalatok előzik meg a szürkületet és a barnulást (a léggör állapotától függően sárga, arany, lila színek is képződnek), amíg minden elborul és eluralodik a sötét; a feketeség, vagyis a vaksötét.”

(Szócs István)

Takáts Gyula verseskönyveivel kezdte alkotópályáját, ám 1934-ben írt szakdolgozata⁵¹ jelezte már: a prózához (a néprajzi tudomány művelése miatt is) affinitása van. Kézügyessége, a tárgyakat s a tájakat megörökítő képzőművészeti tehetsége munkált is benne indulása óta, s életművének építése során csak idő kérdése volt, hogy mikor mutatja be az érdeklődők előtt testvérműzsáit: költőként, prózaíróként, néprajzoscént és képzőművészként mikor méreti meg magát, akár egyugyanazon pillanatban is. TŰSKÉS TIBOR két írásában⁵² A költő rajzai és A költő újabb rajzai címűekben summázta Takáts Gyula piktúráját.

Az 1960-as években jelentek meg Takáts Gyula rajzai a különböző irodalmi folyóiratokban: a *Jelenkorban*, a *Látóhatárban*, a *Művészetben*, az *Új Írásban*... Aztán egy kaposvári tárlat elég volt ahhoz a bizonyos áttéréshez, ami után mind az irodalmi, mind a képzőművé-

⁵¹ *A somogyi Nagyberek*. Adatok a somogyi Nagyberek gazdaság- és településföldrajzához. (Doktori értekezés.) Pécs. 1934. Kultúra Könyvnyomdai Müintézet, 40 p. (Specimina Dissertationum Facultatis Philosophicae Regiae Hungaricae Universitatis Elisabethinae Quinqueecclesiensis, 51 p.

⁵² Tűskés. Tibor.: A hasznos szép költője. Kaposvár. 1996. 50–51. és 92. p.

szeti szakma egyöntetűen elfogadta, és tisztelni kezdte Takáts Gyulát, az írástudót és a képírót. Két korabeli kritika álljon itt bizonyossággal:

„Takáts Gyula József Attila díjas költő, a múzeum tudós kutatója az első teremben állította ki színes rajzait. Az itt szereplő húsz lap csak néhány, igényesen kiválasztott darab az utóbbi évek terméséből. Két gyönyörű tájegység ihlette e lapok születését: az egyik a napfényes dalmát tengerpart, a másik a Dunántúl, Somogy, a gömbölyű hátú dombok hullámzó ritmusa, a balatoni nádasok hajladozó vonalrendszere. Képeinek színvilága átlátszó sárgák, kékek, zöldek tiszta fényében ragyog. E színek többnyire szimbolikus értelmet hordoznak, nemcsak a pillanatnyi hangulat, hanem a tartalmi mondanivaló kifejezését is alátámasztják. Ugyanígy jelképpé válnak nála egyes növények, madarak, míg a táj maga a harmónia, a ritmus asszociációját ébreszti. A természet, az ember, az élet ujjongó szeretete, öröme tükröződik e képeken. A szemlélő és mű között azonnali, közvetlen kapcsolat teremődik. Az a keresetlen egyszerűség, az a lírai báj, amely e színes rajzokról oly gyorsan a szívünkig talál, Takáts Gyula őszinte embersége: ugyanaz a valóság – mély érzelem s az alkotó értelem megnyilatkozása – amelyet már költészetéből, munkásságából ismerünk, szeretünk.

Mint festő, most mutatkozik be először városa közönségének, s úgy vélem, nem okoz csalódást; annál is inkább örömteli meglepetést szerez mindazoknak, akik türelmetlen érdeklődéssel várták, milyenek is a »költő-múzeumigazgató« Takáts Gyula képei. Verseit érezzük itt is, s képeit látjuk költeményei mögött is. Mert Takáts Gyula képekben gondolkodik, számára a vers is vizuálisan jelenik meg, egyszerre leírja és megrajzolja gondolatait, tisztán csengő lírával, tisztán felrakott színekkel. – Ha a három hivatása közül csak az egyiket látná el, akkor is tiszt-

telnénk az eredményt, amit abban elért. Így azonban háromszoros megbecsülés illeti.”⁵³

„Takáts Gyula, József Attila-díjas költőnk, a múzeum igazgatója, a házigazda szerénységével csak most mutatta be először rajzait, szín és forma rögzítéseit a kaposváriaknak. Kéttucatnyi toll- és színezett rajza a legutóbbi nyárnak csodálatos emlékeit őrzi: a dalmát tengerpart mediterrán világát s a szívéhez nőtt somogyi lankák, balatoni tájak, nádasok szépségeit. („Dalmát tengerpart”, „Füge és pálmafa”, „Holdtölte a fonyódi hegyel”, „Becehegy”, „Esti nádas” stb.) Takáts Gyula nem csupán vágyik a természetbe, hanem benne él, közlő, szinte mikroszkóp közelségével látja és örökíti meg jelenségeit: verseiben és képeiben. „A fény, a valóság tisztelete, az arányérzék, a tiszta formák keresése jellemző rá” – írja költészetének egyik méltatója és ugyanez illik rajzaira is. A tárgyak tisztelete él benne, és a ragaszkodás a való jelenségekhez. Racionális szemléletének szülöttei rajzai is, egyszerű, világos téralakítás remek arányérzékkel párosul; mindig tudja, meddig lehet elmenni az összefoglalásban, a leegyszerűsítésben. A szerkezetre bontást, a síkszerű látást, az életszerűség hangsúlyozásával, az élmény közvetítésével tartja egyensúlyban. Rajzi világának legfőbb ismérvei: szemléletének tömörsége, tiszta, világos vonalvezetése és előadásának egyszerűsége. Kétúró lírikusunk egyszerre írja s rajzolja gondolatait: e kiállítás láttán állíthatjuk, hogy sajátos és egyéni szemléletének, gazdag gondolat- és érzelmvilágának méltó kifejezői rajzai is.”⁵⁴

A rajzi világot és az irodalmi birodalmat nem választják élesen szét a határok. Fölismeri magát az egyik a másikban. Takáts Gyula monográfusaként LACZKÓ ANDRÁS az 1970-es években megírta a költő prózájáról, hogy az mennyire s hogyan festői:

⁵³ Hárs Éva: Kemény Judit, Martyn Ferenc és Takáts Gyula kaposvári kiállítása. In: Jelenkor. 1965. 11. sz. p. 1039–1040.

⁵⁴ Bodnár Éva: Három művész kiállítása Kaposvárott. In: Művészet. 1966. 3. sz. p. 45–46.

„Már első jelentősebb munkájából [Vágják a berket] is volt azonban valami, ami Takáts Gyula prózájának későbbi irányát megmutatta: az atmoszférát, világot teremtő képességet. Kisregényében nem transzponálta az élményeket, nem a valóság, a balatoni táj egy darabját írta le, hanem a maga teremtette világot, annak megfelelő stílust s azzal élményt. Ez a folyamat a többi alkotásban, a Polgárjelöltekben, a Színház az Ezüst kancsóban, a novellás kötetben még inkább észrevehető. Ezeknek a műveknek egy-egy motívuma kapcsolódik a valósághoz, de a mű egésze elszakad attól, föléemelkedik, illetve attól eltérő színezést kap. Következik ez az író festői hajlamából. Sokat foglalkozott a festészettel, »amely – ahogy írta – lírai hajlamommal együtt nőtt, sőt gyerekkorom egyes szakaszaiban a verselés ösztökélő vágya fölé terebélyesedett«. Festőiség, egyfajta impresszionista látásmód szinte mindegyik prózai alkotásában felfedezhető...»⁵⁵

Szintén Laczkó András a szombathelyi *Életünkben* publikálta azt a tanulmányát, amelyben képek és versek (vagyis képzőművészet és irodalom) párhuzamait kutatja s találja Takáts Gyula művészetében. Emígy összegez: „Takáts Gyulánál – mint többen megfigyelték – az alkotás menetrendje ez: az ember – a táj – a költő – a paletta színei – a kép – a vers. Vagyis művészetében minden szoros kölcsönhatásban van. Eszközeit – lírában és rajzon egyaránt – a belső lényeg és a szépség megmutatásának szándéka határozza meg.»⁵⁶

Takáts Gyula alkotási menetrendjét LÁSZLÓ GYULA vázolta föl egy 1964-es szolnoki Takáts-kiállítás megnyitóján.⁵⁷

Tüskés Tibor Takáts Gyula versprózájából mutatja ki, hogyan készül a lírai szöveg úgy, mint egy rézkarc.⁵⁸

Képzőművészet és irodalom kapcsolatát nem csupán Takáts Gyula lírájában, de művészi prózájában is megtaláljuk. *Vitorlás a ber-*

⁵⁵ Laczkó András: Takáts Gyula. Bp.: Akadémiai Kiadó 1976. p. 159.

⁵⁶ Laczkó András: Párhuzamok. Képek és versek Takáts Gyula verseiben. In: *Életünk*. 1981. 7. sz. p. 613–617.

⁵⁷ László Gyula: Művészetről, művészekről. Bp. Magvető Kiadó, 1978. p. 397–401. (Elvek és utak)

⁵⁸ Tüskés Tibor: Hideg-tű. In: *Tiszatáj*. 1981. 2. sz. p. 52–56.

ken című ifjúsági regényében rengeteg képpel találkozhatunk. A képszavunkat természetesen nem csupán stilisztikai s poétikai értelemben használjuk, de a piktúra tárgyköréből is vesszük, legelső jelentésében.

BALASSA PÉTER vette észre MÉSZÖLY MIKLÓS *Megbocsátás*⁵⁹ című remek kisregényében, hogy az első kép (a kisváros fölött szétoszlani nem akaró vonatfüst) után „nyolc kép jelenik, a szó első értelmében véve a képet. Az *Állatok búcsúja* című kép, melyet Anita készít „*faszénparázon forrósitott, fémvégű pálcákkal*”⁶⁰. A Hangos-pusztá képe, a napozó Mária képe, a nagypapa grafikonjainak képe, a fotográfia, továbbá az a kép, melyet a permetező pilóta lát a halott lánnyal, a „*kis támasztós, asztali képerket ezüstből, benne a fotográfiával*”, végül a Lipovszky vendéglő falán függő „*századvégi mélynyomat*”.⁶¹

Az olvasóval együtt az irodalomtörténész érzekeli, hogy a képek között valamilyen összefüggés van, s hogy a történet logikája rájuk épül. Takáts Gyula is élt – ráadásul Mészöly Miklóst megelőzve – a regényeiben ezzel az írói módszerrel, a képek szavakkal való megörökítésével. A *Vitorlás a berken* című ifjúsági regényében például éppúgy egy képet ír le (egy Schooner hajó-ábrázolást), mint Mészöly:

„– *Milyen hajó? – Csak néztük a ragyogó palánkozatú, karsú hajótestet és a két árbocot és a vitorlákat. Néztük, s talán, ha ismerjük is a hajótípust, még akkor is elakadt volna a szavunk, mert már sokat hallottunk a titokzatos életű Jurasich Gerzsonról – például, hogy Velencéből aranyban kapja a nyugdíját egy több száz éves hajótársaságtól –, de azt, hogy ilyen szép hajót fessen itt a kert bástyák mögött, azon csak főnnakadt a szemünk.*

– *Tengeri jacht! Mégpedig parti hajózásra épített... Nem luxuskivitel, de gyors, mint a sirály – válaszolt helyettünk.*

⁵⁹ Mészöly Miklós: *Megbocsátás*. Bp. Szépirodalmi Kiadó, 1984. p. 81.

⁶⁰ Balassa Péter: *Észjárások és formák*. Bp.: Korona Nova Kiadó, 1998. p. 81.

⁶¹ Uo.

Csak néztük a tiszafa árnyékában a vízfesték szép kékjében fénylő vitorlákat, amelyek közül a hátsó kiugró és magasabb volt. A kapitány, mintha elkapta volna tekintetünket.

– Schooner típus!

Csak néztük... [...] ...és lassan összezárta a festékkészlet dobozát.”⁶²

A szöveg folytatásában ugyanott Jurasich a fiúk lába elé loccsintja a vizet. Emlékezetes és festői az elbeszélő hasonlata: „*Jurasich Gerzson a zöld vizet, mint egy pohárnyi tengert odalöttyintette lábunk elé...*”⁶³

Mészölynél grafikon, Takátsnál térkép szerepel:

„A kapitány kinyitotta a nagy balatoni térképet. Csak úgy fénylett a sok zöld között a kék.”⁶⁴

A térkép egyrészt grafikai műtárgy, másrészt eligazító segédeszköz a hajózóknak, végül, de nem utolsósorban a táj helyett álló idol, szakrális utalás a szülőföldre. Nemcsak gyönyörű térkép e táj: hanem feketén a gyökerek valósága, amelyből kihajtanak a színek. Sőt: a mű 113. oldalán egy fénytűneményben a fekete ki is fehéredik: „*A nyárfa a Bögös György berkében volt. Óriás fehér és rücskös törzsén szigetnek beillő zöld-ezüst ágkorona. És mind-mind csupa villogás. Mintha ezüsttallérokat csillogtatna ez a fa a gulyások és a halászok feje fölött. Állt, hogy messziről is lássák. Derékvastag gyökérszete behálózta a fekete csigás tözeget. És a gyökér a feketéből ezüsthéret varázsolt...*”⁶⁵

E misztikumba hajló regényíró látványrögzítés önmagában is elegendő bizonyítéka lenne Takáts Gyula szülő-, táj- és hazaszeretetének, ragaszkodásának, ám üzenetét – akár egy művelt retorikus – még a hazafias líránk megidézésével is nyomatékosítja:

⁶² Takáts Gyula: Vitorlás a berken. Bp. Móra Kiadó, 1971. 12–13.p.

⁶³ Uo.

⁶⁴ Takáts Gyula: i. m. (45..) p. 14.

⁶⁵ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 113.

„A kapitány nem válaszolt. Csak nézte a régi mappát, amelyet mint kezdő hajós, mint egy szabad és mégis rab madár, a honvágytól indítva, emlékek és régi jegyzetek után, talán épp unalmában rajzolt valamelyik kanadai kikötőben, vagy épp áthajózásra várva, hogy idejét elüsse, az is lehet a Boszporusz vagy talán a Panama-csatorna előtt. Mert ez a térkép itt a kezünk alatt igen ráérős, aprólékos gonddal készült. A jelek és betűk, a színezés tisztasága nagy szeretetről árulkodott. És ekkor vettem észre azt is, hogy a térkép jobb felső sarkában ez áll kacskaringós betűkkel: »Itt születtem én ezen a tájon«...

– Petőfi-idézet – kaptam fel a fejem.”⁶⁶

A Balaton-járó hajót is magyar költőről nevezték el, s a hajónév éppoly szent, mint messzi országokban a Santa Maria...

A fény és a sötét dualizmusát a Takáts Gyula feketével és fehérrel komponáló ábrázolásain ragadhatjuk meg. A regény gyerekhősei fényképezőgépet is visznek magukkal a berekbe! (Először felfedezőújtjuk elején használják, amikor megörökítik a „condrákban” álló Zöldnád Jancsiékat: „...de már kattant is a kis masina. A fekete szurkos ladik és az akáckarós szárítófákra lógatott hálók és a csöszház előtt ott állt a megütközött család. Álltak meglepetten az életben, hajónkra meredve, furcsa indulattal a tüzes napsugárban, a mocsár kapujában, és ugyanakkor már bent is a dobozban, némán és hűvösen.”⁶⁷

A regény terepére, mint valami alapra festi föl a színeket Takáts Gyula. A tőzeges talaj színe fekete. Szín ez is, hiszen a gyerekek hazaviszik, s feloldják befőttesüvegekben. (A könyvben félszáz oldallal később sem felejtik ezt a színélményt:”...kezembe nyomta ezt és a tőzeget, amely kávészínűre festette a befőttesüveg vizét.”⁶⁸

A regény első oldalán megnevezi az író ezt a csúnyán füstölgő, fekete-barna port, amely a berek mélyén van. (Kontrasztja – vele egylé-

⁶⁶ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 53.

⁶⁷ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 94.

⁶⁸ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 60.

nyegüen – a fehéren fénylő kócsag, amelyik ezen az ingoványos földön áll. A gyerekek nyomban megkedvelik e színt, megbarátkoznak vele, s elnevezik a „Balaton kölykezte”⁶⁹ berket „Fekete Paradicsom”-nak.⁷⁰

A tőzeg fekete színéről Takáts Gyula tanulmányában is megemlékezik:

„Igazában egy olyan somogyi őserdő volt, melynek fája a mindent eltakaró hatalmas szárú és erős nádrengeteg volt. Liánjai a bozótok és a hínárosok. Vize fekete, mint a bivaly. Madara a hattyúfehér nemes- és törpekócsag. Virága a lótuisszal vetekedő vizitök és lilium, és alattuk a sziporkázó mozaikszínes naphalak falkái.

*Mint a pávák vízbe, égbe
Nyílik farkuk lengé éke.
Könnyű, hűvös legyező,
S szunyogszármányon zeng az angyal,
Lesi őket berki naphal.”⁷¹*

A szövegrészlet motívumait – valamennyit! – viszontlátjuk az ifjúsági regény oldalain.

A 24. oldalon ismét egy mesteri hasonlat, amely a tengert asszociálja: „A szél ide-oda vitte rajta a darvak tollát. Mint fekete óceán vizén az apró vitorlásokat.”⁷²

Festő és költő egyszerre teremti a szöveget e regényben. Költőként Ady az *Értől az Óceánig* című versére utalt például imént idézett mondatával. De található olyan miniatúr ballada is a történetben, mintha csak tussal festették vagy szénnel rajzolták volna meg. A hetedik fejezet iniciáléjában egy platánfa áll: „Az öblös, odvas platán alatt fűjtük ki magunkat. Nevezetes fa. Nemcsak azért, mert öt ember se éri át, se

⁶⁹ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 15.

⁷⁰ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 38.

⁷¹ Takáts Gyula: Egykori doktori értekezésem világa – A Nagyberkek és a Balaton. In: A harmónia keresése. Bp. Szépirodalmi Kiadó, 1979. p. 293.

⁷² Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 24.

azért, mert koronája a Malomároktól a folyóig terpeszkedik a két vashíd között, hanem azért, mert egész télen a varjak gyülekezőhelye. Sokszor olyan fekete volt, mintha varjút levelezett volna a nagy téli fehérségben.”⁷³

Egyszerre fogható föl látványnak, szimbólumnak, költészetnek, regénybeli anticipációnak ez a hátborzongatóan szép hasonlat: „Sokszor olyan fekete volt, mintha varjút levelezett volna a nagy téli fehérségben.”⁷⁴ (A 163. oldalon található horrorisztikus téli kép hangulati előkészítője...) Természetesen eszünkbe kell, hogy jusson, a szintén somogyi származású festő és barát, BERNÁTH AURÉL *Tél* című képe is, amelyen éppen úgy suhan át a fehérségben a tájon a varjú, miként Takáts prózájában.

Takáts Gyula a berek feketéjére máris ráfestheti a naphal „piros, arany és fekete kopoltyúját”, „a halak kolibrijának” színeit.⁷⁵

Ebből a metaforából is látjuk, hogy a tőzeg olyan, mint a koromfekete fotópapír, amire leheletfinom pasztellkrétával a legélénkebb színeket vihetők föl. A rétet már így ábrázolja Takáts Gyula: „Húsos, mély zöldje megsötétült. Mintha megszívta volna magát, akár a szivacs az esztével és a kékeszöld harmattal, éles hűvösséggel. A fölmagzott sóskák fejei rozsdásan csillogtak.”⁷⁶

Ha fölidézzük Laczkó András axiómáját Takáts Gyula alkotásának menetrendjéről, akkor az ember – a táj – a költő s a paletta színeire odarendelhetjük a kép születése előtti mozzanatot is! Vagyis azt a pillanatot, ami a kép születését megelőzi. A nyolcadik fejezetben a sokféle szín és megannyi egyszerű geometriai alakzat (forma) seregszemléjét (enumerációját) végzi el a mester, amikor a hajózók lobogóit, morzezáslait leírja:

⁷³ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 41.

⁷⁴ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 163.

⁷⁵ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 11–12.

⁷⁶ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 17.

„Az idő rövid volt péntekig, de csak anyánknak, akinek nemcsak a mi betyárbútorunkkal volt gondja, de ráadásul Jurasich Gerzsonnal is. Mert másnap reggel hátizsákjaink között ott ült a kapitány. Kezében fehér és piros vászon és egy könyv. Felütötte. Lapjairól majdhogy ránk nevetett a sok-sok tarka zászló. Nagyon sok kék és fehér és sok piros színű. Aztán sárgák és feketék és egyetlen zöld zászló. Téglalap, fecskefarkú, háromszögű, vágott háromszögű zászlók. A kapitány rámutatott egy harántmezejű fehér-piros zászlóra...”⁷⁷

Takáts Gyula barátja, és a festészetben mindenképp mestere, Egry József szerette egyszerű sikokra: háromszögekre, vagy éppen testekre: kúpokra redukálni a formákat. A fenti idézet sín- és formakavalkádjából kubista festmény is kirakható. Az első két színt, a fehéret és a kéket, több ízben – hangulatilag és szimbolikusan is – egymás mellé rendeli Takáts Gyula:

„– Kékre festjük a kabint és a far lapját. A többi, a palánk is fehér.”⁷⁸

[A festőnek, akit mesternek neveznek] *„Fehér paraszti rozmaringhímzéses ingén kék gombok csillogtak.”⁷⁹*

„A kajütből a firnisz és a terpentín éles, tiszta szaga szállt. Az uszonysekrény, a fedélzet ragyogott. A friss, fehér mázolás és a szekrények, a ládák lakkozása mézes színnel fénylett a kék kikötőben.”⁸⁰ [Kiemelések tőlem: V. I. Nota bene: A firnisz- és a terpentín-szag egy olajfestmény készüléseinek hangulatát is asszociálja... A hajót háromszor is lefestik, úgy készül, mint egy festmény.]

A szerző a színek, a kép és a gondolat birtokában ezek után már biztosan a tárgyak lefestésébe foghatott. (Láthattuk, a tájdarabokat jelképező, azok színére és formájára utaló térképet írt le, akár Anita fába

⁷⁷ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 48.

⁷⁸ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 32.

⁷⁹ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 57.

⁸⁰ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 87.

égetett művét Mészöly Miklós a *Megbocsátásban*). Képet készített egy képről, arról, amely a homlokán azt a bizonyos Petőfi-idézetet viselte:

„...amint kirajzszögezte azt a kézifestésű lapot a nagy rajztáblán, mintha vihar után szivárvány hajlott volna fölének és a rajzolt tó fölé. Amolyan rózsaszínpiros és sárga permetű a sok kék és zöld és sárga szín fölé, amelyek közül a kék a Balaton déli partját jelezte. Az a halványzöld, kék-sárga szeplős és vonalkázott tér pedig a nádrengeteg birodalmát, a berket. Benne egyszerre megint ott láttam a Kissárcány-tó kiflti alakú kékjét, amin körülöleli a zsemleszínű és alakú, kicsit hosszúkás Hosszúláp szigetét...⁸¹

Takáts Gyula ennyire nem kolorizálná túl a saját alkotását, ha önálló tájképet festene. Élénk, de takarékosabb színkezelésűek a Takáts-festmények. Nézzük csak az egyik esteli táj- és zsánerképet a parton!

„...és csak kinézett az öbölre, ahol már acélkék lett a víz és feketék az árnyékok. A berek felől óriás lett a hold. Mindent bevilágított körülöttünk.

– Gyerünk!

Vig Palkó a csónakház mögötti nádba ment. Az ács rácsattantotta a lakatot a hajószín ajtajára

– Feküdjének le, mert sok a dolog – azzal beszállt a lapos fenekű ladikjába, és láttuk, amint állva evez a mólóban. A zöld és piros jelzőlámpák között eltűnt.⁸²

A holdfényben nem érzékelünk igazi színeket emberi szemmel, ezért ragyog fémesen a Balaton vize. Az árnyak feketék. A holdfény permetez mindenre, mint egy Goya-képen, ám van két mesterséges fényforrás is, igaz parányiak: a zöld meg a piros. A tiltás és a szabadság színei, amelyek között a börtönből szabadult Vig Palkó elevez... Takarékosan, ám sokatmondóan így bánik a színekkel Takáts Gyula.

⁸¹ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 51–52.

⁸² Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 69.

A kék és a zöld színek lesznek uralkodók a regény következő fejezeteiben, de föl-fölvillannak a sárgák és a pirosak is. A térkép színei az élő, lélegző tájban megelevenednek:

„Öreg fűzfák közé siklott a Marci. Az evezők néha nefelejcsset és sárga vízililiomot kaszáltak. Végestelen-végig a vízítők kerek levelei szegélyezték az árok partját.”⁸³

Keletről nádas szigetek és tavak. Minden zöld és kék. Az árok, mint egy hosszú, zöld kígyó...”⁸⁴

„Lukács már letanyázott, és fehér tollúszóját nézte, amelyik nyugodtan megült egy zöldarany színű tőklevel szélén, és az úszó antennáján acélkék színű szitakötő pihent.”⁸⁵

„Nagy csattogással, szuszogással telt meg egyszerre a berek. Szikrát dobálva jött a vicinális vonat. Mintha a nádas tetején gurult volna negyven piros szemével.”⁸⁶

A hajónapló vezetője, az író gyermekkori alteregója, két kék tintásüveget kap az útra. Hajózási engedélyük szintén kék borítékba lett elhelyezve.

A 17. fejezethez érve az olvasó már az új térkép születésének lehet tanúja. Egry József alkotásának állomásai, amelyeket följegyzett naplójában, a következők voltak: A látottakat ismertté, az ismerteket tudottá, a tudottakat élménnyé, az élményeket magasztossá kell tenni ahhoz, hogy művészetet hozhassunk létre. Egyetlen térképvázlat létrehozásához is mennyi szint kellett látniuk, hány berki embertől és messzi tengert járó hajóstól kellett ismereteket és tudást szerezniük ezeknek a gyermekhősöknek! S most szerzik életre szóló élményeiket, amelyek közé egy-egy bölcs intelmet sem lehet feledni: „Cél nélkül hajó sose indul!”⁸⁷ Ez a gnóma áll a hajónapló első oldalán. Ez Jurasich

⁸³ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 95.

⁸⁴ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 96.

⁸⁵ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 102.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 51.

Gerzson életparancsa. Akár Fekete István Matula bácsija, Jurasich is a legfontosabb tudást szeretné átadni az izmosodó fiataloknak:

„– Minden hajó és hajós legnagyobb ellensége és egyben legjobb barátja is nem az ember, de a nap, a víz és a szél.

– Ellenség és barát?

– Az! Egyszerre és együtt!”⁸⁸

Ezeket a bölcsességeket szembesítik az úton a természetben és az emberek között a gyermekek. Takáts Gyula eszményének igazáról, a világ dolgait egyensúlyba hozni képes emberi erőfeszítések szépségéről és hasznáról tesznek tanúbizonyságot a hősök. A fizikai próbákat úgy teljesítik, hogy közben, mintegy melleleg, elkészítik a lassan süllyedni kész Atlantisz helyén a valós térképet:

„Vázlatot is készítettem a kis füzetemben. Fölírtam három sziget nevét. Ezek sárgállottak a kapitány tavai és nádasai között:

Tömör, Bugavár, Tüskés.”⁸⁹

Nem műalkotás született a szemünk láttára, de valami ahhoz fogható. Olyan hasznos dolgot hoznak létre a megfigyelések, a szép színek, betűk és jelek segítségével a gyermekek, amit csak egy romantikus regényhős volt képes, ama árvízi hajós... Ezek a gyermekek egy eltűnő világ darabjait mentetetik vitorlásukba. Ennél magasztosabbá már nem válhat élmény, mikor a bereknek már megszámoltattak a napjai: „Ez – mutatott az utolsó nagy berkes bozótra, amelynek szélibe már itt húzódott az árok, és mögötte az új világ útja, a vicinális töltése is.

– Befellegzett ennek is. Ezt is csatornázzák, aztán hüccs, vége...”⁹⁰

Eltűnik ez a világ mindenestül, nemcsak a természeti képződmények, hanem a Balaton és a mocsár közötti különös világ berki életformája is. Ide csendőr, zsandár be nem tette a lábát, vagy ha igen, ez

⁸⁸ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 90.

⁸⁹ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 117.

⁹⁰ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 100.

a betöretlen, látszólag civilizálatlan társadalom erősebbnek bizonyult nála. Erről a külön hiedelemvilággal, évezredes halfogási módokkal rendelkező kultúráról a gyermekeknek (s a nem idevalósi felnőtteknek) fogalmuk sem lehetett. Azt hitték a regény elején a tőzeg színéről, hogy annak fekete színe már nem lehet másabb. Kiderül, hogy más, meglepőbb árnyalatban is létezik a tinófalka által fölkevert víztől *„Az úszó vize olyan lett, mint a sűrű tőzeg. Nem olyan, amilyen a mi befőttesüvegünkben, de mint a szilvalekvár. Bugyborékkolt, bőfögött, mint amikor a lekvárt főzik.”*⁹¹

A berekben mintha szó szerint egy ősközösségben éltek volna az emberek, még az állatokkal foglalkozó pásztorok is a halakból éltek. Nem csoda, hogy az arra járó idegeneket megélhetésük feltésének következtében akár vízbe is ölték az ottaniak. Erről a barbár, de a magyar puszták és erdők minden romantikát nélkülöző betyárvilágából ismerős cselekedetokről nem csupán e regényben, de Takáts Gyula a fiatalkori doktori értekezésében is tudósít. Figyeljük csak meg a gyilkossággal egyjelentésű állandósult szókapcsolatot, az „elúszik a lápon”-t:

*„Az Imrét akarta rajtakapni. Eddig jól van, de ha bejön az én nádudvaromba, akkor elúszik a lápon a Zöldnád [Jancsi]...”*⁹²

A doktori munkában:

*„Soha ki nem tudódott, mert a lotyogós pásztor „elúszott” a berken valamikor, de az is, aki a pásztorok halszerszámaihoz nyúlt. Mert minden pásztornak volt hálója, és 5-6 nádfalas, halfogó vejszéje és haltartó rőjtőke, amelyből pénzelt a gulyás.”*⁹³

A balladákba és krimikbe illő, felelevenített események a regényben olyan szépen lefestett vízfelületeken suhannak, amelyeket az idős Monet tett világhírűvé. A lótuszokhoz hasonlatos vizitőköt a maga nyers frissességében ábrázolja Takáts Gyula, mivel hozzátartozik a tör-

⁹¹ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 119.

⁹² Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 109.

⁹³ Takáts Gyula i. m. (54.) p. 294.

ténet hitelességéhez, míg a nagyhírű impresszionista inkább a dekorativitás és a végső festői bravúrok érdekében választotta tárgyául, amikor már nem is látott rendesen. Bátran összevethetjük Takáts Gyula „írott képeit” (definíció CSANÁDI IMRÉTÓL) Monet vízirózsáival és a mesterséges tavában tükröződő égboltjával:

„Egyszerre csak nádfalak közt mentünk, és lábunk alatt szörtyögött a sötét tőzegiszap. Fekete volt, csigáktól ropogós. Se jobbra, se balra más, csak sárga és zöld zizegés...” [Csodálatos az alliteráció és a szinesztézia: „csak sárga és zöld zizegés...” – megjegyzés tőlem. V. I.]⁹⁴

*„A jószág szélesen elterült a lápon, és ahogy legett, azt vettük észre, hogy lopakodva és alattomosan kristálytisztá víz lepi el a zöld füvet. A zöld átragyogott a víz felszínére, melyen a nap csillogott és felhők úsztak. A gulya lassan térdig zöld, ragyogó tükörben állt. Már nem legett, de itta a lesüllyedt láp fölé terült tiszta vizet, de úgy, mintha vele együtt az eget is inná.”*⁹⁵

Az idézet a regény számtani közepénél már túlról, a második feléből való. A legpompásabb, legragyóbb kép. Innentől kezdve lassan, de biztosan fogyatkoznak a színek, míg csak el nem ér a költői regényés képíró arra a pontra, ahol elégikusan a berek pusztulásáról és pusztításáról kell már hírt adnia. S e végkifejlet felé haladás közben megint a fekete tőzeg-színhez jut vissza. Újra: (a kormányos szavaival)

*„Itt már lassan minden fekete. Ide illik még a bivaly is. – Kalota bólintott. – Még a mozdony is – mutatott Lukács a Kopaszhegyi Tőzegtelep kis mozdonyára, amely nagy füttyögéssel jött és imbolygott a tőzeggödrök között.”*⁹⁶

A nem fekete színek innentől kezdve nem annyira szemet csiklandozó gyönyörködtetésre szolgálnak, hanem érzelmünkre és értel-

⁹⁴ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 114.

⁹⁵ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 118.

⁹⁶ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 160.

műnkre egyszerre kívánnak hatni szimbolikusan. A hajó fehérségét kétszer is a hattyúk fehérségéhez hasonlítja a regény:

„És mégis a fehér és tiszta hajó ...olyan ezen a fekete vízben, mint a hattyú...”⁹⁷

„Csak a belvízcsatorna fekete vízszalagja választotta el a két világot. A gulyást és a mozdonyvezetőt. Köztük, mint az utolsó berki hattyú, olyan fehér volt a mi hajónk teste.”⁹⁸

A hajó hattyúfehére és a hozzá társuló víz és égbolt kékje, de még az éji nád (127. oldal) és a tűz parazsának kéksége is (135. oldal) mind-mind Szűz Mária színei. Magyarország Patrónáját jelképezik. Jurasich nem véletlenül azonosítja az új világot felfedezővel és vezérhajójával, a *Santa Mariával* gyermekutazóit és a *Marci* nevű vitorlást:

„– Látod, Schröder még nevet is, de engem szíven üt, hogy valami így tűnjön el. Így, jel nélkül. Hát ezért küldtem én az én Kolumbuszaimat.”⁹⁹

Az eltűnő világot fölfedeztetni az új generációval – ez legalább oly korszakalkotó föladat, mint ismeretlen kontinensre, vagy a Holdra tenünk a lábunk:

„...a gyereken él tovább minden... Szóval a gyerek! Ha nem érted, most figyelj ide: az a gyerek a mi apánk, és holtunkig a nevelőnk, akik mi voltunk valamikor. Hát ezért aztán én azt mondom, nem mindegy, hogy mit látnak ezek a gyerekek. Én mondom neked. Ezért küldtem őket oda – és a berekre mutatott.”¹⁰⁰

Jurasich kapitány nem is tévedett. Nem csupán a színeket fedezik föl a bereken ezek a gyerekek, de előttük fejezetről fejezetre a berki emberek addig titokzatos és balladai homályban rejtező élete is megvilágosodik. Ezzel egy időben a pusztulás kevésbé élénk színei tárulnak

⁹⁷ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 126.

⁹⁸ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 161.

⁹⁹ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 148.

¹⁰⁰ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 138.

elébük, s megbomlik a színharmonia is, mihelyst a turfaházi szigetnél a tőzegszáritók munkájának „eredményét” látják:

„Körülöttünk nem a zöld szín, és lábunknál nem a harmat, de a zörgő, rozsdavörös, kikopott nádasok és a forró homok. Ilyen látvány vett körül, amelyből északra széles hátú, kemény parrag legelő emelkedett ki a szürkezöld sás és itt-ott kékesen barna gyékényesek, kiszáradt és összetöppedt, magas zsombékbuckák végtelen tengere közül. Ott állt, ennek a víztől megfosztott bereknek egyik hajdani szigetén a turfaház...”¹⁰¹

Takáts Gyula keze alatt szándékosan megbicsaklik a mondat: el-ejti állítmányait is, s akár Berzsenyi a *Közelítő tél*, Petőfi pedig a *Pusztai tél* című versében negációkkal komponál, azt sorolja föl, hogy mi nincsen már:

„...nem a zöld szín, és lábunknál nem a harmat...”

(Vagy másutt: *„-...Se hajó, se tó, se berek, csak ez a fekete csatorna”^{102.}*)

A fekete tőzeggel a portugál származású kapitányfeleség fejezi ki együttérzését. Szolidaritását és gyászát. Vagy már-már azt, hogy egy azzal, amiről még csak azt sem mondhatja el, hogy *születése földje...*

A könyv felénél alig túl a kilókkal és ezüst- és platinapénzekkel nem mérhetőn (mint valami kis kedves Noé-bárkában) ott már a rako-mány: *„Tizenegy sziget... hét tó... húsz fénykép... minden rendben” – adta le a morzejelzést a kormányos a kapitány tornyába.”¹⁰³*

„Akkor az ács is lehúzta cipőjét, és odaült a térkép elé, és a nagy-jából fölvezelt szigetekre ráírtuk neveiket: 1. Tömör, 2. Gólyás, 3. Láp, 4.

¹⁰¹ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 142.

¹⁰² Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 168.

¹⁰³ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 126.

Bugavár, 6. Tüslés, 7. Zardavár, 8. Berényi, 9. Bézsényi, 10. Ágas, 11. Tarhány, 12. Keszeghát...”¹⁰⁴

Láttuk, és összeszámálhatjuk, hogy hányféle „dokumentumtípus” is szerepel a regényben: fotó, térkép, hajónapló. Ezt a „dokumentációt” kiegészíti még a szájhagyomány (az orális) őrizte megannyi történet és tapasztalat:

„– Igen – ismételte meg a kapitány, most már a halas felé is –, ez lassan egy olyan ország, amelyik ugyan a maga helyén marad, és mégis eltűnik.”¹⁰⁵

„...azért küldöm az expedíciót, hogy fölfedeztétek nekem ezt az új világot, és el is hozzátok azt a Hajónaplóban a kijavított térképen...”¹⁰⁶

Az elsüllyedő berek világának ránk hagyományozását e források segítik. Az első világháború után, ha Takáts Gyula nem lett volna szemtanúja e berki Atlantisz alámerülésének, s nem választotta volna regénye témájául ez emlékek megörökítését, most szinte semmit sem tudnánk az elveszett kincseinkről: „Így áll egymás mellett a papír és a világ.”¹⁰⁷ A valóság és annak leképezései ezek után is megkülönböztetnek a regény végéig.: „Az öcsém, mint távcsöves gébics nézelődött. Azzal szórakozott, hogy a fa csúcsából, hol Jurasich Gerzson térképét nézte – amelyik kirajzszögezve ott volt a fa alatt –, hol pedig a Nyugati Bozót látványát. A kettőt, a papírt és a valóságot hasonlítgatta össze.”¹⁰⁸

Mielőtt a zombékokon a „berek szívéig” (180. oldal) érnének, eljutnak a legmagasabb nyárfáig, amelynek kilátójából beláthatják, és még egyszer áttekinthetik geográfusi munkájukat: „Ha ezeket a fotókat majd kinaqyítva összeragasztjuk, elámul a kapitány...”¹⁰⁹

¹⁰⁴ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 130.

¹⁰⁵ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 147.

¹⁰⁶ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 169.

¹⁰⁷ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 159.

¹⁰⁸ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 170–171.

¹⁰⁹ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 170.

A megváltozó, kialakuló és eltűnő földfelszíni formák neveinek lajstroma a cselekmény előre haladtával bővül tíz, majd húsz oldalt követő ritmusban:

„– Nyugodj már, lesz itt is mibe kezdeni – mutatott Lukács a Hoszszúláp és a Turfaház szép betűire, amelyeket körülölelve egymásba fonódva követték a kék foltok a térképen és mellettük a hajdani tavak nevei:

– Büdös-tó, Hideg-tó, Öreg, Halas, Határi, Kisberek, Bézsényi, Sós, Jama, Csontákjárás – olvastam volna tovább, de közbevágott Szerencsés, mintha csak folytatta volna, amit a Hajónaplóra mondtam:

– Ez a papír – nézett rám Félix. – Azon minden rendben! Az pedig ott a valóság! – mutatott a csatornán túl a tőzegre.¹¹⁰

„– ma is van hová menjünk. Vedd át a füzeted. Ma te vagy a soros. Irány a Rókás sziget...

Közbeesik Gyula, Fényes és az Égett sziget. Azon át menjete, mutatta az irányt Szerencsés.¹¹¹

„Jurisich Gerzson a térképen egyetlen szigetet se jelzett a Fekete Vízen. Pedig a Hajónaplóban a bivalygulyás bmondása szerint már többet is bejegyeztek. Gyula, Újkuti, Fényes szigeteket Kéthely alatt. Aztán a Farkas és a Tanya sziget...¹¹²

A színek még egyszer kigyúlnak: a zöld vitorlából hűvösen kipotytyanó szavak (166. oldal), a nem is olyan sárga sivatag (170. oldal), a hajók nyoma a kék vízen (184. oldal), a piros-fehér hajózásló (185. oldal), a fehér tűz és a barna éjszaka (192. oldal), a reggeli kék harmat fölött a piros arany (193. oldal), a vörös-sárga rács (200. oldal), a csuka piros-fekete farka (201. oldal), a jolle fehér sátra (205. oldal). Ám a halni készülő fekete tőzeg ellentéte, az élénksárga vízi virágok ragyogá-

¹¹⁰ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 168.

¹¹¹ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 178.

¹¹² Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 198.

sa (128. oldal), élni akarást kifejező szimbóluma egy hasonlat során kilobban a szövegből:

„Erre a szóra a berki gyerek egyszerre becsukódott, akárcsak a vízítők virága a csillagok előtt.”¹¹³

A színek és formák beüzüstöződnek. Nem tartósság és az örökkévalóság aranyszínével, hanem inkább az emlékek füstjével futtatja be a képet Takáts Gyula. S ha a színszimbolikához már mindenképpen ragaszkodnunk kell: elmondható, hogy bizonyos az árulást is e júdasi színben látja és akarta láttatni. Hiába fénylik sárgán a nap a felhasogatott berki sikságon, *„Nyers zöld szín csak itt húzódott végig, nem messze tőlünk az óriási nyárfától. Itt, ahol a hajdani vadvízjárás helyén a régi vadcsatorna volt, melynek déli végén a hosszúlápi sziget látszott. Aszott, ezüstszínű hátával kiemelkedett a száraz és itt-ott nádaskaszáló rókaszínű sivatagjából.”¹¹⁴*

„– Azért hal is akad. Néha Turbuk Jóskának is kell segíteni – nézte a kék-ezüst ragyogásban Kalota Mihály is a szigonyt.”¹¹⁵

„A nagy legelőből csak az öreg ezüst-nyárfa jelezte, hogy hol áll a Marci.”¹¹⁶

Takáts Gyula Zrínyi földjén úgy festi meg elbeszélő prózakölteményét, mint valamelyik késő-barokk freskófestő. (Maulbertsch vagy Dorffmeister mester.) Mint modern colorista (az impresszionizmus híve) a templomfestők keresztény szimbolikáját (szinte ikonográfiáját) is föl-eleveníti. Abban a korban játszódik a regény, amikor a berki harangszavakat fölváltja a szivattyúházak motorja. Az I. világháború utáni eszmélkedésének éveit ezek. Világégés után a XX. század első negyede. Nem lehetett szép kor ez sem: jóllehet háború nincs már, de azért a Szervestrágya nevű vállalat költőietlen elnevezése még a fekáliát is aszszociálja. Takáts Gyula 1971-ben született ifjúsági regényének a hőse

¹¹³ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 206.

¹¹⁴ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 162.

¹¹⁵ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 177.

¹¹⁶ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 184.

gyermek-önmaga (Takáts Gyula = Trombitás Miska) és öccse (Takáts Emil = Samu). A gyermekek nem csupán az új világ térképével, de hajdani bödönhajójával is megajándékozzák a kapitányt. Ők sem nem konkvisztádorok, sem nem egy keresztes háború gyermekharcosai, csak talpraesett, tudás után szomjazó, ügyesedni vágyó, romlatlan kamaszok. Nem tapad kezükhöz erőszak, a felnőtt világ ravaszságai és esetenként az emberöléstől sem visszariadó kegyetlenkedései közepette is tiszták maradnak. Öltözetük is jellemzi őket a regény utolsó oldalain: „Fehér *trikóban*, fekete *klottnadrágban álltunk a fedélzeten...*”

Mire is rimel e sor két színe? A tisztaságra, a ragyogásra, az ártatlanságra utal a fehér, a minden életet adó tőzegre, anyaföldre pedig a fekete mutat. Test és lélek, ég és föld nincs külön:

„Azt akartuk, hogy a kapitány újra úgy lássa az ő Marciját, mint a hattyt. Az utolsót, amely fehéren ragyog, mielőtt elhagyná ezt a tőzegiszapos fekete vizet. Ragyogva, mintha nem is érintette volna a teste.”¹¹⁷

Test nélkül márpedig csak a lélek érinthet meg bármit is. Takáts Gyula keresztény-panteista szemléletére, egyetemes humanizmusára vall a regény végkifejlete. Mintha Jurasich az örömhír intelmét fogadta volna csak meg, amikor a kamaszokoruk elején járó fiúkban bízott: „Engedjétek hozzám a gyermekeket!” A tisztát tisztának őrzi meg. Mindenféle értelemben. Samu, amikor mezítelen fürdik, s megessi az almát, elveszíti a Fekete Víz paradicsomát, a berek édenét. De mégsem a bűnbeesés az osztályrésze. Akár földi csendőr és bíróság, akár az égi is megítélheti. S mindnyájukat.

Az édenkert fája elveszik, de az üdvtörténet szerint a kereszttel (amely egészen árbocformájú) visszaállítható. Takáts Gyula regényében az árbocnak gyökere van. Élő fa, azaz életfa. Nagyobb és elevebb, mint a kapitány ifjúkorából a Velence Csillagának főárboca¹¹⁸. A kapitány a megkerült bödönhajóját nem csupán úgy simogatja meg, mint

¹¹⁷ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 211.

¹¹⁸ Takáts Gyula: i. m. (45.) p.144.

amelyik megtestesíti, tárgyiasítja a fiatalságát, de úgy is, mintha az élőlény, lelkes teremtmény volna:

„A kapitány lehajolt, és a pásztorhajó haltartójába nyúlt. Mintha abban keresett volna valamit. Belehabart az üres haltartó vizébe, és amikor kihúzta a kezét, tenyerével végigsimította a kivájt tölgyet, mint egy élő jószágot.”¹¹⁹

A regény zárszavában még egyszer fölbukkan a fiúk fehér-fekete szín-összeállítású ruhája egy madár látványán. (Petőfi verset is írt e szárnyashoz.) Délibábként jelenik meg a világ: a magasban látjuk a tavat. Magyarország királynéjának, a Tenger Csillagának kékellő birodalmában, a mennyben:

„...lassan úszott el az égen a Huszárvár felé a gólya. Nézte, mint evez azon a kék vízen, amelyre csónak se kell, és amelyet le se lehet csapolni, mint azt, ahonnan ez a fekete tözeg jön. Meg mint ezzel is tesz. Ezzel a huszárvári berekkel itt az ő csizmája körül.”¹²⁰

Laczkó András monográfiájában olvasható Takáts Gyuláról, hogy két igazi nagy mester indította útnak¹²¹. A költészet felé Berzsenyi, a színekhez Rippl-Rónai terelte érdeklődését és nyiladozó alkotókedvét. A képzőművész géniusz hegyi villájának képét – amolyan Rippl-hommage gyanánt – a *Vitorlás a berken* oldalaira is berajzolta:

„- Ezt szeretem – szólta most a kapitány, és mögötte a hosszú hársfasorban föltűnt a mester is. Fehér paraszti rozmarinhímzéses ingén kék gombok csillogtak. Nadrágja vajszínű vászon. Fehér szalmatalpú cipő a lábán, és fején szürke, óriás karimájú művészkalap, melyet állítólag Párizsban külön mintára csináltatott a házi kalaposával. A kisvárosi rosszmájúak azt mondogatták, nem a forma, de a nagy méret miatt. Mi tagadás, hatalmas fejű, nagy göndör hajú ember volt a mester.”¹²²

¹¹⁹ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 212.

¹²⁰ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 216.

¹²¹ Laczkó András: i. m. p. 14.

¹²² Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 57.

„Samu odaállt a zászlóval a fasor alsó végébe. Lukács zászlóval a műterem előtt, a mester szobra előtt állt, amelyet egyik művésztársa alig pár napja fejezett be.”¹²³

Ez a kis epizód nem tartozik szervesen a regény cselekményéhez, mindenesetre ihletett szövegrész, önéletrajzi metszet az író, költő és festőművész Takáts Gyula gyerekkorából. A mester ruházatának színeiben a lefestett Marci nevű hajó fog ragyogni. A mesterről készített szobor feltehetően MEDGYESSY FERENC alkotásával azonosítható.

¹²³ Takáts Gyula: i. m. (45) p. 59.

Elárvult pisztrángok

(Polgárjelöltek)

„Magyarországon két embertípus öltött teljes
befejezett alakot az időben:
az arisztokrata és a paraszt.
Aki közbül van, lelép a színről,
mielőtt felölthette volna a történelmi szerep jelmezét”
(Márai Sándor)¹²⁴

Takáts Gyula regényének – a *Polgárjelölteknek* – kiadástörténetét szinte egyedül az író leveleskönyvéből (a *Helyét kereső nemzedékből*)¹²⁵ is rekonstruálhatjuk. Takáts a negyvenes évek elő felében már országos költőtekintélynek számított. Regényére a vájt fülűek, azaz a költőtársak közül is a közelálló olvasók igen kíváncsiak voltak. Weöres Sándor, akinek megjelent híres *Medúza* című verses könyve a Királyi Magyar Egyetemi Nyomdánál (és ha életében soha többé egyetlen sort sem ír, akkor is maradandó az oeuvre!) emígy várja Takáts alkotását:

„Hosszú regényedre nagyon kíváncsi vagyok. Remélem, hogy hamarosan megjelenik és majd hozzájuthatok.”¹²⁶ A *Polgárjelöltek* lektora SZABÉDI LÁSZLÓ lett, aki 1944. július 18-án Mohácsról már olyan gyakorlati tanácsot adhat Takáts Gyulának, mely a regény közeli megjelenését valószínűsíti. Tudjuk, a háborús körülmények a szépirodalmi kiadásoknak sohasem kedveznek...

¹²⁴ Márai Sándor: Napló. Bp.: Helikon Kiadó, 1999. p. 73.

¹²⁵ *Helyét kereső nemzedék*. Költők levelei 1934–1949. Utószó: Pomogáts Béla. Bp. 1984. Magvető Kiadó, p. 344.

¹²⁶ Uo. p. 89.

„Kedves Gyula,

Pesten szerencsésen összetalálkoztam Püskivel s közöltem veled feltételeidet. Elfogadta. Mondtam, hogy küldjön Neked szerződést. Küldi is, de egyelőre elutazott, velem egy időben. Ez kb. három nap késedelmet jelent. Lehet egyébként, hogy levelemmel egy időben már az ő levelet is megkapod...”¹²⁷

Takáts Gyulának többet kell várakoznia még három-három naponál, hogy kezébe vehesse regényét. Előbb a háborúnak kell véget érnie. Viszont 1946 július 30-i levelében a pécsi CSORBA GYŐZŐ azt írja Fonyódra (az 1945-ben a *Magyar Életnél* SZABÓ VLADIMIR rajzával megjelent kötetről) a szerzőnek, hogy „A „Polgárjelöltek”-et most olvasom. Tetszik, de véleményemet majd csak a végén mondom el.”¹²⁸

A regény fogadtatása az újrainduló irodalmi életben is igen pozitívnak mondható: SZENDE ALADÁR, CSUKA ZOLTÁN, BAJCSA ANDRÁS és VÁRKONYI NÁNDOR írtak róla 1946-ban. (Ezen írások rangját azok a folyóiratok is adták, ahol megjelentek, mivel szellemi műhelyeknek számítottak egészen addig, amíg a durvuló kultúrpolitika meg nem szüntette őket. *Magyarok, Sorsunk, Vigyázó Szem...*)

Pomogáts Béla irodalomtörténész e visszaemlékezésével vezeti be a Polgárjelöltek második kiadása alkalmából a regényről írott kritikáját: „Jó másfél évtizede vettem meg Takáts Gyula regényét, a Polgárjelölteket egy Múzeum körüli antikváriumban. A raktárak mélyéről került elő néhány példány az 1945-ös első kiadásból; a borító rossz, háborús papírja mélybarna lett a hosszú évek során. Mint a legtöbb könyvnek, ennek is megvolt a maga sorsa. Eredetileg 1944-ben kellett volna az olvasó kezébe kerülnie, a háborús események sodorták magukkal a megjelenést, kis híján a kéziratot. Az első kiadás végül is már a felszabadulás

¹²⁷ *Helyét kereső nemzedék.* Költők levelei 1934–1949. Utószó: Pomogáts Béla. Bp. 1984. Magvető Kiadó, p. 283.

¹²⁸ *Helyét kereső nemzedék.* Költők levelei 1934–1949. Utószó: Pomogáts Béla. Bp. 1984. Magvető Kiadó, p. 294.

után látott napvilágot a Püski Sándor-féle Magyar Életnél, a népi írók kiadójánál. A címlapot Szabó Vladimir mozgalmos és ironikus rajza díszítette, a kisvárosi élet jellegzetes figuráiról.¹²⁹

A regény második kiadására 1979-ben került sor. A *Polgárjelöltek* és a *Színház az Ezüst kancsóban* című kisváros-regények egy kötetbe kötve láttak napvilágot. [Hivatkozásaink e kiadás lapszámozását követik mindkét regényelemzésünkben – megj. tölem: V. I.] Az ezerkilencszázhetvenes évek végén és a ’nyolcvanasok elején a következő kritikusok alkottak véleményt Takáts Gyula regényéről: Pomogáts Béla, WÉBER ANTAL, Csürös Miklós, LESKÓ LÁSZLÓ, KOVÁCS SANDOR, LŐRINCZY HUBA és Laczkó András.¹³⁰

Alkotás-lélektani vizsgálat tárgya lehetne minden szerző életművétől, aki verset és regényt is alkotott és alkot. Zseniális költeményt tizenévesen is létrehozható, Rimbaud-tól József Attilán át kortárs költőket sorolhatnánk szép számmal. Viszont a műves prózákra valamivel későbbi életszakaszban van csak érkezése a művésznek. Babits Mihály Kosztolányi Dezső költői-, majd írói pályájának lezáródása után írta meg (Kosztolányi-nekrológiájából kinövesztve) esszéjét e jelenségről: „A szegény kisgyermek költője mindinkább a prózaírásra tért át. Egy nap elhozta hozzám *Pacsirta* című regényét kéziratban. Most fedeztem fel benne a magyar próza nagyját. [...] Én is írtam prózát, s az én prózámnak is használt valamit a vers palaestrája. De külön tanulmány tárgyává tenni a próza titkait, mint egy különös versforma titkait: ki csinálta ezt ökivűle magyar?”¹³¹

Feltehetően élettapasztalat, sok-sok esztendő figyelme kell ahhoz, hogy lapszélről lapszélre művészi szövegeket hozhassunk létre. S feltehetően azért kell többet és tovább tanulni a prózakészítés mesterségét,

¹²⁹ Pomogáts Béla: Való és Ábránd. In: Tiszatáj. 1980. 10. sz. p. 939.

¹³⁰ Takáts Gyula bibliográfia. Kaposvár, 1981. p. 40–43. (Somogyi bibliográfiák 9.)

¹³¹ idézi Szörényi László. In: Szörényi László: „Múltaddal valamit kezdeni”. Bp. Magvető Kiadó, 1989. p. 230. (JAK Füzetek)

mert ugyanúgy van annak is ritmusa, szabályos gondolathullámzása, képekkel való komponáló lehetősége (még ha 30-40 oldal távolából is rímelnék egymással a látványok vagy a színek), mint a költészetnek, csak nincsen éppen a regénynek „verstana”, nincsen olyan katekizmus, mint a lírának. Summázva: a szabályt, a szabályosságot, az elbeszélőnek kell megteremtenie művében, úgy kell megalkotnia a szöveg ritmusát, zeneiségét, mint a költőnek, csak nem számíthat olyan biztos medrekre, jól bevált rámakra, amelyeket a költők hagyományoznak költőutódaikra. Ám művészileg semmit nem ér az a próza, amelynek nincs a versekhez hasonló szigorú formája, belső kohéziója. A művészi próza is kötött forma, csak sokkal nehezebb a szöveg szervezése. Ezért lehet, hogy könnyebben és hamarabb elsajátítható a poézis *technéje*, mint a prózáé. NÉMETH LÁSZLÓ is költő szeretett volna lenni, Takáts Gyula író társai közül Tatay Sándornak is jelent meg verse a Nyugatban. Jékely Zoltán költészetéhez is úgy aránylik szépprózája, mint Takáts Gyula versvilágához az elbeszélései, regényei. Nem minden költő egyben jó prózaíró is. De a *Nyugat* legjelesebb költői is, rámutattunk Kosztolányira, Babitsra, példát adtak Takáts Gyulának, hogy a halhatatlansághoz a prózán át is visz út, anélkül, hogy a rímtelen, metrumokkal, hangsúlyozással nem igazán jellemezhető szöveget a líra hátszínének tartanánk. Juhász Gyula, de még a novellista és hírlapíró ADY ENDRE is így volt: átjártak-keltek vers és próza mezsgyéjén. (Mészöly Miklós pont a határukon állt meg például *Elégia* című ciklusában. MÁNDY IVÁN itt-ott verssorokra is tördelte novelláit.) RÓNAY GYÖRGY oeuvre-éből igen hiányozna, ha költeményei, műfordításai, naplója és tanulmányai mellett nem lennének ott a regények, a déli parton játszó *Éjjeli gyors* vagy *Az alkony éve*.

1944-re Takáts Gyula is elkészül a maga második, immár a mesterek teljesítményei felé igyekvő, *Polgárjelöltek* című munkájával. (Ekkor mondhatja el Dante szavaival: *Az emberélet útjának felén...*)

Takáts Gyula kisvárosi ember, a kisvárosi viszonyok, kapcsolatok nagy ismerője. Jól tesszük hát, ha néha életrajzi elemeket gyanítunk egy-egy mozzanat mögött. *„Az életrajzot megítélhetjük abból a szempontból, hogy mennyire vet fényt a tényleges költői produktumra, de védhetjük persze azzal is, hogy ily módon tanulmányozhatjuk a zseniális embereket, erkölcsi, szellemi és érzelmi fejlődésüket, aminek megvan a saját érdekessége, s felfoghatjuk végül úgy is, hogy a biográfia anyagot nyújt a költő pszichológiájának és a költői folyamatnak a rendszeres vizsgálatához.”*¹³²

A regény iniciáléjában azonnal egy kert s egy eljövendő halikrázatóba zubogó friss víz képe jelenik meg. Az elbeszélő azonmód famulusává válik Sámson Feliciánnak, aki egyszerre a szőlő tulajdonosa és a kisvároskában az egyedül görögül tudó szellemi potentát.

Az elbeszélő, ahogy Felicián kertje felé tart, térben közeledik ugyan a közhelyes igazságokat folyton kinyilatkoztató csodabogárhoz, ám iróniával tartózkodását is kinyilvánítja:

*„Ott kezdődött a történetünk, hogy a kora tavaszi napon kísétáltam a város végi szőlősdombok alá. Felicián, vesztetre [kiemelés tőlem: V. I.], épp a szőlőjében dolgoztatott.”*¹³³

Az itáliai opera buffa ismert ilyen bohókás szereplőket, akik a bohócként szórakoztatták a közönséget. A komikusok között mindig volt egy ilyen „bölc mondások köpködője”, mint Felicián: Takáts Gyula a történet során a főhős ilyesféle „kinyilatkoztatásait” idézi: *„A pénz csörög, a lélek hallgat. Első a polgári becsület. Vigyázz, a látszat is nagy úr. A lelki szépség mostohagyerek .A tiszta élet a béke és az otthon alapköve.”*

¹³² René Wellek-Austin Warren: Az irodalom elmélete. Osiris Kiadó, Bp. 2002. Ford.: Szili József, 75. p.

¹³³ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 7.

Igaznak érezzük Takáts Gyulára is E. M. Forster megfigyelését: „... *egy-egy regény mintázata annyira világosan meghatározott lehet, hogy benne az egész mű valósággal képi formában összegződik.*”¹³⁴

Felicián a regény legelején beavatja tervébe az elbeszélőt: pisztrángost szeretne kialakítani szülőföldjén. A terv, az álom természetesen nem irrealitás. Nem *Pálma a Hortobágyon*.¹³⁵ Csodálatos, de nem fantasztika elképzelés. Ha e vállalkozás sikerül a történetben, akkor a regény tanúsága szerint a vidéki elmaradottság, távlattalanság megváltató, a valóságban is leküzdhető. Ha mégsem...[NÁDAS PÉTER *Egy családregény vége*¹³⁶ című regényében a karácsonyi hal a vécébe csusszan...] Ha mégsem, akkor legalább megnevezheti az akadályokat, rámutathat a jó ügyek útvesztőire, csapdáira, egyszóval a sikertelenség társadalmi okaira is. A természet ugyanis nem ellenkezik egy ilyen ábránd ellen. Valósággá segítené tenni Somogy megannyi földrajzi, biológiai adottsága:

– *De melyik lesz, és hol van a Zenélő patak völgye? – tündöttem, mert Felicián hogyan ismerte volna jobban megyénk rejtekeit, mint én? Ismertem én csácsogó és bukdácsoló sebes patakot nem is egyet. A sebespisztráng és a Zenélő patak képházassága fölgyújtotta kíváncsiságomat és ösztöneimet...*”¹³⁷

A regénybeli Sámson Felicián a tulajdonképpen úgy él már itt a város szélén szőlejében, ahogy majd a valóságban fog csak Takáts Gyula Bece-hegyen. Csokonai vágyott ilyen független nyugalomra, s művében Dorottya testamentumától várta a lencseni ingatlant. Takáts Gyula hatvan verse árából majd vesz is egy hatvan mandulafás telket, de most még a negyvenes évek első felében vagyunk, és distanciát teremt önmaga, az elbeszélő és hőse, Sámson Felicián között.

¹³⁴ E. M. Forster: A regény aspektusai. Helikon Kiadó. Bp. 1999. 111. p. Ford: Szili József

¹³⁵ Reviczky Gyula verse

¹³⁶ Nádas Péter: Egy családregény vége. Budapest, Szépirodalmi Kiadó. 1977.

¹³⁷ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 9.

„A recepcióelmélet szerint az olvasás mindig dinamikus folyamat, komplex, időben kibontakozó mozgás. Az irodalmi mű önmagában – a lengyel teoretikus, Roman Ingardner szavaival – csak a „sematikus látványok készenlétben tartása”, illetve a „látványok meghatározás funkciója”, melyeket az olvasónak kell konkretizálnia.”¹³⁸

A pisztráng a legértékesebb, legtisztább, legfehérebb húsú halak egyike. Igazi nemes hal. A gyorsfolyású erdélyi patakokban őshonos például. A halak megváltásszimbólumát, Krisztus-jelképét megtartva TAMÁSI ÁRON új jelentéstartalommal is gazdagította a pisztráng-mítoszt. Ez az a halfajta, amely az árral szembe úszik, a forrás fele tart, egyre tisztább vizekbe. Művészeket majdnem annyiszor meghihletett, mint a hattyú. Schubert dallamát is asszociálja a pisztráng szó és a „Zenélő patak” szözerkezet elhangzása a Takáts-szövegben. A Trianon előtti országhatárokon túli nagy hegyeink sebes sodrású patakjaiban honos halakról Jékely, a barát és nemzedéktárs költészet is szolgálhatott művészi híradásokkal. A következő 1935-ös Jékely-versre gondolok legelőször:

„A gát alatt a nagy tó színe holdas,
egy cuppanás, egy árny, egy loccsanás,
pufók hold fényinél egy villanó has,
elhibázott ugrás, vad farkcsapás.
A martban a menyhal már aluszik
s köve alatt hízik a botikó;
az ingola álmában is úszik,
mint egy tengeralattjáró hajó.
Most már csak a pisztráng van ébren,
cuppogó, vad éhségtáncába kezd;
holdas felszínen, kékes vízfenéken
cikázik a sok vérespettyú test.

¹³⁸ Terry Eagleton: A fenomenológiától a pszichoanalízisig. Helikon Kiadó, Bp. 2000. Szili József 71. p.

*Hol vannak most a koronás kígyók?
alusznak valami mély sziklalyukban;
apró márnát s nagyfejű botikót
emésztenek telizabált hasukban.
Vajon hol van most Kaskötő Dani,
a vén vadászó, merre sátoroz?
csapdához készül vidra-rántani,
holdas vízhaton halat szigonyoz.
Ugye holnap elindulunk, Apu,
s megkeressük halcsontos kalibáját,
s Kuvaszónál, keserűlapu
között, hol nemrég utoljára látták?”*

(Pisztráng-balet)

Érdemes egymás mellé tenni a Jékely-vers strófányi négy sorát és a Takáts-próza mondatát. Ugyanazzal a költőiséggel és festőiséggel készültek szerzőik műhelyében:

*„Most már csak a pisztráng van ébren, / cuppogó, vad éhségtán-
cába kezd; / holdas felszinen, kékes vízfenéken / cikázik a sok
vérespettyű test.”* (Jékely)

*„Van-e szebb, mint egy saját nevelésű pisztráng? Mi, vándor- és
orvhalász? Piros pettyes, nászruhás pisztráng?”*

Pedig az utóbbi idézetet nem költő, hanem a közhelyekben beszélő szereplő, Sámson Felicián mondja. (Megjegyezzük: Jékely Zoltán és Takáts Gyula a magánéletükben egyformán nagy horgászok voltak...)

Kosztolányi Dezsőnek az 1920-as évek első felében nem csupán a megcsonkított ország, a cirill betűssé vált szülőföld, az összeroppant édesapja, tragikusan fiatalon elhunyt unokatestvére: CSÁTH GÉZA, és saját csúnyácska húga sorsát kellett siratnia, de saját emberi és írói állapotát is egyetlen nyílt sebbel tudta jellemezni. Ilyen helyzetben nem

ő vetett véget a szenvedéseinek, hanem regényének, az *Aranysárkány* hőse: Novák Antal.

Takáts Gyula is megjárta a két világháború közötti Magyarország poklait, megismerte azokat a kisvárosi bugyrokot, amelyekben élni és túlélni klasszikus eszményei voltak segítségére. Az ingerszegény környezetekben nem egyszer összeroppan az alkotó ember, hisz a hozzá közelélők (nem pedig közelállók!) sohasem helyeslik a tőlük eltérő, hogy különbet mégse mondjunk, életvezetéseket. Kosztolányi példájával annyiban párhuzamos Takáts Gyula létstratégiája, hogy nem hajlandó megörülni, hadd kerüljön helyette hőse csak egy alkotás oldalain a tébolydában: Sámson Felicián.

Amire a művek elkészülnek, az öngyógyítás és gyógyulás csodája is bekövetkezhet: a szerzők szublimálták rossz életérzéseiket, formát adtak a kínoknak, kibeszélték a fájdalmakat, sikerélménnyé fordították mindazt, amibe úgy hitték, bele lehet pusztulni. A jó alkotásoknak egyik titka, s tán legfőbb hatalma ez.

Rák kontra pisztráng! Egy komédiába illő ugratásnak nagyobb hírértéke, több és komolyabb következménye lesz a kisvárosban, mint egy reális vállalkozásnak. Míg a rákkomédia fölkavarja az álmos kisvárost, és emberi leleményekre ösztönöz, azaz kreativitásra, valamint végre energiákat mozgósít. (Egy tímár – Francia Lőrinc – és egy mezőjáró polgárjelölt – Gelety János – olyan rákászalkalmatosságot készít, mintha istenháta megetti univerzális emberkéek, amolyan reneszánsz eszmények volnának: *„Az alsó abroncs feneke és oldala dróthálós volt, a felső meg üres karika, amilyennel a falusi gyerekek szoktak karikázni, nagy kongással verve a zörgő játékot. Összeszerelték. Először a mogyorónyeleket. Aztán a négyágú, kupolás szerkezetre felerősítették egy csigán keresztül a hálós abroncsokat. Ha meghúzták a csigán át a zsi-*

neget, egymástól elvált a két abroncs, és úgy függött ez az óriás rákfogó, mint a majálisi lampion.”¹³⁹

A pisztrángnevelde terveiről szóló apró hírecskék viszont olvasatlanul vagy visszhangtalanul maradnak a *Mi Megyénk* című újság hasábjain: „*Felicián, belépés előtt, érzékenyülve, így szólt:*

– *Ilyen a világ! Ki beszélt a pisztrángjainkról? Fedorovszky herceg is hallgat.*”¹⁴⁰

Sámson Felicián az őt beugrató újságírónak egy ártatlan viccel vágott vissza. Az Adria felől érkező vasútról származott az a tengeri rák, amely Kántás Adolf révén Feliciánhoz és társához került, akik mint horgászszákmányt a kisvárosi zsurnalisztára, Berkenyésre hagyták, aki meg szenzációként tálalta. Persze, nem az asztalnál, hanem a sajtóban. Ekkor szabadul ki a szellem, ama szellem a palackból, de nem pajkos dzsinnként, hanem véresen komolyan. A pisztrángtelep megvalósítása is rengeteg erőt és türelmet igényelne, de e rákhistoria kezdettől csak burjánzik, rögvest megkezdi maga alá temetni Sámson Felicián személyes ambícióit és reményeit, vele együtt egy közösség számára a legszebb, legértelmesebb terveket. A pisztrángokkal való foglalkozás – bár példa nélkül álló – nem különtség, hóbort, rigolya, mánia etc., hanem olyan kitörési pont a városkában, amelynek maga Széchenyi is örülne. Az elbeszélő meg is látja a *Hitel* szerzőjének a szobrát: „*A téren, melynek közepén a legnagyobb magyar magányos szobra állt.*”¹⁴¹

Rák kontra pisztráng. Úgy hangzik, mint a Homéroszból travesztált Béka-egér harc, amellyel Csokonai szórakoztatott. S nem állunk messze az igazságtól, mivel Csokonai másik eposzparódiáját Takáts Gyula nem burkoltan, hanem elvéthetetlenül megidézi. („*Berkenyés cikke így aztán a városban és környékén különös életet indított el. A vá-*

¹³⁹ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 53.

¹⁴⁰ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 65.

¹⁴¹ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 16–17.

ros mozdulatlan és kedélybeteg vonásaira tüzeket lopott. Úgy mosolygott a város, mint az aggszűz, kit váratlan oltárhoz vezet a véletlen.”¹⁴² (Kiemelés tőlem – V. I.)

Rák kontra pisztráng... A rák szó szótári jelentésének minden változatát belegyúrta Takáts Gyula a regény szövegébe. [Ahogy Mészöly Miklós tette a 'sutting' angol kifejezéssel a *Sutting ezredes tündöklése* című művében.] A rákról szóló hírek és sajtótudósítások úgy burjánznak el, mint a rosszindulatú beteg sejtek, ezt láttuk. Viszont a rák mozgása a hátramenést, a hátrálást is asszociálja. Rákmód császkálni az időben minek? – Szólítja meg önmagát a lírikus KORMOS ISTVÁN. Tehát a múltba tartásnak, az időben visszafelé utazásnak is jelképe a rák. Még tovább léphetünk e logika mentén: Rák Bende a maga beszélő nevével a maradiak vezére *Az elveszett alkotmányban*, Arany János fiatalkori művében. Takáts Gyula e művében annak a grófi családnak, a Fedorovszkyaknak, akitől engedélyt és segítséget várnak Feliciánék, szintén van egy Rák nevezetű ága. Ott nézi arcképeiket az elbeszélő a kastély falain:

„– *Az a liliomos címerábra a Rákoké – szólalt meg mögöttem a titkár.*

– *Úgy látom, Fedorovszky herceg ezzel a szobával rója le kegyeletét anyai ősei iránt.*

– *Nagyon helyes uraságod itélete. E birtokok valóban az anyai ősről hullottak őhercegsége koronájába. A nagy Rák Katalinnak köszönhetjük mi is, uram, mindazt a kegyet, amely eláraszt minket e Fedorovszky házban.*”¹⁴³

Sámson Feliciánnak sok mindennel meg kell, vagy meg kellene küzdenie, miközben nincsen akkora ereje, mint a hajdani hősnek, Sámsonnak. Először csak a keresztnévét – amelynek női megfelelője a keresztény mártírológiából ismert: Felicitas –, a Feliciánt ismeri meg az ol-

¹⁴² Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 47.

¹⁴³ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 20–21.

vasó, amely annyit jelent, hogy „boldog”! „Hírvevet, tekintélyét és boldogságát a vihar „a romlás üllőjére dobta”¹⁴⁴

S tudvalévő, nem elegendő a filiszteusokon győzni, még számolni kell a Sámsonoknak azzal is, hogy Delilájuk elveszejtí az erejüket. (A mítosz szerint Delila az alvó Sámsonnak lenyisszantja a hajfürtjeit, amelyben a harcos az erejét hordozta.) Sámson Felicián amúgy sem hőszi típus. Saját természetű bora (amely miatt is feleségét elhanyagolja) savanykás, és hiába tud holt nyelveken (vö. Babits: *Fogarason egyedül / megtanultam görögül...*), a valóságban csak sodródik egyik embertől és helyzettől a másikig: „Gyakorlati érzéke is kevés volt. Különös világban élt.”¹⁴⁵

Takáts Gyula mintha csak karikatúráját vázolná föl a regény első száz oldalán. Mintha gyengébbnek, esendőbbnek rajzolná annál, ami az életben lehet, lehetett. NAGY LÁSZLÓ *Vidám üzenetek* című versciklusából véve a kifejezést: mintha Sámson Felicián a műben meg lenne *humorítva*. Talán ha egybegyűrnánk a két Kosztolányi-regény főhőséinek, a bácskai Vajkaynak és Nováknak az alakját, akkor kapnánk meg a dunántúli Sámson Feliciánt. Az élettől, még a saját kisvárosától is, eltávolodott nyugdíjas levéltárnok és a divattal mit sem törődő középiskolai tanár (akit elhagyott a felesége) lelkülete elevenedne meg Takáts Gyula hősében. Persze, főképpen az ő gyöngeségeik összeadódásából. Személyisége még így is rokonszenvesebb, mint HEINRICH MANN szintén kisvárosi *Ronda* (Gonda) *tanár ura*, aki magányában Homérosz névelőit vizsgálva démonivá válik. Pedig erkölcsöszként élte az öregedés előtti éveit! Takáts Gyula úgy járt Sámson Feliciánnal, mint Németh László Boda Zoltánnal (*Emberi színjáték*). A neveltségesség egy ponton túl nem tudja deformálni az emberséget, csak annyira, hogy mit sem árthat a tisztaságnak, mint a megfeszítés előtt Jézus esetében. Ám Széchenyihez is hasonlíthatjuk, aki tébolyában magát okolta a haza bukásá-

¹⁴⁴ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 74.

¹⁴⁵ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 81.

ért. Sámson Feliciánnak is hasonló önvádat tartogat a sors osztályrészsül. (Felicián minden vétkét hajlandó megbocsátani az ellene vétkezőknek, ha azokat bajban látja.) Széchenyi veszít-e előttünk zsenialitásából, politikai vagy vállalkozói értékeiből azért, mert a döblingi intézetbe jut? Aligha. Sőt, a regény – ne feledjük, – szatíra, hasonló ahhoz, amit a tébolydában a legnagyobb magyar ír... Vö. Takáts Gyula nem is népi, hanem nemesi író (Vas István szerint), még hozzá a legjobb értelemben.¹⁴⁶ [T. Gy.: *Helyét kereső nemzedék*. 143. p.]

Sámson Felicián tanár úr feleségének a rákkaland imponál, hisz soha így nem került férje a figyelem fókuszába. Viszont kisvárosi szépetvője is akad Nagy Mátyás szőlősgazda és szentképnymó személyében. Azt hinnénk, hogy valamiféle buzgó katolikus lélek. Mégsem. Kosztolányi szavaival Nagy Mátyás „nem kancsal apostol”, s csak üzleti szempontból kell neki minden, „ami bárgyú” szentkép. Valójában jól keresett ezeken a giccses nyomatokon is: „Ő volt a város egyetlen embere, aki az áhítatból gazdagodott meg.”¹⁴⁷ Ám legalább annyira zseniális vállalkozónak bizonyult a nyomdájával, mint az ország másik sarkában Kner Izidor. A közigazgatásban a nehézkes ügyintézéseket, a rengeteg beadványírást segítette azzal, hogy formanyomtatványokat készített. (A gróf képviselője, mint valami Mikszáthi Pongrácz-várban, ahol megállt az idő, még a gépelt kérvényt sem vette át az elbeszélőtől, úgy kellett neki kalligrafikusan lemásolnia a pisztrángos ügyének a levelét!¹⁴⁸)

„Nagy Mátyás is vérbeli gazda volt. Nem csoda, ha járatlan a könyvkiadás és irodalom szakmabeli területén. Nyomdája a szépség és értelem nemes szolgálata helyett a közhivatalok nyomtatványainak szomorú prése volt. Ontotta az űrlapokat, számlákat és a gyászjelentéseket. Így történt, hogy az egyetlen irodalmi értékű ajánlatot is elutasít-

¹⁴⁶ Takáts Gyula: *Helyét kereső nemzedék*. i. m. p. 143.

¹⁴⁷ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 86.

¹⁴⁸ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 19.

totta, amikor annak idején Felicián megkísértette egy értekezés kiadásával.”¹⁴⁹

Felicián felesége, Anna, beszélő madarat kap Nagy Mátyástól, amikor magára maradt a házban. Az ajándékba adott madár nem szabad lény, hanem börtönével együtt, kalitkástul érkezik. A regény oldalain egy Rippl-Rónai-festmény (*A kalitkás hölgy*) elevenedik meg:

„Nagy Mátyás kocsisa jött a lugas között. Kezében zöld kalitka, és abban egy csízmadár. Anna mint a vadgalamb röpült le a verandáról a kocsis elé. Kezébe kapta a kalitkát, és füttyörészni, turbékolni kezdett a madárnak... Anna egyre csak a csízzel foglalkozott. [...] Ahogy távolodott Anna a gyümölcsfák között, és a virágzó felhők mögül föl-föltűnt a madárral, mindig jobban elbűvölte Nagy Mátyást. Anna tudta jól, hogy nézik.”¹⁵⁰

Aki tudja jól, hogy nézik, annak a játéka nem lehet őszinte. Rónay György kései naplóbejegyzéseiben elemezte is e Rippl-festményt, s rámutatott az idill hamisságára.¹⁵¹

Felicián és Anna házassága a regény közepére már romokban hever. („*Húsz évig elég volt!*”¹⁵²) Felicián erőtlensége és erélytelensége, pszichikai ernyedtsége, valamint nőies érzékenysége a Németh László-i értelemben vett papucshóssá sem avathatják. Elég volna a kisváros pokla is egy embernek, de neki ott van még a sajátja is. A búcsúban ugyanis az egyik cigányzenész rákkalandra utaló megjegyzésére a mezőjáró Geletey hirtelen haragjában agyonüti a csúfolódó Dina Jóskát. Innentől kezdve a kisváros viszonyulása is megváltozik Feliciánhoz. Gyanakvással elegyedett káröröm fogja körülvenni, megfagy körötte a levegő, másrészt addigi sebzettségéből még gyötrőbb stigmatizáció lesz. Meglepődik az olvasó, hogy csupán a 134. oldalon tudja meg azt, hogy Sámson Felicián terápiai céllal tölti idejét saját szőleijében:

¹⁴⁹ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 75.

¹⁵⁰ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 86.

¹⁵¹ Rónay György: In: Új Tükör. 1978.

¹⁵² Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 72.

„Felicián gyűlölettel nézett a városra. Sohasem szerette, de most remülten ismerte föl mindazt az ürességet és gyarlóságot, amely miatt már csaknem egy éve keresi betegszabadságán a gyógyulást.”¹⁵³

A Geletey-féle gyilkosságért önmagát okolja. Amiért meg lelkesednie kellene, mert tehetné joggal, mintha már az sem jelentene a világ részéről annyi pozitívumot, amely visszahívhatná egy épebb, kreativitást óhajtó valóságba. Úgy jár-kelel és révedezik a kisváros utcáin, mintha a megtört Novák Antal tanár urat látnánk, Kosztolányi hősét, akit diákjai agyba-föbe vertek, s akinek az *Ostor* nevű szennylap családi titkait közhírré téve még ráadásképp lelkébe is gázolt. Párbeszédei nem kvázidialógusok (ahogy Csehov drámáiban elbeszélnek egymás mellett az emberek), de egy-egy válasznál vagy jó kívánságnál másodlagos szándékot és mögöttes jelentést is feltételez:

„Felicián pedig elindult, és útközben azon tűnődött, hogy Máriás mondása ott a búcsúzásnál – hogy föl se vedd az egészséget – vajon Annára vagy a Geletey-ügyre vonatkozott-e?”¹⁵⁴

„Sok szerencsét! – Felicián, bár boldog volt, most mégis úgy tűnt föl neki, hogy ez az utolsó két szó már nem is a pisztrángoknak szól, hanem Oláh Lehel a közelgő tárgyalásra érti.”¹⁵⁵

Sámson Felicián mellett ott áll az elbeszélő – immár nevét is tudjuk: *Móritz Péter*¹⁵⁶ –, hiába:

„És Felicián egyedül maradt. Nagyon magasan, és nagyon magányosan. A hír kettős szárnya emelte. A tündöklő és az ébenfekete szárny. Ezek a rettentő izmú csapások ott suhogtatták hírét a város fölött. Pedig neve először, mint a mesebeli rigó, véletlen fészkelte csak a sas szárnyai alá. De az derűs magasba vitte. Amikor aztán a gyilkosság híre felröppent a város egére, a csahos közvélemény egyszerre kihajtotta a puha tollak alól. Dobálni, verni kezdték a hatalmas szárnyak. És a kí-

¹⁵³ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 134.

¹⁵⁴ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 144.

¹⁵⁵ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 149.

¹⁵⁶ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 148.

váncsiság teréből, ahová a véletlen emelte, már nem engedték le a polgárjelöltek.”¹⁵⁷

Sámson Felicián sem elszenvédője, sem elkövetője nem volt annak a büntettnék, amihez köze volt ugyan, éppen annyi, mint a környezetében bárkinek. Tragédia, újabb, hogy olyan szenvedést okoz neki ez a büntetlen részesség, amely jó ideig nem érhet véget. Pilinszky beszél „*tanúk nélkül működő pokol*”-ról. Ide jutott Felicián. Máriás főbíró a túlzásoktól óvna, realitásérzéke, szkeptikus (de nem cinikus) józansága sem tudja a főhőst állapotából kimozdítani. De még ideig-óráig megnyugtató sem:

„Csak nincsenek lelkiismeret-furdalásaid?... Bárkivel megeshetett volna. Mi az, te még ennyi esztendő után sem érzed, mi vesz körül? Barátom, nézd és nevesd, ami itt van! Ez az egyetlen bölcs dolog, amit cselekedhetsz, mert úgysem tudsz segíteni – hogy szavainak súlyt adjon, tenyerével hevesen ütötte az asztalt. – Vegyél úgy mindent, ahogy van... Vagy talán át akarod gyúrni ezeket a dombokat? Ki akarod simítani ezeket a völgyeket? Át akarod ültetni a templomtornyokat? Nem mondom, akadna munkád. De akkor át kellene formálnod itt a harangozókat is, derék híveikkel egyaránt.”¹⁵⁸

A továbbiakban oly szépen és pontosan szól a történelekről, mint egy Lucretius-tanítás, hogy nem kell félni az istenektől és az ismeretlentől:

„Barátom, az erdők erre belógnak a házak ablakán, és sötétség vesz körül várost és falvat. Az utak úgy eltűnnek az ember szeme előtt ezek alatt a dombok alatt, mint a bűvópatakok. Azt hiszed, el tudsz igazodni itt az életem? Ha elindulsz, sohasem tudhatod, hogy hová jutsz. Hát hol szakasztanak koponyát egy rákért? Hát te lennél az oka?... Pajtás, hidd el, ez is a mi betegségünk. Ez a lelkiismeretesdi, ami téged gyötör. Sokszor már azt gondoltam, hogy nálunk a levegőben van valami

¹⁵⁷ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 135–136.

¹⁵⁸ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 142–143.

rossz elem. Olyasmi valami, ami a földben és a levegőben, a fene tudja, milyenre dolgozza a nedvet. Aztán a gyökér, amint fölszívja, megszikkad tőle minden. A fák növése makacs lesz tőle, és a levelei sötétebbek... Azt hiszed, ennek is te vagy az oka talán? A fene tudja, mi ez! Ha kint járok, érzem a tudómben. Itt bent, meg ezek között a falak között az orromat csiklandozza. De mit tehetünk ellene? Sokszor már azt mondom, hogy azért olyan görcsösek a fák, és különösen az emberek, mert minden utunk csupa tekervény. Összevissza kell itt mindennek nőni és hajolni, ha élni akar.”¹⁵⁹

A Takáts-szövegben felbukkanó elemeket (elementumokat) vö. a latin klasszikuséval:

Így nincs semmi, amelyről azt mondhasd, hogy egészen

Mentes az őselemektől, s mentes egészen az úrtól...¹⁶⁰

Hol van már a rák és a pisztráng ellentétpárja a regényből? Sámson Felicián, lám, képzeletében egyenlőséget tesz a rák és a pisztráng közé – már mint amelyektől egyformán félnie kell. Hisz ha a ráksztoriból ekkora kalamajka keletkezett, mit szól majd a kisváros a pisztrángos tervéhez?! Egy rémálom, egy tréfából kinövő abszurd történet így pusztíthatja el a legszebb, termékeny álmokat, azokat, amelyeknek realitásuk van.

Takáts Gyula úgy ítéli meg, hogy ebben a helyzetben igenis annak a felvilágosult abszolutizmusnak lehet már tekintélye csak, amelyet a herceg testesít meg. Az ő levelétől, a tervet helyeslő nagylelkűségétől sokat vár az elbeszélő, hisz a városka polgárai még csak ezután teszik le „kandidátusi” vizsgájukat, még messzire vannak a társadalomban kultúráltsággal, emberi szolidaritással, értelmesen élt étellel kiérdemelhető polgár-fokozattól. Tulajdonképpen a gyilkosság olyan fölösleges cselekedet, amelyet hasonló csúfolódásért, semmiségért Móricz barbárjai sem követnének el. Magyarországon mégis megtörténik

¹⁵⁹ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 143.

¹⁶⁰ Carus, Lucretius: De renum natura. Ford. Tóth Béla. Bp.: Kossuth Kvk., 1990.

mind a pusztai, mind a nagyvárosi közegben. Egy népi és egy urbánus írótól idézünk:

„Az ozorai búcsúkról például Vas Gereben, aki az egyik környékbeli pusztán, Fürgeden nevelkedett, azt jegyzi fel, azok már az ő gyermekkorában a vérontásnak hagyományos ünnepei voltak. A legények, akik közt személyes érintkezés vagy pletyka révén évközben valami ellentét támadt, itt adtak találkát egymásnak a kimagyarázkodásra. Egész éjszakai gyaloglás után érkeztek, misét hallgattak, összegyűltek, és rövid bemutatkozás után agyonverték egymást. A szokás még az én gyermekkoromban is virult, azzal a különbséggel, hogy a verekedés akkortájt litánia után kezdődött, és hogy úgy mondjam, felvonásokban folyt. Amíg a kocsisok ölték egymást, a pásztorok a kocsmá előtt botjukra támaszkodva vártak a sorjukra. Nyugodtak voltak, nézelődtek, mint akik már tudják, hogy végzetét senki sem kerülheti el. Mintha nem is verekedni akartak volna, hanem csak ütést kapni, elvérezni, meghalni. Egy k.-i szabadságos újonc, egyenruhája és oldalfegyvere részegítő területenkívüliségében levágta bajonettjét az ivó padlójára azzal, hogy aki ahhoz nyúlni merészel, azt ő keresztüllövi... Egymás után négy legényt lött keresztül, amíg le nem ütötték hátulról egy szódásüveggel. [Kiemelés tőlem. V. I.] A verekedésbe csendőrök csak a vége felé szoktak beavatkozni, amikor a harci felek már kellőképpen kimerítették egymást. Ha előbb jelentek meg, a küzdők egy pillanat alatt összebékültek, sőt szövetségre léptek az új ellenfél ellen. Ozorán a nagyszombati feltámadás után a részeg zsellérek és cselédek egy csendőrt fölfeszítettek a kocsmáajtóra, végrehajtva mindazt a kegyetlenséget, amelyet Jézus kínhaláláról aznap a prédikációban hallottak. A vizsgálat később a fél falut kihallgatta. A szörnyű jelenetet a fél falu végignézte.”

Illyés Gyula *Puszták népe* című szociográfiájából valók a fenti sorok. De ha belelapozunk egy ezer esztendővel ezelőtti magyar falusi

ünnep leírásába, az a dunántúli (gulácsi) verekedés sem nélkülözi a brutalitást és a fekete humort. ¹⁶¹

Illyés Gyulát 1945 után igen bántóan kigúnyolta DARVAS SZILÁRD [A csodálatos papagáj.]. A paródiaszerző szövegében is csattan a szódásüveg:

*„Végre nekem is felvirradt. Ma értesített a földosztó bizottság, hogy a Repcedülön nekem juttatták Kintzlhoffer Jakab, a helybeli Volksbund tagjának ötvenholdas birtokát. Olyan boldog vagyok. – A földet, sajnos, még nem láttam, elindultam ugyan, hogy megnézzem, de Kintzlhoffer Jakab éppen akkor lépett ki a Krantzlhuber kocsmájából, és úgy fejbe vert egy szódásüveggel [kiemelés tőlem: V. I.], hogy utamat egyelőre el kellett halasztanom.*¹⁶²

Természetesen, ha Bartók írt volna zenei bagatellt a kocsmai verekedésről, még attól is a valóság igen tragikus, és igen nevetséges. Ám a regényben e fölösleges emberáldozat, a mindig vidám Dina Jóska klarinétosé, mintha még egy másik, újabb értékvesztésnek készítette volna csak elő a helyet és az időt a történetben.

A kisváros számára színház volt a per. Magáról a kisváros polgárjelöltjeit is mutatványosokként mutatta be Takáts Gyula, őszintétlen, már-már ripacs rétegnek: *„Mindenki valami láthatatlan létrát mászott. Minden tettükkel, mozdulatukkal ezen a láthatatlan létrán tornásztak, mint a kifestett artisták időnként a vásártéren, a kifeszített ponyvák alatt.*”¹⁶³

Tulajdonképpen színészek követelnek maguknak színészeket, hogy színházat láthassanak. Saját tragikus történetükön, önmagukon szórakozhatnak csak. Felicián lázad a rákényszerített, ráosztott szerep ellen: *„...én nem leszek a város bohóca.*”¹⁶⁴ Az Ezüst Bárányban a kla-

¹⁶¹ Kodolányi János: Istenek. Bp. Atheneum Nyomda. é.n.

¹⁶² Gádor Béla – Darvas Szilárd: Magyar Mihály budaörsi lakos naplója 1945-ben. Ezredvég. XV. évf. 2005. december.

¹⁶³ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 76.

¹⁶⁴ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 113.

rinétos áldozat és bőgős társa még életében eljátszotta, kifigurázta együtt a polgárjelölteket, hogy miként csapott le a hatóság becsületes rákászokra, mint haltolvajokra. A vendéglős tanúvallomása szerint:

„– *Igaz-e, hogy a maga vendéglőjében a cigányok rágalmakat terjesztettek a vádlotról? Mit tud erről?*

– *Sokat nevettek rajtuk. Nagyon tréfás volt az a klarinétos.*

– *Miket mondott?*

– *Hogy hallopáson fogták őket... Ezek iparosok?*¹⁶⁵

A bőgős sem tagadja (a komikum egyik forrása, ahogy Takáts Gyula visszaadja a cigány akcentust:)

„– *Akkor miért mondta, hogy halat loptak a tóból?*

– *Kérem, csak úgy mondtam. Csak viccbű.*

– *Azt is, hogy elverték a lábukat a csendőrök? Még ugrált is a bőgő mellett!*

– *Csák úgy szórakoztattuk a kezenséget a Jóskával. Én csak úgy bőgöztem hozzá.*¹⁶⁶

Mintha tényleg cirkuszi előadásra, úgy mennek a helybeliek a tárgyalásra: „*Százötven jegyet adtak ki...*”¹⁶⁷

A tárgyalás végén mintha még folytatást, ráadást várnának elbűvölt közönségként: „*Valóban, a megszeppent polgárok nem tudtak megszabadulni a gondolattól, hogy vége legyen ennek a történetnek, mert ez volt a legszebb, amit valaha is hallottak, és amelyben éltek. Szívük és lelkük szerint való történet volt. Vidám és egyben borzalmas is.*”¹⁶⁸

E tragikomikus előadás illúzióját kelti, hogy mint az ókori színdarabokban, a kisváros tárgyaláson megjelent polgárait úgy beszélgeti a regényíró, mint egy kart, mint egyetlen kórust:

„...és *Keresztes szinte hallja is a hallgatóság felől a közhangulat szavát.– De itt vagyunk mi! Itt állunk mindannyian! És nemcsak rátok*

¹⁶⁵ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 185.

¹⁶⁶ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 187.

¹⁶⁷ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 151.

¹⁶⁸ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 196.

tartozik, de mindnyájunké ez a történet! – Mintha erre figyelmeztetné minden egyes arc a tanácsot. – Vigyázatok! Ennek az ügynek valamennyien szereplői és áldozatai vagyunk egy kicsit! Most pedig úgy döntetek, hogy megnyugtassátok a közvéleményt – És titokban már mind-egyik szívében ott ült a nyugtalanság és a rémület is, mert érezték, hogy egykönnyen nem tudnának belenyugodni abba, hogy vége legyen ennek a történetnek, mely végre is fölpezsdítette a város vérkeringését, tespedt lelküket, sőt, még a tűzhelyek és közhivatalok levegőjét is.”¹⁶⁹

A büntetőpereknek a nagyvilágban már helyszínük és szereplőik (azok kellékei, a paróka, a koppanó kalapács stb.) is tekintélyt parancsolóak. A külsőségek sugallta komolyságot egy-egy régi mitológiai ábrázolással mindig igyekeztek a kultúrtörténetben fokozni. Justitia szoboralakja ott áll a kisváros igazságszolgáltató intézménye előtt is. A helyszínen több ízben is színházi hangulat kerekedik: könnyű kedv lesz úrrá a hallgatóságon. A bögös kihallgatásakor, de akkor is, amikor a kinyíló ajtó mögött a legutolsó tanúra lát és felnevet a terem, akire már nincs is szükség: a vándor-focistára, pedig ő volt az értelmi szerző, aki a rákfogásra fölujtotta, föllelkesítette a fiatalokat:

„Csuka Feri ott állt egy kis gömbakác árnyékában, és mint akit mostohán kihagytak a játékból, csúfondáros képpel nézte a távozó polgárok elégedetlen arcát.”¹⁷⁰

Takáts Gyulának, a regényírónak igazi kihívást jelentett, hogy a huszonhárom fejezet közepén álló tizenkettediket úgy kellett megírnia, mintha csak filmrendező volna, s e rész csupa belső felvételből állna, egyetlen műteremben. Az alkotó számára kiváló lehetőség, hogy arcközelből felvételeket készítsen, kamerája a történet s a történetre reagáló közönség szimbiózisát is megörökítse (vö. INGMAR BERGMANN:

¹⁶⁹ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 190.

¹⁷⁰ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 194.

Varázsfuvola): „Eskühöz sorakoztatták a tanúkat. Tizenkilenc arc, és mindegyik más.”¹⁷¹

A fejezet elején, mint valamiféle eposzi seregszámlában a százötven „boldog” jegytulajdonos közül többek portréját megrajzolja a regényszerző, szinte vesébe látón jellemzi is őket. Itt van Bálint János, az Ipartestület elnöke, aki szeretné nagynak tudni s már a jelenben is érezni kisvárosát, itt jön Varjas János, Hajnal Antal, a bővérű Kajtárné, Bosnyák Terike, a kályhás Domján Ambrus...

A hallgatóság (a nézősereg) a tömeglélektan törvényei szerint együtt lélegzik, egyszerre mosolyodik el vagy háborodik föl. (Egy ízben megoszlik, lásd 175. oldal.) Keresztesben, az elnökben velük kapcsolatban fogalmazódik meg az első, kimondatlan ítélet:

„Isméri jól a kisvárosok lelkeségét... Olyan ez a fészkelődő sokaság, mint a falhoz szorított emberi indulat. Úgy érzi, hogy ezekkel itt a komolyságából veszít a tárgyalás.”¹⁷²

A tárgyalás többé-kevésbé megőrizte a komolyságát, a Geletey-fiú két esztendő büntetését kapott. Nem vethetjük egybe tehát ARANY JÁNOS *A fülemüle* című versében lévő perrel. Móricz novellájával is csak annyiban, hogy a vádlottakat meg nem értő bíró azokat barbárokknak, ezeket itt bolondoknak tartja.¹⁷³

A vaskos humor, amely megcsillant Csokonai *Dorottya*jának vídám pajzánsága után másfél évszázaddal, s föllapozható a 62. oldalon, ezúttal elmaradt a tárgyalást leíró fejezetből. Annál inkább feltűnő, hogy az ügyben jelentéktelennek tűnő szerepét olybá veszi Sámson Felicián, mint az a csehovi csinovnyik, Cservjakov, aki halálával bűnhődik egy tüsszentésnyi bűnéért. A tragiko-groteszk parabola jelent meg ebben a fejezetben. (Mándy Iván is élt ezzel az ábrázolásmóddal: nála egy labdarúgó-tehetség fejét rügják szét.) A mindenkit megérteni vágyó,

¹⁷¹ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 193.

¹⁷² Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 154.

¹⁷³ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 174.

altruista Sámson Feliciánban nyomát sem leljük pl. annak az ellenség (persze nem etnofób!), érzésnek, amellyel a bőgős cigány tanút fogadta a hallgatóság, s akit még a Lató nevű primás is megtagad a közhangulat miatt.: „*A cigány hiába nézeget, és hiába szeretne közéjük ülni. Most egyszerre mindegyik szégyenli, hogy ott üljön mellette.*”¹⁷⁴

Mintha a klarinétos halála már nem is gyilkosság volna a polgárjelöltek számára, hanem csupán egy izgalmas Grimm-mese színes iniciáléja:

„*Ilyen még nem volt egyik város törvényszékén sem! – Büszkék voltak rá, hogy itt laknak. Ezek a mi embereink. – Úgy néztek körül, mint különös mesék hősei.*”¹⁷⁵

MÁRAI SÁNDOR polgárai (és nem polgárjelöltjei) is követtek el gyilkosságot már évszázadokkal ezelőtt, de kövezett szép városukért, a közösségért tették fegyveres idegenek ellen. Szép jelképként azzal a vésővel gyilkoltak, amellyel katedrálisukba szentet kifaragták.

Emitt a kisvároska démonisága nyilvánvaló. (Nem a sors, csak a természeti adottságok fintora: Kanizsa és Kaposvár között nincsen igazi fejthető kő, így az útkövezést akkoriban téglával végezték el...)

Másik példa. Egy dunántúli hegyközségben (SZABÓ ISTVÁN novelláskötetében, *A lázadó* címűben)¹⁷⁶ is megölnek egy cigánylegényt, de a bűnhődés a tett után valóban dosztojevszkiji a parasztnál. Itt a Dina Jóska halálát követően semmiféle katarzissal nem találkozunk. (A két év börtönbüntetésre ítélt fiatal sorsával sem törődnek a tárgyalás után a kisvárosiak, pedig egy „mezőjárónak” a szabadságtól való megfosztottság több mint jelképes büntetés.) Felicián balsejtelmei ennyiben jogosak: a közeg, amely közreveszi, s amiből menekülne is, nem tartogat a létezéshez olyannyira szükséges biztonságot és bizalmat. Nem csoda, ha szorongásai FRANZ KAFKA *A per* című kisregényébe illenének

¹⁷⁴ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 187.

¹⁷⁵ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 162.

¹⁷⁶ Szabó István: *A lázadó*. Bp. Magvető Kiadó, 1956.

leginkább. (S a parabolisztikus ábrázolás ezen asszociációknak teret enged!) Melyek is ezek a részek? Amikor arctalannak, megragadhatatlannak és beazonosíthatatlannak látja az ellene készülődő erőket: „*Felicián körül egyre fullasztóbb lett a légkör. Idegzete mint a hajsza, úgy csavarodott ebben a nyomasztó magányban.*

– *De kik is az ellenfelei?... Kik ezek a fura társadalmi és gazdasági formák présében nyögő lelkek?*”¹⁷⁷

Amikor többszörre támadják a kényszerképzetek, (egy inger-segény környezetben nem egészen alaptalan) üldözési mániái, s a (valóban) rendellenes hangulatingadozások:

„*Felicián lelkében valamiféle teremfélé bontakozik ki. Még sosem látott ilyet. A tárgyalóterem. Olyannak látja, mint egy porondot, ahol újra játszódik minden, csak nem ütnek le senkit. Meglapul a kínos kötelesség alatt. Aztán valami jó érzés árad szét benne, hogy segíthet valakinek. Távozáskor a nyikorgó falépcsők minden lépésénél mintha a felebarát szót ismételték volna. De azt is érezte, hogy már nem cselekszik szabadon. Mintha valami rácsavarodna, mintha az kényszerítene, húzná.*”¹⁷⁸

Amikor változatlanul szélsőséges lelkiállapotokba kerül, de az álma, vállalkozása mintha még elegendő energiával töltené fel ahhoz, hogy kilépjen a pszichózis csapdájából:

„*Felicián pedig tudja, mit szántak neki. Érti, hogy füttyülnek a tanúkra és a gyilkosságra. Érti a hátán és a tarkóján, hogy csak vele foglalkoznak, de szívébe most valami nyugalom költözik. A szakvélemény üdítő fordulata után, szemében még a rémület kapkodásával, idegeiben a szégyen és zavar bizsergésével, de már pisztrángjaival foglalkozik. – Ki innen! Minél messzebb ezek közül! Csak kívül legyen már egyszer!*”¹⁷⁹

¹⁷⁷ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 138.

¹⁷⁸ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 138.

¹⁷⁹ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 181.

A termen kívül valamennyien magányosok a kisvárosiak. Érdekes jelenség ez. A települések közül bármilyen kicsinyke is egy kisváros, de mégiscsak város – a faluval, annak paraszti közösségeivel szemben –, éppolyan urbs, mint Párizs vagy Budapest, ahol elmagányosodnak az emberek. Laczkó András *Polgárjelöltek*-elemzésében¹⁸⁰ figyelmeztet arra, hogy e városi, kisvárosi emberek önkéntelenül is ragaszkodnának rég elveszített gyökereikhez, hiszen majd' mindegyiknek kertje, szőleje van. Kicsiben folytatja a paraszti életformát, míg a polgárlétet nem tudja testestül-lelkestül elfogadni: *„A polgárjelöltek egy álmos somogyi kisváros lakói, akiknek van ugyan tisztes polgári foglalkozásuk, de a megelőző paraszti lét vonásaitól nem tudtak (vagy nem akartak?) megszabadulni.”*¹⁸¹

Ki akarná magát a városi magánynak odadobni? (Feltehetően önvédelmi reflex munkál a kisvárosok kertszerető embereiben, ha már az elidegenedés leselkedik rájuk?) Márpedig e regényben mindenki magányos:

A Herceg soron úgy élnek az emberek, hogy Tóth Árpád sóhaja jut eszünkbe: *Jaj, az út lélektől lélekidig!*

*„A hársfák és a vadciklámenek illata átleng egyik kertből a másikba, de a gazdáik úgy élnek, mintha messzi puszták, erdők és széles berkek választanák el őket egymástól.”*¹⁸²

Néhány oldallal odébb megdöbbentő képeket láthatna Felicián, ha a kerítések és kapuk paravánja nem fedné el előle a tragédiával kacérkodó sorsokat. Mint Krúdy hőseinek és Kosztolányi Novák Antaljának a fiókjából kerülnek napfényre a magányosok baljós revolverei:

„Felicián, amint így ment a házak előtt, ha a lezárt kapuk résein benézett volna, sok embert lát a városban, aki a puskacsövet a napfény felé fordítja, és mosolyog. A vont csó ragyogó glóriát kerít a szemükre,

¹⁸⁰ Laczkó András In: Tiszatáj, 1981. 2. sz. p. 80.

¹⁸¹ Uo.

¹⁸² Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 77.

mint a monokli. Másutt meg látta volna, hogy vadászcipőt olajoz a lány, vagy hogy az iskolás gyermeket sörétes patron készítésére oktatják... El sem hiszik, hogy szomszédjuk van."¹⁸³

Még az Emberszerző Treszkát is magányosnak láttatja a regény Felicián sorsát kísérvé, bár a prostituáltból lett kerítőnőnek mégiscsak vannak kuncsaftjai a leírás szerint: „*És hogy mégis sokan voltak bejáratosok, bizonyítja az a hosszú, kanyargó ösvény, amelyet annyira fölvert a por a gazos telken, mintha bizony országút lenne. Itt fogadta Treszka a ficsurokat és a város komoly és bánatos özvegyeit. Egyszóval mindazokat, akiket a szerelem epesztett.*”¹⁸⁴

A pénzzel és közvetítéssel lebonyolított „szerelmes” órák csak még jobban kiteljesítik a magány képzetét: „*De mit törődik a város illetén életével a köz? Senki sem kérdezi meg az ablakülöket és a Treszkát, hogy mi is az, ami epesztí e városban az embereket. Senki nem kérdezi, hogy hol is a baj, hogy segíthessenek a lelki és testi bánaton? A szegény, örvénybe jutott, örömtelen élő és utcán futkosó polgárjelölteken! Rohan is a világ a vége felé!*”¹⁸⁵

Ugyanaz a nihil kísérti ezeken az oldalakon Takáts Gyulát, amely Kosztolányit is az *Aranysárkány* megírására készítette. Ugyanaz a céltalanság és hasonló szívóhatású űr, azaz a semmi fenyegette a vidéki városkák lelkeit. Hogy föl lehessen venni a harcot ezzel a pusztulásba vivő lelki örvényekkel, ahhoz emberi célok kellene először. Cél híján (ezt Takáts Gyula ifjúsági regényei is tanítják) minden erőfeszítés és kitartás hiábavaló. Az értelmes és szép létezés mint cél aztán legitimizálhatja már az álmokat: egy pisztrángosról is akár, amelyet még nem látott a város. Báró Kemény Zsigmond igen haragudott azokra a vidéki főurakra, akik szó szerint elhülyéskedtek az időt a cselédek ugratásával, kihívva maguk ellen még a fátumot is. (*Ködképek a kedély*

¹⁸³ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 84.

¹⁸⁴ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 102–103.

¹⁸⁵ Uo.

láthatárán című regényére gondolunk.) Takáts Gyula torkát is indulat szoríthatta, hogy nem létező rákok számára készítenek ügyes polgárjelöltek rákfogót, mint valami szép, de fölösleges (haszontalan!) mester-munkát. S nem másért, azért, hogy hírnévben beérjék Sámson Feliciánt. Nem mint pisztrángtelep-megálmodót, hanem mint „rákvadászt” persze. Tragikomédiába illő nonszensz. A tárgyaláson is egyre többször hangzik el ez a rákmotívum, amely komikussá növelt szörnnyetegként rátelepedett a városka életére. Feltehetően a gyökértelenséggel és a magányérzettel úgy áll kapcsolatban, hogy az elveszített identitás archetípusai helyett maguk akartak teremteni maguknak mítoszt. S az éppen ilyenre sikeredett. A tárgyaláson már nem lesz egy mindenkit megértő és humánus szereplő, írói szócső, aki kiszól a regényből ezekért az emberekért, olyan, amilyen Moviszter Miklós Kosztolányi *Édes Annájában*. Pedig ez írói megoldást alkalmazza Takáts Gyula, de még a tónál tilosban járók ábrázolása során, amikor még mindenki életben van. A csókák így beszélnek:

„– *Hol vagytok, csószők és erdősők? Bizalmatlan lelketek teljék be reménnyel, hogy tisztul az emberi nem. Hígyetek a becsületben!*”¹⁸⁶

Ez a becsület, ez a virtus, tudjuk, emberöléshez vezetett. (A vádlott is a tárgyaláson a becsületére hivatkozik (lásd 169. oldal). Az emberélet kioltása és ez a fajta becsületértelmezés nincsen arányban egymással. Utóbbi nevetséges. Míg a nevetető halála igazi értékvesztés. Még ha nem is ez érdekli a kisvárost leginkább a történetkből. Ilyen tragédiáknak, amikor bekövetkeznek, lélektani és társadalmi mozgatórugói vannak. Előbbiek nevetségesek, de utóbbiak a tragikusabbak. Azt sugallja Takáts Gyula is azzal, hogy nem egy hősenek a nevét adta regénycíméül (mint Kosztolányi az *Édes Annáét*), hanem a városka lakói szerepelnek a mű legfontosabb foglatában, amivel az mindig identifikálható: *Polgárjelöltek*. Szívszorító, hogy ezeknek a pol-

¹⁸⁶ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 54.

gárjelölteknek a következő generációk életében is folyvást érkezett utánpótlásuk. Tüskés Tibor szociográfiájában a XX. század felénk közeleső évtizedében látta meg a panelrengetegben vergődő falusiakat:

„Ház ház mellett, alig van levegőjárás, résnyi szabad tér a házak között. Barátom kimutat az erkélyről. – Nézd, ott vannak ma is a Belváros poros utcái, elavult házai. Olyanok, amilyeneknek még Ady látta őket a század elején... Az egész átmenő autóforgalom a Kossuth utcában zajlik... Itt a külvárosban meg épülnek az új, zsúfolt lakótelepek... Sávház, toronyház, szalagház, szolgáltatóház... Abban a házban például egy egész falu él. A kapuk, a lépcsőházak, a folyosók, a lakások teljesen egyformák. Az emberek nem találnak haza, eltévednek... Mai építésetünkön, a lakóházak tervezésén, a lakótelepek életén töprengek Kaposvárott, 1976 nyarán... Lakáskultúra, virágkultúra... Milyen szép szavak. A parasztház gazdája tudta, hogy a falusi kiskertbe, a ház elé milyen virágot ültessen. A földnek, a tájnak, az időjárásnak megfelelő. A falusi ház lakója városba költözött, és a zsúptetővel, a döngölt padlójú házzal, a vert fallal együtt a virágot is elhagyta?”¹⁸⁷

A városba került a parasztság, de a városban sok mindent elhagyott: először napi tevékenységéből, azután kultúrájából. A városi iparos réteg pedig még nem találta meg azt a társadalmi szerepet (perszonát) s az afeletti, fontosabb önazonosság-tudatot (identitást), amellyel élni lehet és érdemes. Szomorú történelmünkben sem a két világháború közötti időben, sem a XX. század derekán túli intervallumban nem sikerült a polgárjelöltségből igazi polgárrá válni vidéken. Takáts Gyula a század első felét látta még a regény írásakor, ám mint a *Fölszállott a páva* című versét író Ady, ő is pontosan ugyanazokat a betegségeket látja a szülőföldje vármegyéjében. Csak keserűbben. Szinte a népdal eredeti soraira utal vissza. A hivatal házára nem a rabok szabadulásáért felszálló páva képét komponálja bele regényébe:

¹⁸⁷ Tüskés Tibor: Zalamente, Somogyország. Bp. Móra Kiadó, 1979 p. 225–227.

„Mi az hát, vége lenne? Kétévi fegyház, és ezzel elűszik szemük elől ez a különös és szép, és egyben rémítő történet, mint a délibáb a kiszikkadt pusztá fölül? – A lassan érő városlakók ingerülten keresgéltek, hogy most mi lesz? A történet, amely egyszerre oly széppé tette az életüket, és hírre emelte e három torony közti várost, íme, elszáll? Réműlten néztek egymásra. Mások az alkonyi eget nézték. A városháza tornyát kutatták, mintha valami különös madarat keresnének.” [Kiemelés tőlem: V. I.]¹⁸⁸ A különös madár, a nem rab madár, ama szabad madár többször említődik a regényben. (Nem lehet „megfogni”, nem konkrét, mindannyiszor látomás csak.)

Takáts Gyula parabolája általánosabb üzenetet hordoz, mintsem egyetlen korszak társadalombírálata volna csak. Bár kétségtelen: az is. Magyarország vidéke ez az 1925. esztendőben. Ugyanazok a gömbakácok (194. oldal) adják az árnyat a dunántúli kisvárosban, mint Szabadkán vagy bárhol az egykori Monarchia területén. Ám hozzánk távolibb térben és közelebbi időben ott a modern ember hasonló problematikája az amerikai regényben, az *Üvegbúrában*. Sylvia Plath alteregója, Esther¹⁸⁹, nem tud egyértelmű választ adni a vőlegényének, Budynak arra a látszólag egyszerű kérdésére, hogy hol szeretne élni, kis helyen vagy nagyvárosban? A fiatal író ott és akkor hirtelen nem tud dönteni: talán itt is, talán ott is. Éppen a kettő között talán, hogy onnan elérhető legyen ez is, az is. (Buddy erre – nem minden alap nélkül – azzal fenyegeti a kedvesét, hogy jó esélye van egy szépen kifejlő neurózisra.) Takáts Gyula regénye erről is szólt, megelőzve a mára oly divatossá és gyakorlati s üzleti sikerekkel kecsegtető döntéselmélet-könyveket. Arról, hogy a bezártság és a szabadság egyformán szorongást teremthet. Ha szabadok vagyunk: dönthetünk. De a döntéseink során lemaradhatunk arról, amit nem választottunk. Ez az amerikai polgároknak – nyilván – gyakoribb traumája, mint nekünk, kelet-európaiaknak. De

¹⁸⁸ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 195.

¹⁸⁹ Sylvia Plath: *Üvegbúra*. Bp. Európa Kiadó. 2002. Ford: Tandori Dezső

törvény ránk nézve is. Hiszen Sámson Felicián valami olyasmit valósít meg városi házával és szőlőhegybe épített tuszkulánumával, ami után Sylvia Plath hősnője vágyakozik. Az amerikai regény hősnőjére a téboly pokla vár (feltehetően a szerzője is végigment azokon a stációkon, amelyeken Esther): injekciók és elektrosokk. Döbbenetes, hogy az 1944-ben született magyar regényben egy vidéki tanár is ugyanúgy érzi ki-zökkenni az időt, amikor önmagához, személyiségéhez arányos települést, életfeltételeket keres. A személyiség világválságáról beszélhetünk, amelyet Heidegger a *Sein und Zeit* című főművében tudatosított:

„Az ember társas lény?... Társas lény. Tehát utat épít. Felfűzi vele a falvakat és városokat... Ám legyen. Az ember társas lény. De nem így! – Az úton végigkacsaringóztatta az ujját. Aztán a végén a város fele intett. – Az ember nem azt, hanem önmagát keresi, de ha ezeken megy, nem találja meg magát! Mégis ezeken az utakon jár, amelyek falvakat és városokat fűznek fel. Ott aztán, a végén, a városban, egymásba futnak az emberek, mert nincs hely. Hiába akarnak kerülni. Összefutnak, mint a kocsik, vonatok. Megsérülnek. Bénák lesznek. Akkor aztán már nem tudnak kimenni. Nincs erejük, csak a túlsó házig. A város széléig. Ott megállnak és pislognak. Már nem bíznak önmagukban...”¹⁹⁰

Sámson Felicián, akinek egy falu is óriás településnek számítana már, tulajdonképpen öndiagnózist állított fel, amikor e monológ után fordult csak igazán szavaival az elbeszélőhöz, a fiatal horgásztársához:

„...neked is építeni kell. Mindenkinek, aki ember akar lenni, annak raknia kell egy kemencét és föléje kéményt. De ennek és majd a tiednek is ott kell állni majd a kettő között. A város és a rengeteg között...”¹⁹¹

S mert nem sikerül saját életét két helyszínen harmonikusan be rendezni (először a városban, azután a borházban), ehhez az is hozzájárulhatott, hogy nem születtek gyermekei, s ettől is lehet, hogy még egy harmadik (erdei halászlak) után is vágyott, a Zenélő pataknál.

¹⁹⁰ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 222–223.

¹⁹¹ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 224.

Nyilvánvaló, hogy egy társadalmi és egy személyes, pszichikai csapdában vergődő ember kísérletei ezek, hogy bensőjét egyensúlyban tartsa. Mindenekelőtt a voltaire-i jelszót követi: Műveljük kertjeinket!

„Felicán pedig egyre világosabban látta, mi történt ez alatt a húsz év alatt a városban és önmagában. Mintha megtalálta volna valahol a messzi kátyúban elrekedt életét. Tiszta és üdébb lett körülötte a levegő. Tudta, hogy a kollégium hiába várja majd szeptemberben. Nem mehet vissza. Itt is túl közel van azokhoz a téglákhoz, melyekből ez az émylítő légkör száll, amelyik megbénítja a testet és a lelket. – Túl közel vagyunk itt is – és az erdős dombokra nézett. És hiába elégedetlenkedett a város. Hiába dugták össze fejüket az emberek, és hiába keresték Sámson Felicánt. Ő rendületlenül dolgozott szőlős villájában, és kerülte a várost.”¹⁹²

Ám a társadalomtól addig nem szakadhat el minden szállal, mert más, ha nem (ez is elég tragikus), legalább a felesége ahhoz köti. Még akkor is, ha ez a házasság az első pillanattól kezdve boldogtalan. Hogyan is lehetne boldog, hiszen megkötése tulajdonképpen a lutrihoz volt hasonlatos. Anna elhatározta, hogy ahhoz megy feleségül, aki a báli alkalmon először felkéri. A vak szerencse Sámson Felicánt választotta a felkérésre, majd ennek következtében a lánykérésre. Számtalan ellentmondást kellene feloldani már csak magánéletében is Felicán-nak, sőt, a közéletben tekintélyére is ügyelnie kellene, megtartania azt, gyarapítania még. Ám látjuk, ezen a területen is a véletlen műve volt, hogy közéleti sikert aratott róla és a rákról megjelent újsághírrel. Valahogy úgy van, csak tíz évvel is öregebben, mint Kosztolányi hősei a tizedik érettségi találkozó előtt. Csajkás Tibor és Huszár Bandi, miután elköszöntek a vendéglátó Tibor feleségétől, akinek kegyeiért diákkori vetélytársak is voltak, hogy egyformán isznak az édes és a keserű italból is a Fertő tó partján. Boldog-szomorú állapotban is élni kell, tevékenységgel, humorral s még számos életstratégiával átgondolva az éle-

¹⁹² Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 200.

tünket. Hogy miképp szublimálható a keserű, a szomorú, a rossz, arra példa Sámson Felicián merész, de reális álma. Ám családi boldogtalanságuk (amelyet az unatkozó Anna nálánál hatványozottabban érez), feltehetően igen komoly akadálya lesz annak, hogy siker koronázza azt a vállalkozást a természet ölen, amelynek kalyibájába hitvesi ágy helyett sporthorgász férfiak számára készül kettős, ám emeletes ágy! Az író Takáts Gyula költői szimbóluma, a lassan hervadó asszony bánata, amely mégis emberi humorba, nem részvétlenségbe van göngyölve, lenyűgöző. A pisztrángos tervét a Kecskés pataknál a fekvőhelyek konkrétumával megfejlve Anna az elbeszélőtől tudja meg, nem pedig férjétől, Feliciántól:

„Rám mosolygott, aztán megszorította a kezemet. De mintha a kelleténél jobban szorította volna meg. Mintha lekötöztetem volna ezzel a beszélgetéssel, és azt köszönte volna meg.

– Most merre?... – kérdezte.

– Fekete asztaloshoz...

– Mit csináltak?

*– Emeletes ágyat... – Megbántam, hogy megmondtam, mert Anna szíve mélyéből nevetni kezdett.*¹⁹³

Sámson Felicián filozófiáját az emberről mint társas lényről a megtapasztalható való világban komoly veszélyek fenyegetik. Rilke szomorú verse szerint, akinek nincs háza, nem épít már, s akinek nincs társa, magányos is marad. Sámson Feliciánnak a harmadik háza készül, s van felesége is. (Utóbbi elhidegülését nem vette még komolyan: *Az ágy közös. A párna nem.* /Pilinszky/) Ám az elbeszélő előérzete megkérdőjelezi Felicián terápiájának a helyességét:

„Azon tűnődtem, sikerülhet-e ez a gyógyulás, amit ő választott?... Ő a gyógyulást keresi, de – amint mondta – egy tűz körül. Nem egy, legálább két ember adhatja az egészséget... Hát akkor a jó úton jár?”¹⁹⁴

¹⁹³ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 213–214.

Ahogy Kosztolányi Dezső is a fölített kérdésekre (fölmerülő konfliktusokra) nem *vagy-vagy*-okban akart válaszolni, hanem *is-is*-ekben (v. ö. Király István: *Kosztolányi*), úgy talán hősünknek, Sámson Feliciánnak is ezt a problémamegoldó stratégiát kellett volna követnie. Az elbeszélő egyre nagyobb aggodalommal szemléli a dolgok alakulást, de beavatottként sem avatkozik beléjük.

Sámson Felicián a borház és a horgászház között választott azzal, hogy feleségét magára hagyta az emberek között, míg ő kivonult a természetbe. Vajon nem szerencsésebbek azok a emberi törekvések, amelyek a társat, a társadalmi szerepet is megtartanak a természetbe való kilépés mellett. Hogy semmilyen végletes, végleges és végzetes túlzásba ne eshessen az egyén?

Sámson Feliciánnak minden oka megvan arra, hogy azzal a társadalommal, amely megítéli, szakítson. Döntésének radikalizmusát elősegíti mindaz, amit lát és tapasztal közöttük. Milyen jó, hogy mindent nem hallhat meg! A műveletlenség (lásd a hullőbesorolást!) és az agresszió hangjait:

„– *Pisztrángot telepít Sámson Felicián, és ahhoz... – be sem tudta fejezni a mondatát, máris kipukkadt a nevetés Rádyból. Folytak a könyryei.*

– *Hát ez az, urak... Ez! Ha-ha-ha. – Múltkor a rák! Bűha. Most meg a pisztráng. Mi... van... magával... Berkenyész? Minden... hullőre... ilyen... érzékeny – szaggatta szét szavait a nevetés vihara.*¹⁹⁵

Az egyik pillanatban még könnyes szemmel röhögő Rády a másikon már Felicián fizikai megsemmisítése is bevillan agyában a dühétől:

„*Amikor elhagytuk a kanászházakat, nem is képzeltük, hogy Fedorovszky koronájának fénysugaraiban fürdünk. Mindenki, aki ott ült a polgármester szobájában, csak miránk gondolt. Főleg Sámson Felici-*

¹⁹⁴ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 225.

¹⁹⁵ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 226.

ánra. Rády csak annyit mondott – Ki kellene irtani az ilyen fickót. Mi a fenét ki nem talál!..”¹⁹⁶

A hercegi kegy védte Zenéló patak völgye oltalom Felicián számára, és az elbeszélő sem bánja, hogy vakon követte érte idősebb sport-horgásztársát. A természet az értelemmel bölcsebbé tette rövid idő alatt Feliciánt, hogy Csokonait idézzük. Sámson Felicián szavairól az elbeszélő megállapítja: „Az biztos, hogy ezek a beszédei távol álltak a régi Sámson-féle közhelyektől.”¹⁹⁷

Filozófiájának megtestesítőjét, embereszményét a vándorméhész személyében találta meg. A méheknek nem számít, hogy drótkerítéset húznak ki a tulajdonosok földjeik határán, a méhész csak egy talpalatnyi helyet kér a gazdától, és tíz kilogramm édes mannával fizet. Takáts Gyula következő regényének meg sem értenénk az üzenetét, ha a *Polgárjelöltek* e részletén átszaladnánk. Itt a kulcs ahhoz, hogy a *Színház az „Ezüst kancsó”-ban* című prózában miért éppen Miskovics Valkó jelenik meg, aki a Dráván túl lakik, és kaptáraihoz keres faalkalmatosságokat:

„– Nézd, neki is van háza, a méhésznek!... de ő tudja, hogy a téglák és kövek között milyen az élet. Az nem megy befelé. Tudja jól, kint vannak a virágok, tehát kifelé indul. Jár a messzi réteken, és nézi a virágokat. Elkerüli a tornyokat. Csak épp ránéz a falvakra... A méhész odabenn a városban sem siet, mert a méhei nem hajszoják. A rét és a virág sem hajszoja. Ismeri jól önmagát, és ismeri társait, a méheket is. Nagyon sokat jelent az, ha valaki ismeri azokat, akikkel dolgozik. Ilyenkor nem kell a másikat nézni, és az sem lesi őt. A róka les mindig. A méhész pedig nyugodt. Egyenesen és jól nő. Tisztán. Ugye, nem érted? Pedig egyszerű...”¹⁹⁸

¹⁹⁶ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 227.

¹⁹⁷ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 232.

¹⁹⁸ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 233.

Sámson Felicián az első hallásra föloldotta magában azt a kínzó dilemmát, hogy vajon hol éljen az ember: rendezettnek, szabályozottnak látszó városi keretek között vagy az érintetlennek tetsző természetben? Elvágta ama gordiuszi csomót, amely még Sylvia Plathot is fojtogatta. Ám a drámákból ismert akció és dikció egysége nem érvényesült e példázata alatt, ugyanis a nyugalma időleges: „a következő percben újra kapkodni kezd” az elbeszélő szerint a Kecskés partján is. Befelé, sebzett lelkébe figyelő alkata nem csupán önző öngyógyításba kezdett, de saját sorsát összekapcsolta volna a köz boldogításával is:

„– De ki látta az ő tervét? És ki törődik egy emberrel? Pedig volt valami olyan Felicián küzdelmében, ami oda le, épp ennek a völgynek szólt. Felicián mindnyájunk útját kereste. Mint a próféta, úgy akart visszatérni, fényes szóval: – Íme, ez lettem én! Ti is cselekedjete! – De ki látta tervének lényegét?”¹⁹⁹

Ha az ember vissza akarja hódítani magának az elveszített paradicsomot, abba az örök nő, Éva is kell. Paradicsomi pár nélkül édent még senki sem látott. Még a népdal is ezt mondja:

Nem vagyok magamban szabad,

Kezemen, lábamon lakat...

Az elbeszélő sem tudott másra gondolni:

„Csak Virág úr, aki ki sem dugta az orrát az irodájából, egyedül ő tudta, hogy mit akar Felicián. Ez az egy látott, és örült annak, hogy talán meggyógyul a másik. Én, aki mellette voltam, bizony egészen más-képp láttam. Mert az ő tanításaiból szűrtem le, hogy egy ember még nem egész ember, különösen, hogy magányos férfi nem az. Így, valahányszor a fűrészt széjjelválasztott egy-egy törzset, mindig Feliciánra meg Annára

¹⁹⁹ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 235.

*kellett hogy gondoljak. Ezek a fák ott feküdtek, a Kecskés felé vágódva, az üde és lósóskás pázsiton...*²⁰⁰

Az elbeszélő (akiről az is kiderül közben, hogy portrékat fest, így egyre valószínűbb, hogy Takáts Gyula alteregója) aggodalma nem alaptalan:

Annától *„Nagy Mátyás öregedő szívében úgy fölgyulladt a lélek, mint a hegyről ballagó ősz utolsó sugaraiban a piros galagonyabokor.”*²⁰¹ Figyeljük csak meg az író költői hasonlatát. Mózes kigyulladt csipkebokrát is asszociálja, az inkarnációt, a földre szállt Isten mítoszát, ám Takáts Gyula költő barátai közül Weöres Sándor is írt ilyen szerelmes verset:

*„Őszi éjjel
izzik a galagonya,
izzik a galagonya...”*

A Weöres-etűd jelentésrétegei között találunk egy szerelmeset is. A lánnyá váló, magában izzó bokor, amelyre a Hold fátylat ereszt, az elhagyott szerelmes képzetét is elénk varázsolja. Anna is ilyen magában izzó lény Felicián távollétében. Még Ferdinánd, a diliflepnis „természetgyógyász” orvos is kitartóan ostromolja Sámson unatkozó asszonyát a kegyeiért. Emígy érvelne:

*„Azt is elhatározta, meggyőzi az asszonyt arról, hogy aki pisztrángot akar tenyészteni itt, az józan és épeszű nem lehet. Ment, ment szilárd elhatározásokkal a szívében. Közben levonta azt a következtetést, hogy aki bolond, azzal nem lehet boldog Anna. Anna pedig szép asszony, és boldogítani kell. Így vitte a következtetésekkel alátámasztott vágy, és elhatározta, hogy aki boldogítani fogja, az pedig ő lesz: Éderhóf Ferdinánd, a hegy doktora.”*²⁰²

²⁰⁰ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 236.

²⁰¹ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 259.

²⁰² Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 261.

Az a bolond, akinek bolondságáról hivatalos papírja is van, így mentes minden tette utáni felelősségtől, bolondnak tartja Feliciánt. Felicián a regény ezen oldalain bizton nem bolond még, sem orvosi értelemben, sem küzdelmei szerint. Bár baljósan hasonlít Felicián neve Ferdinándéra. Sokan vannak a hivatalosok, s kevesen a választottak a Biblia szerint: s valóban a tárgyalás sok tanúja együtt marad a kocsmában, együtt idézik a pizstrángos álmú különcöt mind a tizenkilencen, s tréfás nevük is lett: *Hivatalosok*²⁰³, s persze Sámson Felicián a kevesekhez tartozik (Magányos Mihállyal). Olyannyira, hogy Anna elvesztésére utaló baljós előjel, hogy a borházból hozott alsóneműje a horgászház mellett beleesik a sárba²⁰⁴. A besározódás, a tisztátalanná válás előérzetét szatirikusan és drámaian vetíti előre e mozzanat, hiszen Anna így látta Feliciánt egész életében: *„És itt van ez az ember, aki csak egyre vigyázott egész életében: a saját makulátlan hírnevére.”*²⁰⁵

A hírnév csupán annak fontos, aki emberek között él, és ad arra, hogy mit tartanak róla. Aki elvonul remetének, az számára olyan mindegy, hogy miképpen vélekednek személyéről. Sámson Felicián nem akart szakítani az emberiséggel, sőt, nemes dolgot eszelt ki sporthorgász társainak. Oly vállalkozást, ami belesimul a természetbe, s a társadalomban élő egyéneknek is boldogság-forrásul szolgál. Rónay György *Regény és élet* (1947) című könyvében az egyik első magyar regényíró, FÁY ANDRÁS alapvetésére hivatkozik:

„...aki jó ember, jó polgár az, és viszont. [...] „a jó polgár igyekszik polgártársai boldogításán. Innen a társas étellel és így önboldogságunkkal is szorosan egybe van kötve a mások boldogítása. Amely boldogságunk a másokéval ellenkezik, álboldogság az.”

Elmondható tehát, hogy Sámson Felicián Széchenyi és kortársai szemében is eszményi megoldást akart, saját kínjait is úgy kívánta csi-

²⁰³ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 258.

²⁰⁴ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 253.

²⁰⁵ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 264.

títani, hogy a gyógyulási-gyógyítási folyamatból ne maradjon ki a külvilág sem. A rákbeteg Babits sóhaja volt hasonló, hogy tán meggyógyul a világ is, ha ő is meggyógyul. A regény 19. fejezete azonban romba dönti Sámson Felicián reményeit. Mintha csak a csütörtök éjszakákon összeverődő sárszegi „párducok” részeg ámokfutását látnánk, amit Kosztolányi a *Pacsirtában* oly hátborzongatóan ábrázolt. Ha Mohamed nem megy a hegyhez, a hegy megy Mohamedhez – juthat az olvasó eszébe a szólás, amikor a város kerekedik föl, s megy Felicián-nézőbe a kultúrátlanok vagy a félműveltek gyanakvásától, irigységétől és kíváncsiságától hajtva. Az emberi durvaság, érzéketlenség és állatiasság és démoniség együttesen jelenik meg ebben a részben. Takáts Gyula ezúttal is kiválóan alkalmazza a tragiko-groteszk és a szimbolizmus kínálta művészi megoldásokat. A városiak úgy vonulnak be az erdőbe, mint a Csokonainál a farsangi menet Kaposba. Ugyanazon utat teszik meg a városiak a menedéket adó horgászházig, az odamenekült Felicián pedig utánuk Mihállal újra visszatér a városba. A hercegi birtokon kialakított helyet Sámson nyugalmával együtt dűlja föl a városi küldöttség. A pisztrángos álom csak ürügy a lerészegedésig tartó eszemizomra, de mintha akaratlanul is célja volna a városi kíváncsiskodóknak, hogy a náluknál külön elképzelések pusztuljanak.

Anna kikezd az elbeszélővel. A vándorfocista Csuka Feri komédiát rögtönöz a szerelmi háromszögekről, amit azzal rekeszt be, hogy belelő az új faház gerendáiba. A regényt úgy szerkesztette meg szerzője, hogy Csuka Ferinek elmaradt az alakítása a tárgyaláson, hát a mű vége felé alaposan kárpótolhatta magát. Ezzel a nagyelőadásával búcsút is vesz tőle az olvasó. A kisvárosban élők démoni indulatait jól jellemzi, hogy a regényben Rády úr szájából másodszor is elhangzik majd az a mondat, hogy „*Ki kellene az ilyen embert irtani...*” Azt hinnénk, hogy a gyökereinél élő parasztság eredendő tisztaságban él, de a herceg oszd meg és uralkodj politikája bennük is gyilkos haragot gerjeszt a nomád cigány-

ság ellen, akik arra ügyelnek, nehogy leteríthető vad tévedjen a földművesek közé. *Az egész táj vad fájdalom* – írta Ady Endre, akinek veresében meg sem jelent a gróf, akinek a szérűje égett. Takáts Gyula regényében is láthatatlan marad Fedorovszky. Az ő kegyéért maradna tiszta és állhatatos leginkább Sámson Felicián, ám az egész kisváros is úgy él, mintha e távol lévő hercegi szempár figyelné. Feltehetően, ha Sámson Felicián nem a hercegi birtokra kap a horgászházához engedélyt, nem vonultak volna ki így, parádésan, a polgárjelöltek. A távolság a horgászház és a város között nagyobb, semmint hogy emberi kapcsolatokat lehessen ápolni innen és onnan is:

„– *Hol van már az a patak? – Most már valóban dühös Bottlik. – Akinek ilyen szép felesége van, hogy járhat itt a fenébe? De nem bolond! Dehogyan bolond Felicián. Én vagyok az, aki utánajövök...*”²⁰⁶

A hely, amelyet Sámson Felicián az elmékedésnek, a tűnődésnek, a gyógyulásnak, a szemlélődő életmód „templomának” szentelt, pogány szertartás helyszínévé válik. Sámson Felicián a legrosszabbra is gondol ekkor:

„*Csak az jár az eszében, hogy eljött érte újra a város. Eljöttek, hogy visszavigyék. Lám, odasorakoznak a ház elé.*”²⁰⁷

Az elbeszélő Csenterich özét szeretné az erdőben elengedni. Ez a leghumánusabb cselekedet is kudarcra van ítélve, mert a városban nevelkedett özike képtelen visszailleszkedni a természetes közegébe. A szöveg – mint szimbólum – didaktikusan figyelmezteti az olvasót. Lesze ereje Sámsonnak, ha úgy lakul, Anna nélkül a Zenélő patakhoz? Anna a várost, a borházat is jelenti. A zenélő patak a város ellenkezőjét: a független nyugalmat is. Létezik-e az utóbbi a XX. században?

„*Harmadik napja zeng benne a csúfondáros visszhang: megjött a férj! Majdnem világosan lát, de az, ami fényesedik és alakul benne, az szörnyű. Eddig nem látta ezt a nyers világot, csak azt, ami mögötte rej-*

²⁰⁶ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 269.

²⁰⁷ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 276.

tőzik... – *Ilyen és ez az élet? – És ez itt kint annak a nyersnek csak díszlete lenne? ... Annára gondol, és rémülten megy a Zenélő patak mellé.*”²⁰⁸

Márpedig ha sikerülne néki társadalmi tekintélyt is kivívnia a Zenélő patakkal, a hiú feleség megtartásával sem lenne gondja. Ám így komoly ellenfél marad Mátyás, aki úgy néz feleségére, mint már a tulajdon szentképeire.

A harc a város és a város-nélküli rejtkehely, a közösség és a magány között dúl, s gondolnánk, hogy csak Felicián lelkében, de nem, a valóságban is frontvonal választja el egymástól ezeket a létlehetőségeket. Hajagos Mihály, azaz Magányos Mihály, aki a természetbe való kivonulásban megelőzte Feliciánt, sem könnyű szívvel megy be a városba az ügyek intézésére. Ugyan védőangyalként, egy kerub erejével áll Sámson tanár úr mellett, de több ízben megrendül. Tájszavakkal ő mondja ki a regény egyik, ha nem a legfontosabb kulcsmondatát:

„– *Nehéz ojjat taláni, aki megmaranna itt. Mind elkívánkozik. Aki maranna, aszt meg el kő zavarni.*”²⁰⁹ Mihály ragaszkodna ehhez a földhöz nagyon. Fájó szimbóluma, hogy vadászgödre egy gyökerestül kifordult vadkörtefa üregében található.²¹⁰ A fiát bármennyire is távol tartaná a várostól (ahol helytelen, bűnbe hajló dolgokat tanul el az ember szerinte), az kerékpárján egyre többet jár az utcákon. Aki az erdőn él, a városba vágyik, Felicián és az egy örökösödési perben megsebződött Mihály pedig a városból az erdőbe. A kalitkában marad a madár, a városban a nevelt ózike, a bolgár kertészeknél pedig a víz emelőkerekét körbe-körbe forgatja a befogott számár²¹¹. Szomorú példázatok ezek, nem Ezópus meséibe illők, inkább egzisztencialista állatmesék.

Állatok és növények, fauna és flóra mind-mind a gondolkodó lényt segítené a használhatóbb igazságok fölismeréséhez. Csontváry

²⁰⁸ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 285.

²⁰⁹ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 289.

²¹⁰ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 290.

²¹¹ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 302.

magányos cédrusát asszociálja egy másik kidőlt fa is, szinte sugallja az a pórul járt fenyő az elbeszélőnek, hogy még a fák is társas lények, nem hogy az emberek:

„Azon tűnődtem, biztos azért csavarta ki a vihar ezt a fát, mert igen egyedül állhatott az irtáson. Itt nagy rohanással fordulhat a szél a völgy felé. Lám, fönt az erdőben egyet sem tudott kidönteni.”²¹²

A városban lakó polgároknak több esélyük van a történelmi viharok túlélésére. Az egyik végtel, ha a várost a bűnnel azonosítja valaki, a másik pedig az, ha a természetbe visszahúzódók vademberszámba mennek vagy különcféléknek vétetnek, s ha a várossal szembeállított vidéket „Mucsaként” emlegetik. Ady Endre igen jól látta ezeket a tudatosan sarkított és politikusok által is túlzottan kihegyezett ellentéteket. Ember és polgár leszek – jelentette ki Csokonai a Füred melletti barlanglakások alatt, mintha Párizsban vagy Bécsben mondta volna csak, XX. századi utóda, Ady Párizsról pedig úgy beszélt, mint az ő Bakonyáról, mely megbízhatóan elrejt. Életünk az Ér és az Óceán között folyik. A tengert kell elérnünk, vagy mint a pisztrángoknak a tiszta forrást? Alighanem a kettő egy és ugyanaz. Nem úgy, ha egyetlen személyben feszül egymásnak borház (a feleséggel) és halas ház az erdő rejtekén feleség nélkül. A bor és a hal is jézusi attribútum, mégsem egymás megváltó erejét erősítik, hanem inkább kioltják:

„Már elérték az alsóváros első házait. Ahogy ráléptek az aszfaltra, Felicián úgy érzi, mintha megint a törvényszékre menne. A lába elnehezül. Aztán Nagy Mátyás tornyosul föl benne. A hirtelen indulattól a halászház és az üres borház úgy csapódik össze előtte, hogy majd szétroppan mind a kettő.” (Kiemelés tőlem: V. I.)²¹³

²¹² Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 326.

²¹³ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 302.

„És hiába tündökölt az ég, Felicián lelkében csak egyre borult... Szívében nyugtalanság és muzsika. Az egyik mintha visszaparancsolná, a másik mintha csalogatná. Anna és a Zenélő patak.”²¹⁴

Márpedig ha mindkét házból kiesik Felicián, aligha maradt számára a városban harmadik, amely belakható. Ha már a városok közül e kisebbekhez tartozó vidéki magyar település is aránytalanul nagy-nak, átláthatatlannak bizonyult Feliciánnak. Világjelenség ez, mégis a hazai, nevetségesen kisszerű urbanizációnkban is tragikus. Amikor Takáts Gyula e regényt írta, a nagyvilágban már felgyorsult az a bizonyos elidegenedési folyamat, amelynek hatása alól a városlakók sehogy sem tudták kivonni magukat. Magyarországon Ady Endre is féltette Budapestet, nehogy megépüljön egy kultúráját vesztett szórakoztató-metropolisznak: „Az orfeumok és százféle mulatók városa lesz e város. Egy kifejlődött tarka, lármás monstre-mulatóhely. Egy kicsit ázsiaibb, mint az afrikai Kairó.”²¹⁵

Úzött, megsebesített vadként mozogtak az emberek a metropoliszok dzsungelében. Rónay György már idézett könyvében, *A regény és életben* egy olyan gondolkodóra hivatkozik, aki jóvátehetetlenül elrontottnak tartja a nagyvárosi életformát, visszafordíthatatlannak a végzetbe való modern rohanást, ám szinte a mi Sámson Feliciánunkhoz hasonló ötlettel, lelkiséggel áll elő:

„A modern városok lármájában, szétszórtságában, zürzavarában csak kivételesen valósíthatjuk meg testünk és lelkünk békéjét. Manapság fokozottan szükség van arra, hogy az imádkozásra kijelölt helyek legyenek, elsősorban templomok, ahol a város lakói megtalálhatják, ha csak néhány rövid percre is, a benső nyugalom nélkülözhetetlen fizikai és lélektani föltételeit. E menedék csöndjében, gondolatukat Isten felé emelve, az emberek megpihentethetnék izmaikat és zsigereiket, meg-

²¹⁴ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 322.

²¹⁵ Ady Endre *Európa Kairója*. *Budapesti Napló*, 1905. április 26.

*nyugtathatnák szellemüket, tisztábbá tehetnék ítélőképességüket, s erőt nyerhetnének ama durva és vad élet elviselésére, mellyel civilizációnk sújtja le őket.*²¹⁶

A regénybeli templom nem a városban, hanem a természetben épült meg. Szomorú, hogy a nagyváros és a lakatlan természet között, egy olyan kisvárosban vagy közelében nem valósulhatott meg, ami méreteivel egy görög poliszhoz hasonlít leginkább, ahol még mindenki ismeri a másikat. A városiasodása a jövő: *„A városos Magyarország, talán utolsó lehetősége és kerete egy lehető Magyarországnak, ébredjen, eszméljen egy kicsit. A városos Magyarország döntse el, mert csak ő döntheti el, a demokrácia, a kultúra s ha úgy tetszik – a magyarság sorát.”*²¹⁷

A Takáts-regénybeli város nem igazi város, a polgárai csak polgárjelöltek. A városos Magyarország álmát még csak nem is álmodják hősünk körül. (Magányos Mihály jelzi egyedül, hogy remete létére is örül a városnak, hiszen ott vásárolt gyümölcsfákkal akarja betelepíteni a birtokát.²¹⁸) Felicián harmóniateremtő szándéka, sajnos, már csak a kétségbeesésének utolsó erejéből valósul meg:

*„Mihály és a város is tudják, hogy mibe kapott. Mi lenne, ha megtudnák a kirakatlakók, hogy Sámson Felicián csak a felhőkön lovagolt? Lábatlan és fejetlen álmokat szőtt. Különös madarat kergetett, amelyik éppúgy nincs, mint az a fekete, óriás rák, a tavasz Szörnyetege. A herceg is várja a jelentést és az első három halat.”*²¹⁹

A fizikai erőt az elbeszélő biztosítja neki, szinte segédmunkási minőségben. Az ikrákat még a patakba öntik. A lelki támasz viszont csupán Magányos Mihály lehet, Felicián Mihállal jön be még Annáért a városba, ahonnan még egy visszatérése nem lesz már kedves patak-

²¹⁶ Rónay Gy. i. m. p. 9.

²¹⁷ Ady Endre: *Városos Magyarország* Világ. 1911. február 7

²¹⁸ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 321–322.

²¹⁹ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 320.

jához. Reggel hat órakor indul, s azt veszi észre, hogy egyre fogy az ereje. Az elárult és megalázott Sámsonon kívül egyenesen Krisztus szenvedéstörténetét idézi fel a regény egyetlen mozzanattal:

„A kerítésnél áll, nekiszorulva a magas glediácsiasövénynek, az út végében.

*– Fene ezt az utat – és ahogy hirtelen megfordul, belecsapódik Felicián keze a tüskék közé. Három helyen is kibuggyan a vére.”*²²⁰

A glediácsia-bokrok szinte valamennyi Takáts-regényben szerepelnek mint a tájba illő díszcserjék. Azonban csak itt, kizárólag e szövegben asszociálják a passió töviseit. Keresztút vár Feliciánra, testet-lelket szaggató stációk sora. A boldogság állapota az ő esetében csak Kosztolányi Dezső-i értelemben érhető el, amely nem más, mint *„a szenvedés hiánya”*.

A regény befejezése mesterien előkészített az utolsó két fejezetben, de az elbeszélő visszacsatol a tavaszi eseményekhez is. A tragikus végkifejlet Felicián szerint elkerülhetetlen, mivel emberáldozat történt:

*„– Istencsapás? Mihály arkangyal veri a véres búcsú miatt a hegyközséget? És megcsappan benne a vak önbizalom. És amint a rákra gondol, amelyik miatt ott, a kápolna alatt vére fejjel esett a bögöbe Dina Jóska, érzi, mint hagyja el az erő.”*²²¹

A görög műveltségű Sámson Felicián eddig nem félt az istenek haragjától, ahogy az ókori auctor Lucretius sem, most a nyári viharban a föllázadt elemek mégis az ég földre mért sorscsapásaira emlékeztetik. Először csupán a gyakorlatozó katonák festik zöldre, pirosra és különböző színűre az égboltot, de utánuk elkezdődik a valóságos égiháború. A földön is harag, az égen is harag – ahogy Petőfi mondta. Mátyás megszőkteti Annát, s még ezen éjjel belevág a villám a nyomdász házába, s fölgyújtja azt. Mintha azt sugallná a regény, hogy hasztalan nyomtatott annyi szentképet, ezúttal még ez sem menti meg hátraha-

²²⁰ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 300.

²²¹ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 349.

gyott javait. Mintha Móricz mindent megtisztító háztüzeit látnánk, amelyekkel regényei végén találkozunk, de Takáts Gyula művében inkább az áll, ha meg is gondolná magát Mátyás, akkor sem térhetne vissza oda Annával, Felicián közelébe, ahol leégett a háza. Lány- és asszonyszöktetéssel amúgy találkozunk Babits híres *Halálfiái* című regényében, amely szintén a Dél-Dunántúlon játszódik. (A más feleségét megszőktető Gyula ugyanúgy az Adriát választja úti céljául.) Kosztolányi *Aranysárkányában* Novák tanár úr Hilda nevű lányát viszi el vonnattal a bácskai kisvárosból a tanítvány, egészen a Fertő tóig. Az életet csak szenvedéllyel, erővel (esetenként erőszakkal) lehet élni. A szellemi ember, mint Novák és Sámson tanár urak ebben a küzdelemben alulmaradnak. Olyanok, mint azon őzike, amelyik nem tud elég agresszív lenni már a létfenntartáshoz. Az utolsó fejezetben Takáts Gyula hátborzongató történettel bizonyítja mindezt. Pedig Feliciánon csak beteljesedik már az a végzet, amelyet tébolynak hívnak. A téboldyában aztán véget érnek azok a kínok, amelyeket a bensőjében a föloldhatatlan konfliktusok okoztak. A végeredmény elviselhetetlen egy normális ember számára: a rák fantazmagóriája erősebbnek bizonyult a pisztrángok gyönyörű realitásánál, hisz a feleség már ott van, ahonnan ama rák is származott, az „Ádrián”. Utoljára lát madárfélét Felicián Mátyás égő házánál. A madár a lélek jelképe is, feltehetően a tűzben a pünkösdi kiáradás palinódiáját, a maradék remény vesztét jelenti. A pünkösdi lángnyelvektől mindenki megértette a másikat, de a regény végén már férj-feleség is elbeszélt egymás mellett.²²²

„Már csaknem megfordul rémületében, amikor nagy csattanással kifordul az ajtó. A levegőhöz jutott füst magasra kunkorodik a szemöldökfa alól. Mintha a prэшáz ajtaján néma suhanással menekülne ki valami különös szárnyú madár a kormos és remegő ég felé.”²²³

²²² Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 314–315.

²²³ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 353.

Jékely *Madár-apokalipszis* című versében találhatunk csak hasonló madaras képeket a végítéletéről. Ám a halál kaszás-toposza is megjelenik az utolsó fejezetben. Ráadásul oly mód, hogy a pannón de-rű mítoszát szövő KISFALUDY SÁNDOR verssoraira játszik rá a regény. Az életéért küzdő megsebzett vad (a zsoldárok nemes és *vadász sérte* szarvasa, aki híves [zenélő?] patakra kívánkozik) vérnyomát el kell tüntetni, nehogy a hatóságok lecsapjanak a vadászó parasztoakra, Mihály fiára és társaira. A regényelejei rapszódás ehhez a tettehez képest játssza büntény. Kisfaludy Himfy-strófáját a regény születésekor még minden diák könyv nélkül fújta:

*„A bereknek gyors kaszási
Már utólsót vágának;
Az árnyékok óriási
Hosszúságra nyúlának;
Mink ott járánk, – meg-megállánk
A rét magas fűvében;
S hogy a bűrűn általszállánk
A folyamnak mentében,
A vízbe letekintettünk –
És alattunk és felettünk –
És bennünk is a menny volt,
S szívünkben szent tűz lángolt.”²²⁴*

A dunántúli idill visszáját kapja a regényben az olvasó. Alkonyat helyett holdfényes éjszakát, csak hogy nem romantikusát, hanem li-dérces erdeit. S a kaszások itt nem a berekben, hanem a fák között jelennek meg:

²²⁴ Kisfaludy Sándor versét Kodály Zoltán 1914-ben zenésítette meg

*Mihály pedig akkor érhetett a patakhoz, amikor a három ember épp javában vágta a fűvet a holdfényes, fekete szarvasfekvések fölött.*²²⁵

A vadorzásról mit sem tudó Mihályt a félholtra sebzett szarvas üti el, amikor kitör fogságából. Mihály tragédiájával, a parasztokban föltámadt vadászösztönökkel (amelyek izgalmasabbak a faültetésnél) csupa értékvesztés következik be. A táj, hogy kultúrtáj legyen, nem számíthat itt már főúrára, sem a földművelőire. A két típus közötti polgárságra volna szükség. A kandidálókra, a jelöltekre.

Ottlik Géza gyermekhősei a határszéli Kőszegen az életet tanulják a katonaiskolában, amikor 1925-ben Takáts Gyula *Polgárjelöltek* című regénye játszódik. Amire felnőnek, 1957-ben arra a törvényre jönnek rá, hogy nem lehet kiszállni semmiből, ami élet az emberek között. Megkísérli Szeredy Dani is, de a bűvőhelyéről, a mátrai kis faluból visszatér:

„Aztán ötvenhétben, amikor összeköltözött Magdával, akit mindig szeretett, kiderült, hogy a feleségét is ugyanúgy megszerette házasságuk hat éve alatt. Azon a nyáron kétszer költözött vissza hozzá, harmadszor pedig, már szeptemberben, elment a Mátrába, egy kis faluba, örökre, egyedül. Lakott ott régebben is, s volt megélhetése. Szerette a falut.

– Mi a fenének jöttél vissza? – kérdeztem hát tőle a Lukácsban. Azért ment fel a hegyre kilenc hónappal előbb, mert nem bírta tovább, egyszerűen. Torkig volt az egésszel, gyűlölte önmagát és valamennyi szerelmét, sőt unta és utálta is már. Ezt értettem. De a teremburáját, gondoltam, ezer kartács és bomba, hát minek jött vissza?...

*...visszajött azokhoz, akiket utál, gyűlöl, szeret, hadd tépjék, rúgják, rángassák tovább, aztán úgymint pihenhet eleget a diliházban vagy a jószágú föld alatt.*²²⁶

²²⁵ Takáts Gyula: i. m. (45.) p. 339.

Ottlik hadapródiskolát végzett növendékei is tele vannak már koravéneken lelki stigmákkal, mégis igen elszántak abban a küzdelemben, amelyet angol szakszóval *struggle of life*-nak nevezünk. Sámson Felicián átlagos erejű ember, nem hőstípus, egy háborúktól és elmaradottságoktól nem deformált társadalomban nem csodabogár, hanem megbecsült, igazi polgár lehetne. *„Az újkor sajátos jövőre irányultsága abban a mértékben bontakozik, ki ahogyan a társadalmi modernizáció felszakítja, mozgósítja és elvárásokat irányító direktívaként leértékeli a paraszti-kézműves jellegű életvilág ó-európai tapasztalati terét. Az előző nemzedékek által áthagyományozott tapasztalatokat ekkor felváltja a haladásnak az a tapasztalata, amely az addig szigorúan a múltban gyökerező elváráshorizontnak „történetileg új, utópikusan képlékeny minőséget kölcsönöz.”*²²⁷

Madarak, halak, vadak nyerik vissza a szabadságukat, de Sámson Feliciánra a tébolyda vár. Anna megszökött, s ki tudja, hogy a szabadságba, vagy ő is egy másik, újabb fogságba-e? Annának éppúgy nincs gyermeke, mint Édes Annának. Annának kellene szülniük Szűz Máriákat, Magyarország védelmezőit. Anna sem teljesíthette be mindazt, amit beszélő neve ígért. Sámson a Bibliában hajdan egyetlen számár-állkapocccsal is legyőzte az ellenséget. Az a számár még él, s körbe-körbe jár. Sámson Felicián ugyanúgy a városka legértékesebb embereinek egyikeként kerül tébolydába, mint Csehov *Hatos számú kórterem* című novellájának a hőse Oroszországban. Ráadásul ereje fogytán ugyanúgy kerül a tébolydába, mint az emlegetett ószövetségi névrokona a palota alatti börtön oszlopai közé. De a levágott haj, amelyben az erő van, kinő. Az ókori Sámson rettenetes bosszút áll, a palota oszlopa-it ledönti. Sámson Feliciánra is egy idő elteltével még föladat, nemes (?)

²²⁶ Ottlik Géza: *Iskola a határon*. Bp.: Magvető Kiadó, 1959. p. 425.

²²⁷ R. Koselleck: „Erfahrungsraum” und „Erwartungshorizont”. Idézi: Jürgen Habermas: *Filozófiai diskurzus a modernségről*. Helikon, 1998. Zoltai Dénes. 16. p.

bosszú vár. A regény folytatásért kiált... De legalább újraolvasásért. Harold Bloon szavait nagyon idevonatkozóan érezzük: *„Azért van kánonunk, mert halandók vagyunk, ráadásul későn is érkeztünk. Időnk kiszabott, egyszer véget ér, miközben olvasnivalónk több mint korábban bármikor. Utunk a Jahovistától és Homérosztól Freudig, Kafkáig és Beakettig csaknem három évezredet fog át. Mivel olyan határtalan kikötőkben időzünk utunk során, mint Dante, Ckauer, Montaigne, Shakesperare, Tolsztoj, akik mind bőségesen kárpótolnak egy életen át tartó újraolvasásukért, az időigényes olvasás vagy újraolvasás mindig azzal a gyakorlati dilemmával szembesít bennünket, hogy valami más meg ki kell hagynunk. A kanonikus műveknek van egy réges-régi kritériumi, mely mit sem veszített érvényéből. Ha egy könyv nem követel újraolvasást, nem üti meg a mércét.”*²²⁸

²²⁸ Harold Bloon: Elégikus töprengés a kánonról. Irodalmi kánon és kanonizáció. Szerk.: Rohonyi Zoltán Zoltán. Osiris kiadó, Bp. 2001. 195. p.

Világvegi világszínház
(Színház az „Ezüst Kancsó”-ban)

„Színház az egész világ,
és színész benne minden férfi és nő;
fellép s lelép...”
(Shakespeare: *Ahogy tetszik*)

A regény címe egy kisvárosi szálloda neve, amely locativusraggal van ellátva, mivel abban „színház” található. Ugyan maga a színházi épület a szállodával szemben van, ám a társulat tagjai az Ezüst Kancsó emeleti szobáiban laknak. A primadonna a 4-es számú ajtó mögött alszik éjjelenként. Takáts Gyula az első kiadás címlapján még nem, de a másodikon már idézőjelek közé tette a két világháború közötti vendéglátóipari egység nevét. (Ennek minden valószínűség szerint abban rejlik a magyarázata, hogy az 1971-ben induló Somogy című folyóirat szerkesztőségében helyett kapott Rostás Károly, a legendásan alapos olvasószerkesztő, akinek stilisztikai tanácsait Takáts Gyula nagyon sokszor megfogadta. Az 1957-es megjelenés után az 1979-es módosítása is ilyen lehetett.)

Egyetlen szállodája volt ez a bakádiaknak (nagyatádiaknak), ahogy más dunántúli kisvárosokban sem működött több. (Sümegeen is csak egyet talál nyitva a Berzsenyi-esszéjén dolgozó Németh László, s Tapolcán is csak egy, a *Pannónia* nevű volt, amelyben átutazó vendég megpihenhetett. 1945 után volt, hogy már egy sem. [Lásd BERTHA BULCSU: *Balatoni évtizedek*.]²²⁹ Némelyikük még a biztonságára és kultúráltságára sem lehetett büszke.) A regényben név szerint megjelennek a kocsmák, amelyekről messze volt Petőfi csárdaromantikája,

²²⁹ Bertha Bulcsu: *Balatoni évtizedek*. Bp.1973. Szépirodalmi Kiadó.

de még a mulatás is, és amelyek lassan csak arra lesznek jók, hogy az ember ne álmódjazzon, mint hajdan a békebeli időkben, hanem a lerészegedés segítségével mielőbb megszabaduljon az öntudatától: „*Sorra vették hát a kocsmákat. A Négy hetest, Kéményseprőt, Kis Pipát, a Szürke Farkast... Tanácstalanul álltak a városvégen, a Gatyás Csárda udvarán...*”²³⁰

Krúdy Gyula előszeretettel szőtte „dércsípte remekeibe” (idézet CZINE MIHÁLYTÓL) a fogadók és kocsmák neveit. Álljon is mutatóba néhány hangulatos elnevezés: *Három holló* (a pesti Operaház mellett, itt játszódik az *Ady Endre éjszakái* című könyve), *Májlandi veteránhoz* és *Arabs szürke* (józsefvárosi kocsmák), *Bécs városához* (Belső Józsefváros)

A fenti fogadók és kocsmák valahányan létező épületek voltak. Krúdynak a húszas évek végére már nem kellett képzeletbeli elnevezéseket alkotni, mint a Marchali cukrászda (Podolinban?), amelyet Szindbád álomi helyszínén talál, elég volt számára a valóság is. (Lírai prózája leegyszerűsödött, puritán lett. Diszítőelemek burjánzása helyett az egyszerű tárgyakat, kocsmabelsőket is költészetté tudta emelni. [Feltehetően ez a korszaka, a *Boldogult úrfikoromban*-nak az írói világa hatott erőteljesen Takáts Gyulára is.]

A kortársak közül Kolozsvárra kalauzolja el az olvasót BÁLINT TIBOR néha burleszkebe hajló regénye, amelynek címében szintén egy céges kocsmá szerepel: a *Zokogó majom*.²³¹ (A környezetábrázolás a mikrorealista technika segítségével egészen hiteles képet ad a két világháború és az új korszak külvárosi – világgocsmái – valóságáról!)

Takáts Gyula bakádi fogadója is működött egykor Nagyatádon. Regényének a címe valamelyest Krúdy regénycímére (*Utazások a Vörös Postakocsin*) is rímél:

²³⁰ Takáts Gyula: Színház az „Ezüst Kancsó”-ban. Bp.: Magvető, 1979. 389.

²³¹ Bálint Tibor: *Zokogó majom*. Bukarest, 1970. Irodalmi Kiadó.

Névszó, névelő (egy szín mint jelző) és locativusraggal ellátott névszó szerepel mind a kettőben. S az *Utazások...* is a színészek világába kalauzol. (Takáts Gyula előtt Krúdy még egy másik művének címébe helyezte el „vendéglátó-ipari egységet” megjelölő tulajdonnevet: *Utolsó szivar az Arabs szürkében!* (Fontos, hogy a Takáts-regénnyel együtt említsük ezt a Krúdy-elbeszélést, mivel mindkét alkotásnak egy-egy párbaj adja a cselekményét.) Rokon címalkotásként megemlíthetjük még Mikszáth Kálmán kisregényét is: *Egy éj az Arany Bogárban...*)

A regénybeli városka neve Bakád. E tulajdonfőnév végén a „-d” nem csupán helynév-, de egyben kicsinyítő képző is, úgy, mint az Árpád (=Árpácska) szavunkban. Bakád (= Nagyatád) a Dél-Dunántúlon található, s a magyar irodalomban betöltött szerepéről DRUZSIN FERENC írt könyvet.²³²

A Balatontól körülbelül hatvan, a horvát határtól alig harminc kilométerre „kotyol”, a határában elfolyó vízről Rinya menti településként is emlegetik. Helybeli lakói közé mind dél, mind észak felől érkeztek polgárok – a regény szerint is. Egyrészt a történelem intézte úgy, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia katonái és tisztviselői sok száz, akár ezer kilométerre tegyék át munka- és lakhelyüket, másrészt HAMVAS BÉLA (*Őt géniusz* című esszéje) szerint a Dunántúlon a különféle kultúrák és kultúrhatások természetesen is keverednek, oly mértékben, mint talán másutt sehol.

Miről is árulkodnak a családnevek? Csullag nevű családok a Somogy és Tolna megyei telefonkönyvekben ma is találhatóak. Matyi, a pikoló, a kis pincérfiú neve Jégtörő Mátyásét idézi, a közelgő tavaszra figyelmeztet. A bakádi kalaposmestert Bódizsnak hívják. A Tatabányához közeleső Bódis-hegyet asszociálja: dunántúli domborzatot! Ma az akadémikusok és a kétkezi dolgozók között egyként találunk Bódizsokra. S nem csupán határainkon belül, de napjainkban a régi

²³² (Druzsín Ferenc: *Angvaltenyéri világban*. Szépirodalmi képek Nagyatádról. Szerkesztette: Varga István. Kaposvár. Berzsenyi Kk. 2005.)

Monarchia területén, így például Kolozsváron is találkozhatunk velük. Kosztolányi Dezső ezért nevezte az *Aranysárkány* főhősét Novák Antalnak, mert nevével az egész volt Monarchia minden vármegyéjében találkozni lehetett Bécstől Pozsonyon át a Bácskáig. Takáts Gyula előtt nyitott könyv volt Tab, Kaposvár, Nagyatád, de még Zágráb és Munkács névjegyzéke is, mint megannyi mátrikula.

Zöldvölgyi Alfonz neve egészen bizonyosan magyarosított vagy felvett, de Károlyi Anikóról is elképzelhető, hogy karrierjéhez e művésznév illett. Ám lehet, hogy ősei a híres Károlyvárosban, Karlovácon éltek. Neve Ady Nagykarolyát is idézheti, Erdély vidéki színésznőit, akik közül oly sokan abbahagyták pályájukat, jó házasságot kötöttek, vagy elbuktak, elzüllöttek, esetleg betegség végzett velük. Az elszegényedett, de az úri módit még tartani igyekvők típusát testesíti meg Szilva Elvin neve. Akár egy Krúdy-prózából is élénk léphetne. (Krúdy kedvenc étele volt a szilvágombóc, s a szilva a szatmári szilvapálinkát is asszociálja, no meg ama hétszilvafás világot. Krúdynál hasonló beszélő nevek a következők: Szomjas Guszti, Falstaff Pista, Álmos Andor, a borillatot idéző Rezeda Kázmér...) Horvátországból Miskovics Vendel jön vásárolni. Horvát családneve mellett a Vendelt kapta a keresztségben. Vendel a pásztorok s a nyájak védőszentje. Vajon meg tudja-e menteni maga körött a lelkeket? Jácint atyának lenne ez a dolga. Jácint virágnév, amit férfiak viselnek. Viselőjének lelkiséget jellemzi e névadással Takáts Gyula. Az első világháború után a kiszolgált katonákat trafikhoz juttatták. A bakádi trafikot monarchiabeli szolgálataiért Pasavszky de Cassano kapta meg. Szláv és olasz ősök keverednek e nemesi névben. Pasavszky de Cassano élettörténetét, amelynek cikkcakkjai végigvezetnek az elsüllyedt császári és királyi birodalom tájain. Takáts Gyula külön is beírja regényébe, mégpedig állomáshelyenként: *„Hogy is érthette volna ő meg, mi a haza? Dalmáciában született. Katonaikoláit Pilsenben járta. Hadnagy Tirolban lett. Aztán Galiciában a derék orosz*

*és lengyel parasztokat törte katonasorba. És Fogarasban a szászoktól tanult magyarul. A háború után, a birodalom egyéb roncsaival együtt, itt rekedt mint rokkant ulánus kapitány. Így maradt neki csupán a becsület birodalma. Még sok társa élt a Duna-tájon, de kevés emelkedett olyan tekintélyre, mint ő.*²³³

A pékmester neve német: Geller. Winkleré is. Kernya-Horváth irodafőtiszt kettős családnevéből az első tag nem ritka, a második pedig egyenesen gyakori Magyarországon. Jellegzetes paraszti név a család Futó Márié, a segédszínészek egyikének pedig énekmondó lehetett egyik őse, őt Kántás Ernőnek hívják. Munkatársa egy Ady- és Krúdykortárs nevét viseli, a festő Márffyét. RIPPL-RÓNAI JÓZSEF festményéről ismerős a fürdőmester, Piacsek neve. Kántás Ernő és Márffy Egon mellett föltűnik Ottó úr is, őt azért is kell külön kiemelnünk a seregszám-lánkban, mert az ő alakjához is eposzi jelző, díszítő elem tartozik. S ez úgy hangzik, mintha megint csak Csokonai *Dorottyá-ját* vagy Petőfi *A helység kalapácsa* című művét akarná eszünkbe juttatni regénysorai-ban Takáts Gyula: Ottó, „*a színtársulat kótya mindenese*”) A legkrúdysabb beszélőnév kétségtelenül Záró Zoltáné. Az ő epitheton ornansa: „*a sima csövű pisztolyok tulajdonosa...*”²³⁴ Vele és szerepével zárul a történet.

A legtalányosabb név viszont a főhőse marad, Ladilla József zongoristáé. Vajon nevének jelentését okvetlenül meg kell-e fejtenünk? Vagy elegendő a dallamának átadni magunkat? A mulatós nótát idéző családnévnek: *A cigányok sátora, /Ladi ladilom, sárga lilium/Leégett az éjszaka, /Ladi ladilom, sárga lilium.*

Neve ellentétben áll múltjával, ám jelenét, benne másokat mulató figuráját egyenesen lekottázza. A spanyol nyelv ismeri a 'ladilla' szót, de zavarót, nem odaillőt, kellemetlent jelent. (A modern spanyol szlengben még egy nemi betegség jassznyelvi alakja is a 'ladilla'.) Ilyes-

²³³ Takáts Gyula: Színház az „Ezüst Kancsó”-ban. i. m. 425.

²³⁴ Takáts Gyula: Színház az „Ezüst Kancsó”-ban. i. m. 444.

fajta eszme-futtatásokat állítottunk föl a név eredetére mindaddig, amíg kezünkbe nem akadt LÉVAI JÓZSEF GYÖRGY: *Küzdelmes évek* című életrajzi regénye. Lévai a kaposvári Somssich Mihály Gimnáziumban tanítványa volt a második világháború előtti években Takáts Gyulának. Az ide vonatkozó emlékek között olvashatjuk az alábbi: „A földrajzot Takáts Gyula tanár úr tanította. Álmos, borongós napokon egykedvűen járt a padsorok között bricsesz nadrágban, a lábán kockás vadászzokni, félcipő, zöld pulóvere fölött barnás sportzakót viselt. A kis tanári könyvecskéjét lapozgatta, és mindenkitől megkérdezte, hogy ki kicsoda. Ebben volt az osztálynévsor. Megállt mellettem: »Ladilla, Ladilla? Milyen furcsa olaszos neved van. Nem Csurgóról származol?» Aztán felírt valamit. Ugyanígy járt a hosszú Csullag Lajos is. Kérdezett, és felírt valamit. Nem tudtuk mire vélni a dolgot.

Lali barátom a szünetben megkérdezte tőlem: »Te! Miért jegyezte meg a tanár úr a nevünket, csináltunk valamit?«

Mivel semmi rosszat nem tettünk, a felírás örök rejtély maradt. A rejtélyre harminc év múlva mégiscsak fény derült. Ekkor került kezembe a Színház az »Ezüst Kancsó«-ban című könyv. Írta Takáts Gyula. A szereplők közül Ladilla József bárzongorista, Csullag Lajos pedig főpincér volt.

Kérdésemre a tanár úr azt válaszolta: nem akarta, hogy ez a két különös név a semmibe vesszen...»²³⁵

Filótásnak hívják az éjjeliőrt, azt a szerencsétlen flótást, aki még Miskovics Valkótól is megjedd. Hogyan is ügyelhetne jól a polgárok álmaidra, ha tizedet üt az óra?

A színházról mind a világ-, mind a magyar irodalomban több regény született már. Messze nem a teljesség igényével sorolunk föl néhány alkotót és művet: Bulgakov: *Színházi regény*, KLAUS MANN: *Mephisto*, Maugham: *Színház*, SUSAN SONNTAG: *Amerikában*, Krúdy

²³⁵ Lévai József György: *Küzdelmes évek*. Életrajzi regény. Kaposvár: Kaposvári Városszépítő Egyesület, 2005. p. 142–143.

Gyula: *Utazások a vörös postakocsin*, Mátyás Iván: *Álom a színházról*, SPIRÓ GYÖRGY: *Az ikszek*, SÁNDOR IVÁN: *Drága Liv*. A színészek, a mulattatók, a clownok minden korban a róluk szóló alkotások szereplőivé is váltak. Kaposvárott legutóbb MICHAEL FRAYN *Vesztett fejsze nyele*²³⁶ című darabján szórakozhatott a közönség. Színházat láthattunk a színházban.

A néző és az olvasó hajlamos arra, hogy a színész életét színpadiasnak, az íróét pedig feltétlenül regényesnek tartsa. Nem minden alap nélkül. A regényében például egy kisvárosi polgárnak a művészlétről annyi fogalma van csak, amennyit egy olvasmányélménye során szerezhettek meg: „*Szorító kétség lepte meg Kernya-Horváth Józsefet. Le is tette a villát. Egy könyv jutott az eszébe. Züllött művészek, tolvaj cirkuszosok és részeges színészek világát ábrázolta az író abban a könyvben. Izzadó homlokát megtörölte a zsebkendőjével...*”²³⁷

Sokféle színésztípus van. POPPER PÉTER könyvet is írt róluk.²³⁸ Az életben is léteznek megfelelőik. Van, aki egyetlen szerepében erős, és személyisége szinte egyezik is szerepével. Létezik kevésbé erős jellem, de sokféle alkat bőrébe bele tud bújni, szinte mindenféle szereppel azonosulni tud. Vannak pojacák, amolyan bajazzók. S bábok és bábuk is. Akiket minden körülmény, élethelyzet vagy erősebb akaratú személy csak ide-oda dobál. Igen, a színházépületen kívüli élet, a valós küzdelmek terepe sem nélkülözi a „teatralitást”, ez mára már közhely. Krúdy Gyula, s a *Színház az „Ezüst Kancsó”-ban* szerzője művészi ábrázolója e jelenségnek. SZIKRA ÁGNES dolgozta föl e Krúdy által tudatosított és szeretett-megvetett életkomédiát, amelyet ERIC BERNE tudományosan is feltárt kutatásaiban és könyveiben.²³⁹ KLAUS MANN²⁴⁰ művészregénye szól arról az élet és színház közötti tartományról, ahol a színésznek

²³⁶ A 2005/06-os évadban szerepelt a Kaposvári Csiky Gergely Színház színpadán

²³⁷ Takáts Gyula: *Színház az „Ezüst Kancsó”-ban*. i. m. 433.

²³⁸ Popper Péter: *Színes pokol*, Saxum, Bp. 2000.

²³⁹ Szikra Ágnes: *Színház és teatralitás Krúdy Gyula epikájában*. Árgus.2004/9.szám

²⁴⁰ Klaus Mann: *Mephisto*. Bp.1957. Zrínyi Katonai Könyvkiadó.

őnmagának kellene lennie, mert a humánomot nem helyettesítheti a legzseniálisabb szerepjáték sem, amikor már nem a rendező, de a történelem igazgat a színpadon is. Takáts Gyula a színházról és színészsorsokról a felsorolt művek jó részét ismerhette, hiszen a Maugham-regényt²⁴¹ megjelenésekor Szerb Antal még frissében le is fordította. Ám szekunder élmények helyett vegyük csak példának Takáts Gyula Csu Fu-álarcát, amely mögül a legőszintébb vallomásait írja, s rögvést megsejtjük, hogy emberi és művészi szerepek dolgában mi minden titkok tudója Drangalagban, Somogyországban. Krúdy hősei azt hitték (természetesen volt ebben némi önbecsapás is a részükről), hogy a nagyváros helyett a vidéki egyszerűségben egy tisztább, hazugságmentesebb létben élhetnének. Szindbád hitegeti így Majmunkát... Takáts Gyula e vidéki terepen is otthonosan mozog, akár a lélek tájain. Bakád egyértelműen megfeleltethető Nagyatáddal. Krúdy mesevárossá színezi át kisdíákkora Podolinját, míg Jékely szintén álomi (itáliai mesékben álló) városkákba helyezi el történeteit (*Édes teher*)²⁴². Nagy baj van, ha a színpadról lelépve valaki tovább alakoskodik. (A ripacs jelzőt szokták ilyenkor az illető rossz színészre mondani.) Az élet is küzdő- és játéktér, de mi van akkor, ha a mestersége eszközeivel akar valaki valamit elérni az emberek között, nem pedig a viselkedési normák és hagyományos, bevált szabályok, konvenciók, azaz illemkódexek, etikett-előírások és (tájak, kisvárosok, emberi közösségek mindig változó) íratlan szabályai szerint? Ráadásul, ha a rajongó szerelmes csak a mestersége-művészete adta kereteken belül magabiztos...

A regény nyitó képsora egy Dráván túlról érkezett méhész, Miskovics Valkó tétova lépteit örökíti meg, aki a tél végén egy déldunántúli kisvárosban szállást keres, hiszen leszállt már az est. Tehát egy nagy sodrású folyón már átkelt aznap, azonban a bakádi kis pata-

²⁴¹ Maugham Somerset: Színház. Ford: Szerb Antal. Bp. Atheneum Kiadó. é.n.

²⁴² Jékely Zoltán: Édes teher. Bp. szépirodalmi Kiadó, 1982. p. 291

kon még nem. Ez a csöpp folyóvíz tulajdonképpen jelképes határnak bizonyul majd az életében, éppen azt jelenti, amit az éjszakában tévedező Caesarnak a Rubicon. Ha azon átlép, onnantól kezdve a békét a háború váltja fel. S nincsen visszaút. A kis folyóvíz neve szállóigeként úgy került be az európai gondolkodás történetébe, mint ami egyet jelent a másik, a „Kocka el van vetve.” állandósult szókapcsolattal.

„Sietségében sehol sem lelte a parkból kivezető hidat. Ám, hogy ez a kis árok elválassza a boldogságtól, nem hagyta. Nekiugrott. Nagyon loccsant a havas árokszél, és amint lengő kabátban kivágódott a járdára, majdhogy rosszul lett ijedtében Filótás, az éjjeliőr.”²⁴³

Takáts Gyula, a regényíró, jól ismerte és ismeri a latin auktorokat. Tudta, hogy Caesar nem a hídon kelt át, azt csak Suetonius találta ki. Láthattuk, Miskovics Valkó sem találja és használja a hidat. S hogy a Rubicon-képzetet tudatosan szeretné fölkelteni olvasójában a szerző, azt a következő oldalon található mondat is valószínűsíti. Az „átlépte a Rubicon” szólásra még egyszer rájátszik az elbeszélő: *„Az átutazó méhész pedig átlépte az Ezüst Kancsó küszöbét.”²⁴⁴*

A szinte nevetségesen kicsiny patak, a bakádi Rubicon átlépése után – várhatóan – majd igazi hadi helyzet alakul ki, holott hősünk csupán egy meleg lábvízre és kvártélyra vágyott. Nem felelős a kirobbant „háborúért”, ám a regényíró azt a mítoszt sugallja, hogy az ő megjelenése indította el az onnantól visszafordíthatatlan és jóvátehetetlen történetet. (Feltehetően Csokonai *Dorottya*jának is lehet némi köze ehhez a kisszerű dolgok eposzba illő fölértékeléséhez. Az farsangkor játszódott, Takáts Gyula regénye körülbelül félszáz nappal későbbi időpontban.) Miskovics Valkó március végén érkezik a kisvárosba, s miután az Ezüst Kancsóhoz címzett fogadóban megkapja a színészek kellemes szobáját, úgy eltűnik a történetből, hogy majd csak április elején látjuk viszont. Mindabból, ami a két időpont között megesett, semmit

²⁴³ Takáts Gyula: Színház az „Ezüst Kancsó”-ban. i. m. 364.

²⁴⁴ Takáts Gyula: Színház az „Ezüst Kancsó”-ban. i. m. 365.

sem ért. Nem irányítja az eseményeket, kimenetelüket még befolyásolni sem képes, szerepe kivülálló nézőként sem több a statisztáénál. Természetesen nélküle nem indulhatott volna el az események sora, ha sorsszerűnek fogjuk fel a történetet. Miskovics minden valószínűség szerint visszamegy a Dráván túli hazájába a méheihez, s onnantól kezdve Bakádra újra békés hétköznapiok várnak. A nem regénybe és nem színpadra illő nappalok és éjszakák. Miskovics Valkónak nem volt semmi affinitása a művészethez, csupán szép (aranykort) idéző mestersege. (Ebből az aranykorból lép át az ezüstkorba, az Ezüst kancsó idejébe. Ladilla még ennél is cudarabb állapotok között él hónapos szobájában, nyilván egy mitológiai vaskorban.) A méhész álom és ébrenlét között, félálamban sejt meg életében valamit elsősor a művészlétről:

„Tudja jól, hogy ki sírhat a szomszédban, és mégis. Hátha nem is sírás, de hívás hangja ez. Az érzések olyan tarka zúrzavarral kavargtak benne, akárcsak itt körülötte, e szobában, a színtársulat összevissza holmija: a kürt, kard, színes papírcsokor, aranyporral mázolt korona, szőnyeg és még tudja Isten, mifajta egyéb kellék, amely mind a művészet tündöklő világához tartozik. És Miskovics Valkó, akinek mindez eszébe sem jutott zümmögő méhei között, itt, az Ezüst Kancsó ötös szobájában, önkéntelenül is az élet és a művészet furcsa viszonyáról elmélkedett.”²⁴⁵

Takáts Gyulának, a regény szálait egyben tartó szerzőnek egészen eddig van szüksége erre a staffázs-alakra, hogy elvezesse az olvasót oda, ahol a valóság és a művészet mezsgyéje található, s ahol az élet már nem kicsit álom. A regény első oldalán is e köztes állapotra jellemző leírásokat találunk. A járda egy kisvároshoz tartozik, de nem kőből rakták, így aztán éppolyan sáros, mintha falusi volna. „A sáros dombháton egyre fogyott a hó, és az utcákon szörtyögtek, fecskendeztek a járdák billegő téglái.”

²⁴⁵ Takáts Gyula: Színház az „Ezüst Kancsó”-ban. i. m. 374–375.

Az ég és föld dolgait kellene egyszerre figyelembe vennie: „*Most, hogy valamit is lásson, a méhésznek egyre a magasba kellett néznie, mint a holdkórosnak, mert lent fekete és latyakos volt minden.*”

Babits híres Benda-esszéjében, *Az írástudók árulásában*²⁴⁶ arra figyelmezteti művésztársait, hogy egyszerre kell a lábuk elé és az őket vezető csillagra figyelniük.

A regény konfliktusához igen hamar odaérkezik az olvasó. *Cherchez la femme!* Szépasszonyért már az ókorban is törtek ki háborúk, ilyen csata kitörésének tanúja Miskovics:

„*És amíg a lábát áztató Miskovics Valkó méhész fölött a magasban a legnagyobb odaadással intézte sorsát a szobaasszony, azalatt lent a teremben hangos szóváltások csattantak el. Mintha kardcsörgés is hallatszott volna. A szakácsné közben egyre csak csóválta őszülő fejét. Azzal, mint aki a jó, langyos lábvizért megértő társat keres, odafordult a vendéghez.*

– *Roszkor jött uraságod. Roszkor... Amióta betették a lábukat ide ezek a komédiások, azóta a feje tetején áll itt minden.*”²⁴⁷

Miskovics Valkóra semmiféle hőstett nem vár itt a lábmosáson kívül. Ha már átugrotta a bakádi Rubicont is. Kétségtelenül profán és neveléses tevékenysége közben találkozik a harcot kirobbantó Szép Helénával, azaz Károlyi Anikóval, a Zöldvölgyi-társulat koloratúrprimadonnájával. Az eposzokból ismerős díszítő jelző, és nevének dallama (egy daktilus és egy anapesztus összetételeként metrizálható: tátititititá) istennővé avatja a regény prózasoraiban. Már is hajlandók lennénk a lábmosást oly vaskos jelenetnek tekinteni, amely Csokonai *Dorrottya* című furcsa vitézi versezetébe is beleillene, ám Takáts Gyula az égi és a földi (szakrális és profán) motívumok tudatosan elegyíti.

²⁴⁶ Babits Mihály. *Az írástudók árulása*. B. M.: Esszék, tanulmányok. Bp. 1978. A magyar jellemről címmel kiadta a Gondolkodó magyarok sorozatban Szigethy Gábor. Bp. Magvető Kk. 1981.

²⁴⁷ Takáts Gyula: Színház az „Ezüst Kancsó”-ban. i. m. 369.

Az *Odüsszeiában* a lábmosás éppen a harcok elcsitulását, a ha-
zaérést, egy új élet kezdetének a lehetőségét szimbolizálja, ám itt –
mert „*feje tetején áll minden*” – éppen az ellenkezőjét, a vész kitörését
jelenti. Sőt, baljós előjel. Mintha az utolsó vacsorát is asszociálná. A
szereplők viszont nem fognak egymással szemben krisztusian viseltet-
ni. Az itt lakó bakádiaknak a vándoréletről és -évekről nincs fogalmuk,
a komédiásoknak meg arról, hogy mit jelent húsz esztendeig ugyanab-
ban az ágyban aludni. Károlyi Anikóba szerelmes a társulat másik,
zongorista tagja: Ladilla József, s a bakádi katonatiszt, Bendy Iván is.
A fekete ruhás Csullag úr, a főlszolgálo szintén halálosan szerelmes
Anikóba, ám szerencséjére lesz majd, aki meghaljon helyette. [Vö. Krú-
dy helyettes halottai.] A boros estében kitör a botrány, a zongorista
szóvá teszi a hadnagy ittasságát, mire az a zongorista képébe vágja a
sértést: „*Arcátlan ripacs!*” és „*Koszos civil!*”²⁴⁸ Ladilla szerelmes, vetély-
társ, s az egyetlen tán, aki a színtársulatban igazán tehetséges. Ladilla
elrántja az asztalt, mire a részeg tiszt elesik, s úgy találja megragadni a
földön Anikó lábát, hogy lerántja róla a selyemszoknyát. Károlyi Anikó,
imádatuk közös tárgya, egyáltalán nem viselkedik Szent Ágnesként.
Érthetően inkább taktikusan, jó híre érdekében és védelmében görcsös
zokogásba kezd. Itt kezdődik Ladilla József groteszk mártíriuma. Ő a
társulattól az, aki az élet színpadán lesz férfit alakító színész, ebbéli
minőségében innentől lép be, s kell majd (nyilván: halálával!) le is lép-
nie. Ha hangszerénél marad, kutya baja sem lenne. Nem leleményes
Odüsszeuszt fog alakítani, inkább Don Quijotét, amolyan Krúdys köd-
lovagot. A sümegi templom orgonáján isteni tetszésre játszott, bakádi
zongoráján pedig nagyon is földi (földhözragadt) embereket szórakoztat.
Károlyi Anikót mint szerelmesét „kancsalul festett egekben” látja. Dul-
cineaként. Hónapok óta nem meri bevallani a szerelmét. A harc,
amelyhez elvezetett minket Miskovics Valkó, már egy esztendeje tart,

²⁴⁸ Takáts Gyula: Színház az „Ezüst Kancsó”-ban. i. m. 372–373.

de amikor az Ezüst Kancsóba lép, akkor mondható el igazán csak, hogy „a vész kitört”, amikor a részeg Bendy Iván arccal az asztalra esett. Burleszk-filmbe illő jelent ez a javából. Ladilla úgy érzi, hogy ha ebben a helyzetben jól komédiázik, azzal magához kötheti végleg a szerelmét. Nem a vigasztalására siet, hanem kétségbeesésbe kergeti, hogy másnap oly megátalkodottan fogja kísérni az énekét, hogy a primadonna megszegyenüljön, s elbukjon egyszer s mindenkorra Bakádon. S akkor jó Ladilla ideje, Ladilla és Károlyi Anikó közös ideje. Míg Ladilla ezért a szép célért erre a nemtelen alakítására készül, addig Károlyi Anikó pedig éppen kiesik mindenféle szerepből: „...*mégiscsak a botránytól való rettegés hozta ide, láng borította el az arcát. Hirtelen mozdulattal ajkáról lekente a rúzszt, s elhatározta, őszinte lesz.*”²⁴⁹

A primadonna oly mértékben kiszolgáltató Ladillának a színpadon, amennyire Ladilla lesz egy mesterlövésznek párbaj során az életben. A pojácaénál is rosszabb ez a sors, a báboké. A bakádiak között élnek is ilyen „léttelen darabok” és viaszbabák: „...*zörgött a közjegyző minden kaucsukja.*”²⁵⁰ (A bábszínház az életünk egyik legszomorúbb szimbóluma. A zsinórpadlásról rángatott bábuk égi-földi kiszolgáltottsága Kinától Budapestig ismerős. ANNA MARGIT bohócairól-bábuiról NÁDAS PÉTER írt remek miniesszét.)²⁵¹

Károlyi Anikó meggyónja Jácint atyának, hogy Ladilla József ómiatta hagyta ott a sümegi ferences templom orgonáját. Játékával addig a jámbor hívek lelkén játszott, de a Zöldvölgyi társulat sümegi vendéjátékán beleszeretett Anikóba. Miatta hagyta el a szent szerelem (az *Amor sanctus*) dalait, s szegődött a vándorszínészek zongorakisérőjévé. Hátha a földi szerelemben, ha mesterségét-művészetét *Erato* szolgálatába állítja, nagyobb szerencséje, igazibb boldogsága lesz. (Vállalnia kellett mindehhez persze, hogy attól fogva „*buta darab és üres me-*

²⁴⁹ Takáts Gyula: Színház az „Ezüst Kancsó”-ban. i. m. 383.

²⁵⁰ Takáts Gyula: Színház az „Ezüst Kancsó”-ban. i. m. 441.

²⁵¹ Nádás Péter: Anna Margit bohócai. = Nézőtér. Bp. 1983, Magvető. 148. p.

*lódiák*²⁵² lesznek a repertoárjában, nem pedig az Urat és Máriát dicsőítő énekek.

A harc tehát kezdetben Ladilla és Károlyi Anikó között dűl. A zongoristává lett orgonista művészetében nem emelkedik és tökéletesedik, hanem ellenkezőleg: szándékosan meg-megcsúszik a hangokkal, hogy kíséretéhez kell folyton igazodnia az énekesnőnek. Innen nem lehet, nincs messze a morális lecsúszás sem. Károlyi Anikónak (mit Eurüdikének) olyan Orfeuszt kell követnie Ladilla József személyében és muzsikájában, akit nem ért. Zeneileg Ladilla után menni csak bravúrok árán volna lehetséges. Tán emberileg sem lehetséges, s nem is várható el. Anikó e síkon nem egyenrangú félként, hanem ösztönösen harcol. (Így küzdene vagy még ennél is gyámoltalanabban, majd Ladilla is a párbajbéli ellenfelével.) Védekezik Ladilla szerelme ellen. Ady Endre harcról és csatatérről is beszél, amikor a szerelemről szól verseiben. A szerelmet mint hősi eposzi témát verseli meg. A szerelem, amely egyedül érdemli meg a vitézi versezetet, s nem komikusan, „furcsán”, mint Csokonainál – először Ady Endrénél jelenik meg. [A *Szerelem eposzából*, A *csók-csatatér lovagjai* stb.] A harc a kardcsörtető Bendy Iván és a hősszerelmes Ladilla József külön háborújába torkollik, ám a csata tétje ugyanaz marad: Károlyi Anikó szerelme. „*Így aztán, bár mély ellentét tátongett a két bakádi lovag lelkivilága között, de a módszerben és terveikben csodálatosan egyet akartak. Így került a becsületügyi eljárás közös gyékényére a színházi zongorista és a hadnagy. Az ügyet, mint őszi erdőt a napsugár, úgy ragyogta be magasról és távolról Károlyi Anikó, az eszményi hölgy.*”²⁵³

Páter Jácint közbenjárása segít a helyzeten. Kevesebb lelkeséggel, de éppolyan felvilágosult derűvel (szinte világias csalafintasággal), mint a Rómeó és Júliát megeskető Lőrinc atya, lebeszéli Ladillát sötét tervéről. Ladilla művészi hiúságára apellálva, a templomi orgonán való já-

²⁵² Takáts Gyula: Színház az „Ezüst Kancsó”-ban. i. m. 395.

²⁵³ Takáts Gyula: Színház az „Ezüst Kancsó”-ban. i. m. 421.

tékra kéri hűsvétra a fiatal tehetséget. Ezért az alkalomért, ilyen ünnepi örömeért Ladilla a bemutató estjén úgy játszik szokott zongoráján, mintha semmit sem véthetne. Ladilla zongorázik, Károlyi Anikó énekel. Összetartozásuk olyan, akár halálos mutatványban az artistáké. (Aki-ről GARAI GÁBOR verset is írt. SIMON ISTVÁN is egy hasonlót, arról, hogy amikor beszélni tanította a fiát, úgy érezte, Tell Vilmos biztonságával kell célba találnia a szavakkal, mintha csak ama almára lőne mindig, amit saját fia fejére tettek... Ottlik Géza is írt hasonlatában az összekötött hegymászókról.) Az együtt szereplés sikeréből úgy veszi ki részét Anikó, hogy csak annak hatásáért, csupán a hatásáért hálás. Hogy megmenekült a bukástól. Az egymásra utaltságból csak ennyit érez. Szerelemfélét egyáltalán nem. Ladilla lehetett volna Szent Cecília szolgálja is. De inkább a szent szerelemmel, az *Amor sanctusszal* próbálta meghódítani azt a földi teremtetést, primadonnát, akit az *Erato* dallamai-val is megkaphatott volna talán. Semmi esetre sem zenei, mesterségbeli fölényének fitogtatásával. Károlyi Anikónak nem volt tehetsége ahhoz, hogy Ladilla Józsefet a muzsika szárnyán kövesse. Nem kívánt ő anyagi magasságokba emelkedni. Jól akart férjhez menni, erős és pénzes társra (partnerre, tán színjátszói értelemben is) találni.

Ladilla tudja, csak hősi tettel kaphatja meg Károlyi Anikót. Mindent egy lapra tesz fel. Akár a kártyajátékban, ahol egyszer már csalt. Hősszerelme-t tulajdonképpen csak a világot jelentő deszkákon szabadna játszani, az életben nem, még egy kisvárosban sem. Végzetébe rohanhat e típus. Ladilla nem veszi észre, hogy már a világot is színháznak látja. A regény felétől kezdve többször kísért e látomás, aminek el kellene borzasztania Ladillát, őt azonban megnyugtatja e világszínház deszkáin bemutatott szerepe. A harmadik fejezet elején úgy ébred, mint egy függöny mögötti színpadon: „Az éjszaka fáradalmi és a va-

sárnap izgalmai után hatalmas álomba merült. Amikor fölébredt, a vászonfüggöny repedésein már sugárzott a reggel.”²⁵⁴

A függönyöket el kellett húzni, s ekkor kezdődött az előadás. Ettől fogva átszellemülten, mondhatni megszállottan jobb kedvre derül, euforikus hangulatba kerül. Amit mestersége eszközeivel nem tudott elérni a színpadon, azt majd megvalósítja az élet színpadán. Ha kell a de Cassanók és Bendy-félék erőszakos módján. (Amilyen nem tudna lenni soha. Egyébként is a művésznek csak „festett vérzést” szabad produkálnia Babits szerint.)

„Amikor visszatért, és már ott állt újra a park közepén, a nagy, négyszögű tér a színpad négyszögét juttatta eszébe. Olyan, akárcsak az Ezüst Kancsó színpada, de ebben most benne van a szálloda, az egész kisváros, és közepében ő, mintha nem is zongorista, de maga is egyik szereplő lenne.”²⁵⁵

Majd néhány oldallal odébb: „A nagy tér keretén a kis házak mint a páholyok sorakoztak, s most e furcsa megvilágításban mintha az Ezüst Kancsó maga is díszlet lett volna a tér sarkában.”²⁵⁶

Néróra gondolunk – Kosztolányi regényében –, hisz neki sem kellett volna olyat tenni, amit csak álmodni szabad. Mind emberként, mind művészként a vesztébe rohan Nérócska. Tudni kell, hol ér véget a színpad, hol kezdődik az élet...

A regényben bemutatott zenés színdarab egyébként nem fiktív mű. Takáts Gyula – mint elbeszélő – általa is a történeti hitelt tartja fenn magának. *Két huszár* címmel találunk alkotást a *Magyar színház-történet* I. kötetének (1790–1873) *Darabcímmutatójában*. (A zeneszerző DOPPLER FERENC, a librettista: CZANYUGA JÓZSEF.) Kosztolányi Dezső a *Pacsirta* című regényében a sárszegi színház előadásának részletes plakátját is közreadja. (A *Gésákról*.)

²⁵⁴ Takáts Gyula: Színház az „Ezüst Kancsó”-ban. i. m. 411.

²⁵⁵ Takáts Gyula: Színház az „Ezüst Kancsó”-ban. i. m. 439.

²⁵⁶ Takáts Gyula: Színház az „Ezüst Kancsó”-ban. i. m. 442.

A regényben fellapozott párbajkódex is könyvkereskedelmi forgalomban volt. Úgy kellett volna bánni velük, mint Don Quijote jóakaróinak az idejét múlt lovagregényekkel. El lehetett volna égetni a párbajkódexeket. S ha rossz érzéseket keltett volna a könyvégetés, mert szomorú történelmi példa van erre Berlinben, akkor is örültség volt komolyan venni ezeket a köteteket, hiszen akik ilyen s hasonló törvények betűihez ragaszkodva viselkedtek, azoknak soha, még csak a becsülethez hasonló sem volt bensőjükben. A párbaj s ennek következtében mindenféle vérontással járó igazságszerzés nem csupán nevetséges anakronizmus, de már az első világháború várszivattyúi után is fölösleges, elítélendő, antihumánus és barbár ügyintézés. A XIX. században sem lehetett ennél ostobább dolgot kitalálni. Puskin könnyedén megváltik (és elkülöníti magát) főhősétől, a barátját párbajban megölő Anyegintől, aztán maga is párbaj által fejezi be életét. Abszurd, hogy a második világháború ideje alatt, amikor halálgyárak dolgoznak, és készül az első tömegpusztító atombomba, hazánkban a Sgardelli-féle Párbajkódex tizedik, bővített kiadását nyomják. (Budapest. 1940.) Szöcs Géza idéz belőle verses könyvében : „*A párbaj célja: egy sértésért elégtételt venni, illetve adni. Általában párbajképesnek tartunk minden férfit, aki bírói, katonai vagy polgári becsületbírói itélettel megbélyegezve nincsen.*”²⁵⁷

Ladillának legnagyobb gondja is csak az lesz, hogy megfelel-e a párbajképesség követelményeinek. (Egy művésznek talán a műgonddal kéne egyedül törődnie, s a közelállók szeretetével, amelynek nem a teátrális, hanem a megbízható énünkre van szüksége. Feltéve, ha a szeretet kölcsönös. S ha valóban vannak, akik a művészt és az embert szeretik. Ezt a csak nagy ritkán könnyű esetet.)

²⁵⁷ Szöcs Géza: Párbaj, avagy a huszonharmadik hóhullás. Kolozsvár. Kriterion Kiadó, 1979

A nagyhét eseményeit már nem éri meg Ladilla. Húsvét, de még nagypéntek helyett is csupán a bolondok napja jut neki. A nagy megtréfálások alkalma az, amikor meghal. Föltámadás helyett halál. Olyan antiliturgia, mint csütörtökönként a Párducok kanmurija Sárszegen. Jézus olajfák-hegyi magánya és az ő harsányságuk éppolyan ellentétben áll, mint végül Ladilla és a kisvárosi összeesküvés, amely nem nélkülözi a júdási árulást sem (a pisztolyok manipulálását).

A nagyváros egyet jelentett a bűnnel és a bűnös étellel a XIX. században. A kisváros és a bűn nem ekvivalens fogalmak. Túl lusták ehhez a kispolgárok? „Még elkövetni sem merek, csak a színházban átélni”. Vándorkomédiás vagy szent kell ahhoz, hogy már ne csak a színpadon, de élete alakításával fölkaparhassa végre egyszer a lelkeket. Mint a Jeruzsálembé bevonult Jézus. A kisvároskában is hasonló, nem e világra való tisztaság és rajongás bukik el. Ladilla legnagyobb bűne egy kártyalap volt. (Szimbolikus ez is: a piros ás!)

A párbaj kimenetele nem volt kétséges. Mint a megfeszítettetésé. A megjelölt pisztoly jutott Ladillának. A másik jó volt. Nem kérdés, hogy miben különbözhetett tőle. Ugyanolyan csalás volt de Cassano és Bendy részéről, mint Ladillától a kártya. Nem arányos persze a két bűn egymással, így aránytalan a bűnhődés is. (Krisztus vagy Barrabás?) Ladilla magára veszi a bűnt. Tisztító tűz érte a jutalom, hiszen Iván a keresztneve a gyilkosnak. Szerelem és halál motívumára együtt találunk a végzetes pillanatban. A tűzzel való keresztelés szentségét és a Szent Iván-éji tűzgrás erotikus jelentését egyaránt ott érezzük Ladilla rövidlefolysú agóniájának ábrázolásában:

„...Pasavszky elkiáltotta az utolsó vezényszót is:

– Tűz!

Élesen villant fel előtte a láng. Mintha valaki parazsat dobott volna az ingére.”²⁵⁸

²⁵⁸ Takáts Gyula: Színház az „Ezüst Kancsó”-ban. i. m. 457.

A bakádiak létértéke is csak a teli gyomor és a béke, mint a sárzegieké, azaz a szabadkaiaké. Novák Antal fényt lát a pisztolycső végén az *Aranysárkány* oldalain, Ladilla szintén eljut a ragyogásba, mint jó előre valami üdvözült állapotba közvetlenül az öngyilkossággal fölérő párbaja előtt:

„*Ladilla fürdött a fényben, melybe eddig sohasem sikerült bekerülnie.*”²⁵⁹ Így és ilyen gyümölcsöt érlelt neki a szent szerelem, míg Anikónak Záró Zoltán és világa kellett.

Miskovics, mielőtt visszatérne a méheihez és aranyszín mézéhez az Ezüst Kancsóból, azon tűnődik, hogy miért történt mindez? Érthetetlen, de vajon értelmetlen volt-e Ladilla halála? A válasz, amelyet feltehetően senki nem sugott meg neki: nem. Nem volt hiába Ladilla áldozata, mártíriuma. Hiszen akinek a fekete ruháját fölvette, annak a másik halálosan szerelmes férfinak, a főúrnak bizonyos akaratlanul is megmenthette életét és lelkét. Megváltotta Csullag Lajost, hogy ő már ne tegyen ilyet. *Abban a ruhában* már nem is tudna. Ladilla meghalt valaki helyett, hogy az a valaki élhessen tovább Bakádon. Főpincérként. S ne szenvedje el ugyanazt, mint ő, a zongorista.

A vidéki színházak ünnepelt színésznői egyformán magánéleti botrányokkal csiklandozták föl a kisváros lakóit unalmukból. A színház egy eseménytelen település eseménytelen sorsú lakóinak a boldogságpótléka, hamis illúziója lehetett csupán. Akinek érzékenysége vagy túlérzékenysége nagyon eltér az átlagos ingerküszöbvel rendelkezőektől, az elvágódhat legföljebb, akár Íjas Miklós. (Király István szerint az íj, amely messzire kilövi a nyilat, az áll ebben a beszélő névben a *Pacsirta* oldalain.) Kosztolányi Sárszege és Takáts Gyula Bakádjára erről tanúskodik. Eseménytelen városkájukban a bakádiaknak nem volt sem olyan ősi, sem olyan modern mítoszuk, amely összefoghatta volna közösségüket. (GÖRGEY GÁBOR szerint ezért nem volt értelmetlen Ladilla

²⁵⁹ Takáts Gyula: Színház az „Ezüst Kancsó”-ban. i. m. 453.

halála.) Túl kellett élni mindazokat, akik átviharzottak vagy ideiglenesen ott tartózkodtak a tájon. Ezúttal az áldozat nem arról a vidékről való volt. Akár de Cassano, bár bakádi trafikos már, de sem neki, sem Ladillának nincsenek ott gyökerei. Ladillának legalábbis a földbe lenyúlók. Ladilla gyökerei, akár Petőfiéi, az égben vannak. A nem bakádiak teremtettek akkora attrakciót, ami feledhetetlen maradt. A betévedt idegennek kvártélyt és lábvizet adtak. Aki ennél is többre vágyott, aki égi szerelemmel akart a földi sorsok között valamire menni, azon a Ladilla Józsefen nem tudtak segíteni. Ahogy a regény elején, úgy a végén is elhangzik, hogy a „feje tetején áll a világ”²⁶⁰ A temetés katarzisa utána feje tetejéről viszont újra a talpára áll.

Hogy minden úgy alakult, ahogy azt egy anticipáció szomorúan előrevetítette, azért legkevésbé a bakádiak felelősek. Ők itt élnek, itt veszik ki részüket a nagy időből, amíg lehet. Ha kisszerűen, hát kisszerűen. Hogyan is tudnának az örök dolgokon változtatni? Weöres Sándor *Dalok Naconxypan-ból* című ciklusának van egy pesszimista strófája. Mintha csak az a törvény teljesülne be a regényben szereplőkön: „Ezer sugár találkozik az űrben/s a katlan mélyében ezer varázs/s ezer meg ezer búzaszem a csűrben./Csak a sorsok közt nincs találkozás.”²⁶¹

De lássuk végül azt az anticipációt, amely megsejteti velünk, hogy a történet nem alakulhat jól se így, se úgy:

Ladilláék „A Rinya mocsaras rétjeit nézegetik, melyek körülölelik a városkát. Így mennek, libasorban. Nézik az elöntött rétet, melynek közepén egy árva kőhid áll. A kőhid végén egy szobor. Út nélkül, értelmetlenül áll a híd a mocsárban, és reménytelenül öröködik téglakarján a szent.”

Ennek a hídnak nincsen funkciója. Nincs két partja, hogy egyik embert a másikához eljuttathassa, átsegíthesse. Tán Chirico festett

²⁶⁰ Takáts Gyula: Színház az „Ezüst Kancsó”-ban. i. m. 441.

²⁶¹ Weöres Sándor: *Dalok Naconxypan-ból*.

ilyen szomorú, építészetileg funkciótlan és kísérteties kulisszákat. Látják a kőszentet, de már föl nem ismerik. Szent Vencel-e? A szerelmes titkokat meggyónók védőszentje? Vagy Nepomuki Szent János, akit agyonsújt a katona? Netán Szent Kristóf, aki nem hordja már át az embereket és a Gyermeket a túlsó partra? Bármelyik lehet, illik a regényhez.

A kisvárosi bakádiak számára még a nagyvárosokat látott tisztek sem hozhattak értéket, hiszen élvezetemberek voltak. De Cassano hasonmása az I. világháború után Bendy. Tartózkodásuk a kaszárnyában tartósan sem volt ideiglenebb, mint a vendéglátókat bemutató színeszeké.

Krúdynál ezúttal a cselekménybonyolításra talál mintára Takáts Gyula, nem pedig az íróelőd időkezelésére. Ironikus és lírai látásmódot tanulhatott a kései Krúdy Gyulától Takáts. A másik nagymester, aki költő létére kikezdehetetlen regény-remeket alkotott a magyar irodalomban, Kosztolányi Dezső volt. Tőle a kisváros-- és a lélekábrázolás, a kisvárosi lélekábrázolás köréből tanulhatott a helyét kereső nemzedék tagja. Gyönyörű, fiatalkori balatoni versét is Kosztolányinak ajánlotta.

Krúdy történelmi allegóriává emelt számos szerelmes sztorit. (Pl. az *Őszi versenyeket* is.) Adódik a kérdés, hogy Takáts Gyula beleírta-e regényébe Magyarországot 1956-ban? Laczkó András regényolvasatában a kisvárosi-kispolgári mentalitás és az 1956-os „ellenforradalom” (sic!) között van összefüggés²⁶². Az 1957-ben megjelent műnek mindenképpen „viszonyulnia kellett” valamiképpen a tragikus történelmi eseményekhez. Feltehetően az eleve reménytelen, csak végzetes kimenetelű párbaj, amit egy ferences atyánál is Szent Ferenc-ibb lelkületű, naiv fiatalember (lásd a madarakkal a 441. oldalon!) vív a leginkább megfeleltethetőbb Magyarország sorsával. [Megj. tőlem: V. I.] Az *Őszi versenyek* elcsapott zsokéja, Ben, a világháborút és Trianont túlélő ha-

²⁶² Laczkó András: Takáts Gyula Budapest: Akadémiai Kiadó, 1976

za megszemélyesítője. Benjámín az ószövetségi kedves, legkisebb gyermek. Takáts Gyula Ladilla Józsefe is leginkább egy kedves és engedetlen gyerekre hasonlít, aki nem hiszi el a felnőtteknek, hogy a párbajban egy fehér gallért is jó, ha elrejt valaki. Szinte victimológiai eset...

Emberek a kizötkent időben

(Kinek könnyebb? című novelláskötet)

Ha megkérdeznénk egy alkotót, aki regényt, novellát és verset egyaránt ír, hogy mi a novella, csak rábökne ujjával a szóra: novella az, ami a regény és a vers között van. Pontosabb novellaelméleti meghatározást és meghatározásokat nem is igen érdemes keresni, mert – bár a témának létezik irodalma –, de használhatóbb definíciót keresve se találhatnánk. A novelláról, vagyis az elbeszélésről mint műfajról (szinonimaként használom a német *die Novelle* és *die Erzählung* fogalmakat) sokan nyilatkoztak a XX. századi magyar irodalom jeles képviselői. Hadd utaljak itt csupán VARGHA KÁLMÁN és Tüskés Tibor bevezető tanulmányaira, melyeket novellaelemző könyvek előszavai gyanánt írtak. Azokból következik néhány idézet:

„Egyszóval: a novella embere cselekszik valamit, a regény emberével pedig történik valami. A novella hőse egy kristály magva, amely az egész folyamatot maga idézi elő, s minden szál, minden sugár őbenne fut össze. A regény pedig olyan, mely lassú indulással keresi föl a legkülönféle vidékeket, el-elkalandozik, meg-meg visszatér, mellékfolyókat vesz magába, míg elér a tengerbe: a házasságba, vagy a halálba.”
(Ignotus)

Minden novella meglepő, ötletes és drámai. A regény... zárt világa vezet bennünket, ahol az emberek, a bútorok régi ismerőseinknek rémlenek, s lapról lapra érezzük az élet és az idő múlását. Ezzel ellentétben a novella nyitott ajtóknál pörög le, gyorsan. Nem az életet mutatja, csak egy ragyogó részletét, egy tündöklően megvilágított körszeletét. A novella, mely valaha a hősköltemény roncsaiból jött létre, a hétköznapi költeménye.” (Kosztolányi Dezső)

„A novella formája, kompozíciós törvénye évszázadok óta, Boccaccio óta lényegileg alig változott. A XIX. század írói vitték bele a hiteles lélektani ábrázolás kötelezettségét, Maupassant oldotta meg legteljesebben forma és stílusproblémáit.” (Schöpflin Aladár)

„A novella ugyanis – a látszat ellenére – eléggé hálátlan műfaj. Majdnem olyan zárt, kezdettől fogva változtathatatlan, mint a vers...” (Vas István)

„...a novella is egyenrangú a többi műfajjal, sőt zárt kompozíciója, nagy feszültsége, hőfoka és tömörsége inkább a lírai verssel vagy drámaival hozza rokonságba, mint a regénnyel, amelyhez látszólag több szál fűzi.” (Vargha Kálmán)

„A novella viszonylag kis terjedelmű, cselekményt, történetet elbeszélő mű. A novellaforma tartalmi ismérve: többnyire egyedi és különleges esetet mond el, s egyetlen hősre koncentrált ábrázolást ad. Míg a regény a számos szereplőt mozgató, többszálú cselekményt jobbára tempósan, lassú hőmpölygéssel adja elő, a novellatörténet előadása gyorsuló ritmusú, s nyitott befejezés helyett kiélezett és felfokozott zárással épül.” (Tüskés Tibor)

A jó költők novellisztikájára még inkább igazak Ignotus és Kosztolányi megállapításai. Kosztolányitól Illyésen át Takáts Gyuláig: életművükön belül mindnyájuknak igen különböznek elbeszéléseik a regényeiktől. Valóban a hősök életének csak kicsinyke életszakaszát ölelik föl a történetek, Takáts Gyula novelláskötetének elején például a két opusz cselekménye negyvennyolc óra alatt leperereg. Kosztolányi *Dezso Fürdés* című elbeszélése mindössze félórás eseménysort tartalmaz! Viszont sorsfordítók, illetve végzetesek az események más novella terjedelmű és műfajú írásaikban is. A regényektől távol, viszont a versekhez (és ahhoz a bizonyos fajta drámaisághoz) igen közel állnak. Költő és regényíró aligha kerülheti ki azokat a művészi kalandokat, amelyeket a novellairás tartogat számára. Ahogy Vas István és Vargha Kál-

mán is látta, a regényhez képest rövidebb szövegekben szinte kirajzolódnak a strófákra emlékeztető szakaszok, s majd' hogy nem verssorokat találunk lapszélről lapszélig. Egy regényből is kihüvelyezhetők a lírai sorok, ám a novella keretei között még szembetűnőbbek ezek. Egy Rilke-sonett is kezdődhetne így, pedig a mondatra Takáts Gyula prózájában találtam: *A legény sietve iparkodott a kék árnyéket szitáló faszor alagútjába.*²⁶³ Ugyanitt mintha a főhős kétszer elhangzó neve keretes strófaszerkezetet eredményezne: *„Blazovich Ádám arcához emelte a fegyvert. A célgömb hegyén, mint a gombostű fokán ült az apró madár, és az acélfejű golyó mint szétpukkanó színes gömböcskét vágta szét az apró énekest. Kék és sárga tollait elkapta a szél, és lengetve vitte a tarlók felé. Blazovich Ádám kihúzta magát.*²⁶⁴

Az elbeszélő metaforája versben is bravúros volna: *„Előkotorászta a végrendeletet, és rátette a billentyűk apró, fekete koporsóira.*²⁶⁵

S még egy kép. Illyés Gyula egyik költeményében olvasható hasonló expresszív költői kép a lángoló rózsákról, mint ebben a szakaszban: *„Csak azt látták, hogy a legény vörös rózsacsokorral hadonászva kiugrott a kastély főbejárátán és futott, hadonászott kétségbeesetten. Mintha lángolt volna a keze.*²⁶⁶

*„Megyek az utcán, a villasoron,
tűzvész dühe csap ki az ablakokon.
Láng a szobákban? Nem! Nem. Csak a ház
előtt a sok kis kert lett lobogás.
Rózsa, futó rózsával teli ág
lángol ki a kertek rácsain át,
lángnyelvek, vagy arcok, kivörösödött
orcák, piros öklök a rudak között...”*²⁶⁷

²⁶³ Takáts Gyula: Kinek könnyebb? Bp. Szépirodalmi Kiadó, 1963. p. 9.

²⁶⁴ Takáts Gyula: i. m. 10–11.

²⁶⁵ Takáts Gyula: i. m. p. 19.

²⁶⁶ Takáts Gyula: i. m. p. 23.

²⁶⁷ Illyés Gyula: Rózsák a rácson. Megjelent (többek közt) = Illyés Gyula művei I. Bp. 1982. 390. p. Magyar remekírók sorozat.

1963-ban egy külsínére nézve is karcsú és szép könyv jelent meg Takáts Gyulától. Csaknem két évtizedet kellett várni az olvasóinak arra, hogy *Polgárjelöltek* című regénye után újra Takáts-prózát vehessenek a kezükbe. A könyv borítóján BOZÓKY MÁRIA rajza volt látható. A művésznő mintha csak a japán akvarellek nyomán alkotta volna a képet: takarékos festékmennyiséggel és színekkel élénk varázsolta a Balaton déli partját, mégpedig úgy, hogy ehhez néhány megörökítendő nádszálla és a túlsó, északi part egy-két hegyének a körvonalára volt csak szüksége. E somogyországi tájakon: a Balatonnál, a berekben és a megye néhány települése körül találjuk Takáts Gyula elbeszélésének a helyszíneit. Az író-költő szűkebb pátriájában tehát, amely Takáts Gyulának eddig is szeretett szülőföldje volt, valamint műveinek világmodelljéül is szolgált. BIRKÁS GÉZA, a franciás műveltségű keresztény-humanista gondolkodó a következő recenzióval ajánlotta a könyvtárosok figyelmébe a művet:

„Takáts Gyulát az olvasók jobbjára finom hangú, elmélyedő lírájából ismerik. Új novelláskötetével ismét tanúságát adta, hogy a prózának is mestere. A tizenhárom elbeszélés java a felszabadulást követő inflációs időket eleveníti meg, néhány pedig a háború utolsó éveiben játszódik. Alakjai főleg az élet szélére sodródott, megtépett férfiak és úri különcök. Szerelmi problémát alig érint. Néhány írásában önmagáról vall – a lírikust a prózában sem tagadja meg... Az írásoknak a balatoni táj ad keretet. A tó, elemi erejével, a benne beteljesülő emberi tragédiákkal szinte személyes szerepet kap.²⁶⁸

A magyar írók novellái között találunk ugyanolyanokra, amelyeknek sztorija a Balaton partján vagy vízében játszódik, de jellemzőbb volt a szerzőkre, hogy inkább alkottak a fürdőidényben anélkül, hogy a tó világát megismerték volna. Kosztolányi Dezsőt is a lélektani folyamat érdeklő elsősorban *Fürdés* című elbeszélésében, nem pedig a balatoni

²⁶⁸ Birkás Géza: Takáts Gyula: Kinek könnyebb? Szépirodalmi, 241 old. 13, 50 Ft. = Könyvtáros. 1963. 8. sz. 494. p).

táj. A Suhajda és szerencsétlenül járt fia közötti dráma a Duna-parti strandtól a Velencei tavon át a Wörther Seeig bármelyik strandon lejátszódhatott volna. Krúdy Gyula regényeinek, novelláinak hősei megfordulnak a Balaton északi partjának pincéiben, ám az itt élő emberek és maguk a környékbeli vidékek nem főszereplők e lírai prózában. A Cholnoky-fivérek is inkább a boros és kártyás füredi éjszakák érdekelték. VÁTH JÁNOS balatoni novelláiban rengeteg részletszépség, pontos megfigyelés van, mégsem tartoznak a magyar elbeszélés-irodalom első vonalába ezek az alkotások.

Takáts Gyula és kortársai viszont felfedezik a tájat és a benne élő embert. Tatay Sándor *Ház a sziklák alatt* című regényét az 1958-ban való megfilmesítésnek köszönhetően egész Európa megismeri. (A második világháború után játszódó történetet MAKK KÁROLY álmodta filmvászonra.) Talán a legtöbbet nem is az írók tették a Balaton világának leghitelesebb ábrázolásáért, hanem Takáts Gyula barátja, a festő Egrý József. Takáts Gyula villájában napi vendég volt a festő, aki a háborús, majd az ötvenes években, szinte haláláig járt át hajóval, hogy a fonyódi piacon élelemhez jusson. Ezekből az esztendőkből valók Takáts Gyula azon élményei, amelyeket novelláskötetében feldolgozott. Tüskés Tibor emígy fogalmazott róluk: *„A történés egymásutániságának – egyben a megírásuk – sorrendjébe állított elbeszélések kivétel nélkül a Balaton környékén játszódnak. Időpont: a második világháború és az utána következő zavaros évek, a reménytelenség és a remény, a kétségbeesés és az új élet keletkezésének ideje, az „adsza-nesze világ”. Szőnyegbombázás, kiürítés, infláció, gabonaspekuláció, a koalíciós pártok harca, földosztás stb. díszletei között játszódnak történeteik. De ezek csak amolyan jelzett díszletek; vékony szálon kötik a mesét a korhoz és a történelemhez, s az elbeszélésekből korántsem kerekedik ki valamely szélesebb társadalmi körkép, átfogóbb kordokumentum. Takáts Gyula elbeszéléseiben a történeti és társadalmi változásoknál sokkal nagyobb szerepet*

kap a táj emberformáló erejének megéreztetése, és az itt élő emberek jellemének megmutatása. Takáts Gyula elbeszéléseiben a magyar irodalomban először – és ugyanolyan intenzitással – jelenik meg a Balaton környéki táj, mint Krúdynál Óbuda, a tabáni dombok, Tömörkénynél az Alföld, Gellérinél a külváros.²⁶⁹

Hogy 1963-ban lehettek hivatalos fanyalgók mindazért, hogy Takáts Gyula nem a „társadalmi változások” írói ábrázolása terén jeleskedett, hanem „csak Egry József-ien” nézett szét az életében és maga körül (vö. *Az ember, a táj: jele néki csupán a mindenségnek...* (KERESZTURY DEZSÓ: Dunántúli hexameterek), azt a könyv kevéske számú kritikái valószínűsítik. Birkás Gézánn és Tüskés Tiboron kívül csupán DOMOKOS MÁTYÁS, SZOMBATHELYI ERVIN és SZEGHALMI ELEMÉR²⁷⁰ írtak a novelláskötetről, s együttesen sem tesznek ki annyi bibliográfiai tételszámot ezek a kritikák, mint amennyit Takáts Gyula 1957-es regényére előzőleg kapott. Az elbeszélés gyűjtemény hatását viszont azon is le lehet mérni, hogy a dunántúli novellistákra mekkora felszabadító erővel hathatott Takáts Gyula minden sematizmustól mentes prózaköltészetére. A kötet első novelláját jól ismerhette BERTHA BULCSU is, aki megírja a *Végrendelet* című Somogyban játszódó novella északi parti ikerdarabját, *Az Óthey lányt*²⁷¹. Mind Takáts Gyula, mind Bertha Bulcsu hőse a régi rend megtestesítője. Az egyik bolond, a másik vak. „...a végrendeletet fogalmazó, bolond Blazovich Ádám egy pusztuló kor, egy letűnő világ szimbóluma.” – fogalmazza meg Tüskés Tibor. Blazovich nem éli túl a régi rendet, Bertha Bulcsu Óthey tábornoka igen. Blazovich Ádám már az 1945 előtti esztendőkből sem tudott beilleszkedni az emberek közé, pedig az a társadalom az ő életviteléhez, emberi és nemesi rangjához inkább illeszkedett, mint a felszabadulás utáni. Óthey tábornok valós és metaforikus vaksága miatt nem érzékeli

²⁶⁹ Tüskés Tibor: i. m. p. 52.

²⁷⁰ Domokos Mátyás: Takáts Gyula: Kinek könnyebb? = Jelenkor, 1963, 5. sz. 473–475.

²⁷¹ Bertha Bulcsu: Lányok napfényben. Bp.1962.Szépirodalmi Kiadó.p.209.

a körötte élők vágyakozásait, nem veszi észre a megváltozott történelmi viszonyokat, így drámai helyzetet idéz elő családjában. A háborús esztendőben Blazovich Ádám szintén nem érzi, széthulló értelmével föl sem foghatja a legszűkebb környezetének, családtagjainak a helyzetét. Fiára (Blazovich Tamásra) igen megharagudott, mert az pilóta lett (repülő hadnagy), s hosszú ideig nem is érdeklődött felőle. Csak aznap emlegette, mikor kihagyta a végrendeletéből: Blazovich Györgynek, Ádám öccsének meg is telt a szeme könnyel: „*Szegény gyerek, mióta bevonult azt sem kérdezted él-e hal-e?*” (12. p.) Feltehetően halott fiát tagadta ki az eszement földbirtokos, akinek gazdaságát öccse vezette. Blazovich Ádám a vagyonát a vöröskői ferencesek rendházára hagyta. A végrendelet szövegébe írja bele azt az állandósult szókapcsolatot, amelyet azt követően megszállottan, élőbeszédben is hajtogat: *Isten dicsőségére...* A Bibliát olvassa már csak, de annak örömhírét egy pillanatra sem hallja meg. A kertben dolgozó lányok vidám évődését, amelyet a titkárral folytatnak, parancsszóval megszakíttatná. Nem holmi puritán rigorózság ez részéről, inkább a vallási tébolyhoz áll közelebb. Ám nem az ábrándos, áhítatos, senkinek sem ártó buzgóság ez benne, hanem bigottság, amely cezaromániával és agresszióval párosul. Takáts Gyula mesterien jellemzi Blazovichot a nyelvhasználatával és cselekedeteivel is. A titkára kétszer is olyan lekicsinylő megjegyzést tesz, amely már nem az ifjú embert jellemzi, hanem azt, akinek a száját ezek a felső tízezerben szajkózott beszédpanelek elhagyják:

„– *Olvassunk talán a könyvből, méltóságos uram?*

– *Hagyja csak... Hivatlan vendég ön ahhoz, fiatal barátom [kiemelés tőlem: V. I.] – és a bibliát féltőn szorongatva hóna alatt, bement a szobába.*”²⁷²

„– *Hová, méltóságos uram? Látogatás? ...Szabad segítenem... – Nekem? Maguk?* – *nézett megvetően a titkára. – Honnan tudná ön, hogy*

²⁷² Takáts Gyula: i. m. p. 10.

*mi a kötelesség? Bizza csak rám. Túl fiatal ahhoz, kedves barátom [kiemelés tőlem: V. I.], és honnan tanulta volna? – és úgy állt ott fehér ingmellében, mint akinek lába alatt a törvény szilárd alapja és tetteinek parancsolója a nemes szív.*²⁷³

Tulajdonképpen nem csupán gondolati, de nyelvi szegénység is jellemzi Blazovich Ádámot, még akkor is, ha szavajárásában a nemesi retorika fölismerhetően barokkos törmelékeire is ismerünk rá. Az „Isten dicsőségére” sokszor elhangzó szószerkezet is mintha már az összeomlott vagy ezután hamarosan szétbombázandó kastély oromzatáról származó fölirat volna csak. A stílus maga az ember. Cselekedetei pedig nagyobb szörnyetegnek ábrázolják szavainál is. Aki a ferencesekre akarja hagyni utóda helyett a gyótai birtokát, annak mit sem mond Szent Ferenc életszentsége vagy a róla szóló *Fioretti*. Sem a virágok, sem a madarak nem örvendeztetik meg. A rózsára mint a földi szerelem szimbólumára haragszik, az énekes madarakat pedig, akiknek a szent hajdan prédikált, mesterlövészi tudománya segítségével egyszerűen lelövöldözi. Néhány oldal alatt démonikussá növeszti alakját Takáts Gyula. Mintha a Szentírást a novella elején nem is ember, hanem ördögi személy forgatta volna. Az elbeszélő jelzi is, hogy meg tudja különböztetni a valódi szentet az antiszenttől:

*„Blazovich Ádám olyan arccal fordult vissza, mint az a szent, akinek a prédikációját kifütyülte a világ.”*²⁷⁴

Szent Ferencről följegyezték, hogy két fadarabot összeütögetve is szépen énekelt, dúdolt Isten dicsőségére. Blazovich drágább hangszeren tenné ugyanezt. Neve bármennyire is Szent Balázsra utal, a szentek életétől és lelkiségétől igen messze esik az a fajta ének-kultúra, amivel dicsérni lehetne az Urat. A rózsáról nem a „*Titkos értelmű rózsa*” jut eszébe, hanem KACSOH PONGRÁC *János Vitéz* című daljátékának rózsá-áriája:

²⁷³ Takáts Gyula: i. m. p. 14.

²⁷⁴ Takáts Gyula: i. m. p. 9.

„– Egy rózsaszál... – kezdte dúdolni érzélgősen és gúnyosan Blazovich, majd váratlan fordulattal újra fölényes lett a hangja, és tiltakozó mosollyal emelte föl szavát és csontos, hosszú ujját:

– Igen, ez a rózsaszál világosabban beszél mindennél. Ön, titkár úr, többet foglalkozik a földiekkel, mint a lélekkel. Többet meg ne lássam a kertészkeret körül!”²⁷⁵

Mintha túlzásba vitt gesztusnyelve is a félműveltségéről, a nyitottság hiányáról (úgy is mint a korlátoltságról) és ostoba gógjéről valana. A pszichotikus egyén akár despotává (a politikában diktátorrá) is válhat, gondoljunk csak Örkény István őrnagy urára, akit kiszolgáltnak Tóték. Blazovich Ádám külső jellemzése alapján még egyfajta próféta típus is lehetne élete utolsó perceiben, ha nem tudnánk eltorzult bensőjéről:

„Mégfésülte szakállát, és a tükörbe nézve, mintha a másvilágról beszélt volna önmagához.

– Most pedig Isten dicsóságára érvénybe lép...”²⁷⁶

Önmaga elpusztítása szinkronba kerül a világ pusztulásával. Élete utolsóelőtti napján ördögi tervet szőtt, a „harag napján” pedig végre is hajtotta. József Attila úgy írta: *ha már elpusztul a világ, / legyen a sírjára virág.*” Takáts Gyula hőse nem vett tudomást arról, hogy a világ így is, úgy is elpusztítja, még segített is a háborúnak: megölte Krizsán Aurél bérlőt (aki pénzzel tartozott nekik), végrendeletével bosszút akart állni saját családján (hitte, hogy sikerült), végül végzett önmagával. A próféták, szentek is életüket adják hitükért, de nem rögeszméikért, s főleg felebaráti és szent szeretettől vezérelve másokért mondanak le a maguk életéről, hogy helyettük a többiek tudjanak tovább élni. Blazovich Ádám annyi aljasságot követ el szinte hidegvérrel, hogy ha nem tudnánk örületéről, az öngyilkosságát – divatosan szólva – morális kötelességének tartanánk. (Bár ezt a tettet a Szentírás végképp nem

²⁷⁵ Takáts Gyula: i. m. p. 8.

²⁷⁶ Takáts Gyula: i. m. p. 22.

helyesli. Rónay György *Esti gyors* című regénye fejeződik be hasonlóképpen erőszakos és véres öngyilkossággal.) Takáts Gyula mesterien érzékelteti, hogy a világháború tűzviharában mennyire jelentéktelen és elenyésző eset Blazovich életének kilobbanása:

„– *Most pedig Isten dicsőségére érvénybe lép... – Az utolsó szót egyre táguló, vonító füttyülés függőnye repítette szét.* [Utalás Jézus keresztthalálakor a Salamon templomában lévő kárpit meghasadására – megjegyzés tőlem: V. I.] *A vöröskői bányákat recsegő tüzek éles szirmaitól szagगतott bombaszőnyeg borította el. Az orkáni zengés végiggurult a parkon. Az eszeveszett dübörgésben senki sem hallotta a fegyver csattanását és a kertészlegény ordítását.*” [Kiemelés tőlem: V. I.]²⁷⁷

Az egyéni tragédia (amely nem járt értékvesztéssel) és a világégés (amely sok millió emberi élet kioltásával és sorsintézésével a legtótálisabb értékvesztést jelenti a kultúremlékiség számára napjainkig) egymásba ér. A kétféle borzalom összefüggését, a pusztulások és pusztítások egy töről fakadó démoni logikáját egy-egy szőnyeg-metaforával érzékelteti Takáts Gyula. (Többek között ilyen novellairói és költői megoldásokkal bizonyítja azt a tételt, hogy az elbeszélés nem azonos még egy rövid történet bármily színes és eleven, érdekfeszítő fölmondásával sem...) A metafora-alkotásokban a szőnyeg mind a hasonló, mind a hasonlított tag szerepében egyaránt felbukkan egyszer:

1) Szőnyeg-metafora a világégésről (a szőnyegbombázást is asszociálja!):

„*A vöröskői bányákat recsegő tüzek éles szirmaitól szagगतott bombaszőnyeg borította el.*”

2) Szőnyeg-metafora az egyéni tragédiáról:

„*Blazovich Ádám ott feküdt a vastag szőnyeg puha, élettelen virágain.*”²⁷⁸

²⁷⁷ Takáts Gyula: i. m. p. 22.

²⁷⁸ Takáts Gyula: i. m. p. 23.

Takáts Gyula a tükörben láttatja utoljára a *Végrendelet* című novellájának a főhősét. A tükör halálszimbolikáját pontosan alkalmazza. Így tett Kosztolányi Dezső is *Az utolsó fölolvadás* című Esti Kornél-történetében, s a tükör másvilág-asszociációiról írt miniesszét Weöres Sándor *A három veréb hat szemmel* című könyvében, amikor Czóbel Mimka *Fehér hyacinth tükör* című versét elemezte. Takáts Gyula tehát nem csupán egy különc és elmeháborodott vidéki nemes végoráiról írt pontos történetet egy apokaliptikus légkörben, hanem a novellát egy olyan metafizikai síkba is helyezte, hogy az olvasó ama legvégső, üdv-történeti kérdéseken is eltűnődjék. A csattanó (amely nem csupán az angol szonettekben létezik, de a magyar novellák végén is!) mindenestre égi és földi értelemben még egyszer összevillantja a boldogság és megboldogulás változatait. Blazovich Ádám olyan utat választott, amely a dogmatika szerint a legbiztosabban vezet a kárhozatra. Felelős volt-e tettéért? Földi bíróság bizonytalannal felmentette volna, hisz az örültek mentesülnek a felelősségre vonás alól. Milyen világ az, ahol azok az emberek mondhatók boldognak csak, akiknek megbomlik az elméjük, így elveszítik a valósággal való kapcsolatuk, a beszámíthatóságukat. *Boldogok a lelki szegények* – hirdeti Jézus egyik boldogság-mondása a *Hegyi beszédben*. Blazovichnak nem adatott meg ez a fajta szegénység, sőt, bensőjében jócskán volt a józan ravaszságból, amellyel megírta testamentumát és intezte teendőit, valamint amelynek segítségével belevágott ámokfutásába. Holtteste fölött, mintha élő, másokra veszélytelen bolond volna csak még, hangzik el fivérének a lapidárisan tömör kijelentése:

„– *Boldog ember – nyögte és a homlokán végighúzta tenyerét.*”²⁷⁹

Feltehetően ő volt az egyetlen abban a kastélyban, mint Móricz Zsigmond szerint Joó György a tíz évvel azelőtti országban.

²⁷⁹ Takáts Gyula: i. m. p. 23.

E *Végrendelet* című novella a következővel együtt mintha egyetlen érmet alkotna. Az egyik oldala a vizsgált (önmagát és környezetét) pusztító tébolyról, a másik az önmagára és a másik teremtmény épségére-életére ügyelő emberi jóságról szól, arról, amelyik isteni harmóniát is sejtet. A *pásztor* a második elbeszélés címe.

A köznyelvben a pásztor szavunk mesterséget, foglalkozást jelent. Olyan személy, aki a nyájra ügyel, egész esztendőben közöttük él, és felelősséggel tartozik állataiért, nemcsak, hogy szám szerint meglegyen, el ne vesszen közülük egy is, de ért a sebápoláshoz, a körmük tisztántartásához is. Botjával, kutyájával a bárányokat tereli, de meg is óvja őket. A magyar néprajztudomány ismeri az úgynevezett 'tudós pásztor' típusát, akinek varázsos személyiségéhez a csodatévő képességek is hozzátartoznak. Sajnos, a Dunántúlon kevesebb följegyzés, tanulmány készült a pásztorhagyományokról, mint Erdélyben és Kelet-Magyarországon. Takáts Gyulára így olyan alkotások vártak, amelyeket joggal nevezhettek hiányt pótló munkáknak. Először néprajzi-muzeológusi tevékenysége körében látott neki az anyaggyűjtésnek, s azt követte csak a szépirodalmi földolgozás. Az ötvenes években sorra látogatta s faggatta adatközlőit: HORVÁTH PILI GYÖRGYÖT, LUCZA FERENCET, KASZÁS JÁNOST, a kanászokat és a juhászokat. Ám ifjúkorában is járta már a berket, tabi gyerekkorától fogva ezernyi élményt és megfigyelést rögzíthetett, amelyeket fölragyogtatott novellájában (no meg verseiben és főképpen ifjúsági regényeiben). Takáts Gyula széprózájában tehát magától értetődik, hogy ama (ingardeni értelemben vett) rétegeket fogunk találni.

A történet önmagában, ezúttal is a példázatok többletjelentésével bír. A 'pásztor' ugyanis kultúránkban az európai bukolikus líra motívumait juttatja eszünkbe, legelőször, az ókorból. A görög pásztoridilleket és a római ezüstkor halk szavú mesterét, Vergiliust. Igaz, Takáts

Gyula kortársai már *Újmódi pásztorok énekét* zenghették csak. Radnóti Miklós kötete látott napvilágot 1931-ben e címmel. A tragikus sorsú barát korai verseitől fogva (pl. *Mint a bika*) a bukolikus idillt tragikus képsorokkal, előérzetekkel tudatosan dűlja szét költészetében. 1944-re pedig, amikor a valóság nem telítődhet tovább borzalmakkal, még észreveszi a maradék, kiszolgáltatott és a háborútól egyre veszélyeztetettebb idillt, például egy tóra lépő pásztorlányka zsánerét Szerbiában. Takáts Gyula *A pásztor* című novellája 1944 decemberében játszódik a Balaton déli partjának egyik kikötőjében, a berek közelében. A településnek gyógyszertára is van. A fonyódi hegyek oldalait, a berek szélét a mai térképeken is azonosítani tudjuk. Időből és térből két balatoni napot tár elénk a novella elbeszélője. Ez idő alatt kétszer pillantja meg a pásztert, aki hatvan juhával látszólag ugyanoly értelmetlen mozgásban van, mint a parancsokat végrehajtó katonák, sebesültek, civilek és menekülők. Az egész országot jellemezni tudta Illyés Gyula az irányra sincs mozgás leírásával:

„*Fel-alá, mint a halódóban
a rángó görcs, úgy futkosunk,
de sehova se juthatunk
e rángatózó véres honban.*”

(Magyarok, 1944)²⁸⁰

Takáts Gyula pásztorra mintha időtlenebb és időtlenebb lenne a többieknel volna a novella többi, megzavarodott szereplőjénél is a mű kezdetén. (Az 'időtlen'-ből származik az 'idétlen' szavunk is!). Tiszteletet fejez ki levetett fejfedőjével, mintha egy betlehemező volna csak, aki az epifánia méltóságával lép be valahová:

„*A juhással a gyógyszertárban találkoztam. Már a csengős ajtó előtt levette a kucsmáját. Lassan, alaposan törülgette sáros bakancsát a*

²⁸⁰ Illyés Gyula: Rózsák a rácson. Megjelent (többek közt) = Illyés Gyula művei I. Bp. 1982. 510. p. Magyar remekírók sorozat.

rácson. Olyan kíméren dolgozott, akkora alaposággal, mint a berken szokott, ahol áll az idő. Keskeny válla mögött – amint így vesződött a szűk patikaajtóban – a műúton száguldó teherautók sora hőmpölygött a menekülőkkal. Gépkocsi gépkocsi után. A kiűrtési parancs áldozatai ott kuporogtak a magasra tornyozott kocsik tetején. Az asszonyok megtörtten gubbasztottak batyuikon.”²⁸¹

A novella 1959-ben látott napvilágot meg a *Jelenkor* hasábjain. Ugyanebben a folyóiratban Keresztury Dezső egy évtizeddel később publikálja hexameterait mindarról, amit a túlparton lakó Egry József ugyanekkor láthatott s látott az 1944-es esztendő végén:

„Egyre nyomasztóbb felleg alatt: vad
fém-madarak falkában tépik a csendes eget, fény
csillog szárnyukon, érc dörgésük csöre szívében.
Pásztori csend szentelte meg itt azelőtt a szivárvány
kutját, ívét; most csatakos szél vijjog az őszben.
Ködből jönnek s tűnnek a ködbe, batyut, gyereket rossz
kordékon vonszolva: riadt menekültek. A hajdan
víg szüretnek dalait visszhangzó dombokon átcsap,
zúdul a szennyes háboru roncsa, iszapja. A mólón
csendőr őrzi az égő szürkületben a semmit.
Ágyuk, tankok közt katonák: arc nélküli, megvert
had, kimerült, tört mozdulatok... Jön a tél, jön az étlen,
fátlan gond, vacogás, hurut, ájulás.”

(Keresztury Dezső: A piktor)

E kataklizmában mindenki az életével törődik, ha ugyan nincsen oly’ mértékű sebesülése, kínja, hogy azt kívánja, bár végeznének vele. Az embertorzók, csonkolt áldozatok úgy néznének a gyógyszerház vörös keresztjére, mint a megváltás szimbólumára. Nem gondolhatnak, nem

²⁸¹ Takáts Gyula: i. m. p. 24–25.

számíthatnak még a jó halálra sem. A Krisztusi keresztre feszítés kínjainál is nagyobb fájdalom hiábavalóan követelik itt az Istenhez hanyatlás és az Isten tenyerére való esés legeslegutolsó pillanatát, amely még nem adatott meg nekik. Boldogok lennének, ha megtehetnék, amit az előző novella bolond hőse, ha hasonlóan hozzá, véget vethetnének a szenvedésnek:

„Amikor belépett, az ablak ragyogó keretében szekerek sora jelent meg. Szalmán pokróccal takart csonkolt katonákat zótykolt a kikapott, szennyes beton. Elkínzott tekintetük reménytelen meredt a gyógyszerár vörös keresztjére. Kegyetlenül tovább rázták őket a szekerek.”²⁸²

Takáts Gyula prózája semmivel sem kevésbé tömör, mint a lírai műfaj. Keresztury Dezső sem tudta kevesebb szóval leírni e háborús jelenetet. Radnóti Miklósnak fért rá hasonlóan egy képeslapnyi felületre is: *„torlódik ember, állat, szekér és gondolat...”*

A gyógyszerész igen lassan tudja csak kiszorgálni a juhászt, aki fél szemmel az állomás kerítésénél hagyott nyájára figyel. Nem érti, torlódik benne is a gondolat, hogy a birkáknak való Disztol, a métely elleni minek valakinek ebben a helyzetben?

„A gyógyszerész meglepetten nézett rá. Zavarában csak turkált a szekrényben az orvosságok között. Fejbe kólintotta a kérdés. Most, amikor mindenki a bőrét menti, és az ablakok vacogva citeráznak a dübörgő fejvesztett menekülésben, itt áll előtte egy sovány, sárga arcú ember, és a juhaira gondol.”

A patikus még a pásztor távozása után sem érti az egészszet, mint valamikor az emberek Jézust. (Illyés Gyulának van egy gyönyörű verse erről *És megjelenik* címmel.) Észérvet nehéz is hirtelenjében találni annak, aki nem ismeri a berki emberek benső világát. Annyit már tud a novella olvasója, hogy a berekben másképpen telik az idő. Azaz: sehogyan. Nem igazodnak vonatindulásokhoz, hajómenetrendhez az ottani-

²⁸² Takáts Gyula: i. m. p. 25.

ak, éppen ezért nehezebben is tudják fölfogni azt, hogy mekkora a baj a világban, ha ezek az élet ritmusát kimérő dolgok a civilizációban összeomlanak. Másvalamit tudnak: ezer bizonytalan dolog közepette is abban a tudatban és meggyőződésben élnek, hogy az élet folytonos, annak mennie kell tovább, abban kételkedni nem lehet. Örök törvény és bizonyosság ez, mintha isteni elrendelés volna. A juhoknak átvett gyógyszer után nem a patikus gépiességével, hanem úgy nyúl, mintha Szent Ferenc reflexe működne csak tovább idegszálaiban:

„– Disztol csak van, gyógyszerész úr? Máskor is innen szoktam vinni... A gyógyszerész lehajolt. Keze egyszerre, beidegzett mozdulattal nyúlt a megszokott helyre, és tárára tette a dobozt. A juhász megismerte. Kitisztult a szeme. Érte nyúlt. Volt valami olyan a mozdulatában, ahogy tartotta a kék-rózsaszín dobozt, mint mikor pelyhes madarat vesz kezébe a mezei ember.”²⁸³

A pásztor nem venné észre a megváltozott időt, a helyzetet? Mindenképpen tisztában van vele. Hiszen látott már hasonlót. Megjárta a század elején is a poklát: *„...megszíjazta bőr lábszárvédőjét, melyet még az első háborúból hozott.”²⁸⁴*

Parancsot teljesít ő is, mint a katonák, de a létezés sokkal egyetemesebb utasításait követi. Tripla adagot is vesz a métely ellen, ő ezzel már megtette mindazt, amit meg lehetett tennie a megbízhatatlan, kiszámíthatatlan jövő ellenében. Míg minden jelenség az ország és a nemzet széthullását érzékelteti, s főképpen minden emberi helyzetváltoztatás reménytelen, addig a pásztor és a nyáj vándorlása maga az értelmes, és egyetlen lehetséges cselekedet, a világméretű bizonytalanságban a példanélküli létbizalom:

*„– Megyek... Megyek... – nyúlt a kilincs után a juhász.
– Hova hajtja őket? – kérdezte a gyógyszerész.
A juhász megfordult, ránézett, és így szólt:*

²⁸³ Takáts Gyula: i. m. p. 26.

²⁸⁴ Takáts Gyula: i. m. p. 27.

– Csak előre, aztán meg vissza, mert patikárus úr, én innen ki nem hajtom őket. Húsz éve legeltetem ezt a berket. Ismerem, mint a tenyere-met. Megélt belőle a nyáj, meg én is. Ebből nem eszik senki – mutatott a birkákra. – Isten vele.”²⁸⁵

A megnyilatkozás a maga szikárságában is valami olyan magasztost jelent, amelyet csak eposzokban vagy nagy regényekben tudtak a szerzők az olvasókkal megsejtetni. Zrinyi érvel így dédapja szájába adott szózatában, hogy miért is kell küzdenünk? GARDONYI GÉZA egri várvédői lehettek hasonlóképpen elszántak, mint ez a nevesincs berki ember, a pásztor itt, a Balaton partján. Nem tévelyeghet, és nem tévedhet el. Mind a térben, mind az időben otthon van. Ha van valaki, aki aztán tényleg nem menekülhet, nem mehet el innen: az ez a juhász.

A műalkotás „csak” egy néhányoldalas novella, arányosan tehát egy égre tett szent esküvel ér mindaz föl, amit a pásztor földhözragadt logikával kimondott. Az *Isten engem úgy segéljen* helyett csak az *Isten vele* elköszönési formula hangzik el, de ennyi elég is, hogy a legkomolyabban vegyük ezeket a nehezen formált szavakat, amiket – Illyés szerint is – a kétkeziek nem használnak hazugságra. (Nekik nem a szavak csűrése-csavarása volt a dolguk. Lásd: Illyés: *Édes anyanyelvünk*.)

A gyógyszerári jelenet volt az első, s mint egy jól megvágott film képsoraiban, az állomás kerítésénél áll meg a hősünk. Úgy, hogy a gyógyszerész tovább tűnődhessen a pásztor alakján, sorsán, gondolkodásmódján. Ha lehet, még nagyobb zavarban lehet, mivel a következőt gondolja magában:

„– *Pedig nem is az ő nyája.*”

Ettől a negációtól kezdődően tágul ki az elbeszélés asszociatív tere és ideje. Érdemes azért egy pillanatot elidőzni még a gyógyszerész kijelentésénél, mert az elhangozható legnagyobb tételes igazságok egyi-

²⁸⁵ Takáts Gyula: i. m. p. 26.

két fogalmazza meg. A nyáj nem az övé, mégis őrzi a pásztor. Nem ugyanerre a paradoxonra építi-e Illyés Gyula a legbotrányosabb és tán a legszebb hitvallását a Takáts-novella születése után esztendőkkal? Illyés Gyula versének *Számadó* a címe. Valóban számadó juhászok sárja volt a költő, ezért is írhatott ilyen, még a TOMPA MIHÁLYÉNÁL is könynyebben megfejthető allegóriát:

*„Lappangó juhász-számadói gond
susogja, nem mehetsz még, munka vár.
Őriznem kell egy nem-enyém vagyont.
Rám néz egy jégverés-csöpülte nyáj.”*²⁸⁶

Ha kiemeljük az alkotásokból, s egymás mellé tesszük ezeket a kurta kinyilatkoztatásokat, arra következtethetünk, hogy ugyanarról az ars poeticáról beszélhetünk. Először egy somogyi nemesi költő és parnasszien írta le, utána pedig egy tolnai költő, aki a *Puszták népének* gyermeke:

– *„Pedig nem is az ő nyája.”* (T. Gy.) [Vö. a novella 33. oldalán található mondattal még: *„Úgy beszélt, mintha számadást tenne.”*]

„Őriznem kell egy nem-enyém vagyont.” (I. Gy.)

Hazáról, szülőföldhöz, hovatartozáshoz való ragaszkodásról szólnak egyaránt ezek az idézetek. Még a látszólag jelentéktelennek tűnő patikusi belső monológ is ezzel a jelentéssel töltődik föl a novella folyamán. Hogy mennyire az élettisztelet vezérli Takáts Gyula hőseit, azt a következő arasznyi rész bizonyítja. A gyógyszerár utáni második helyszín a vasútállomásnál, a síneknél található, amely után észak felé már csak a Balaton vize, a hajó- és a kompikötő található. A vízpartal párhuzamosan kelet és nyugat irányában fut a sínpár. Az égtájak

²⁸⁶ Illyés Gyula: Rózsák a rácson. Megjelent (többek közt) = Illyés Gyula művei I. Bp. 1982. 510. p. Magyar remekírók sorozat.

keresztjén találjuk itt a juhászt és a nyáját. Fölbukkan a hűséges kutya is mellette. Valami jóvátehetetlennek kellett történnie ott, ahol „Hiába örködött.”²⁸⁷ És valóban, nem a juhokkal, egy másik nyájjal, egy néppel történt meg az egyetemes kultúrbotrány. A légerekbe, koncentrációs táborokba elment vonatok képzetét keltik az üres sínek. A holocaustot asszociálja az „elfüstölgött” igealak, bár tudjuk, fűtött mozdonyok közlekedtek akkoriban, s a pontosság miatt is írhatta volna ezt a szót a novellista. Ám tudatosan alkalmazta, mint minden írástudó, aki a témaválasztáskor és a szövegösszefüggés során tisztában van a szavak helyzeti energiáival is:

„A kutya a sínek szélén ült a nyáj túlsó oldalán. Figyelmesen kapkodta fejét a hosszú sín pár végtelenbe nyúló két vége között. Már elfüstölgött az utolsó vonat. Hiába örködött.”²⁸⁸

Az Őszövetség zsoldáraiban sohasem örködnek hiába. Sem a katonák, sem a szőlők vigyázói, sem a nyájak pásztora. Az őrzők nem vigyáztak eléggé a strázsán, mintha Ady versével feleselnének az embertelen idők. Fájdalomcsillapító híján a kínjában tett mozdulattól (már csak állati metely elleni szer kapható) a kikötő kavicságyára gurult egy hadirokkant. Groteszk kép. Szinte fokozhatatlan az abszurditás, amikor a nyomorék katona mankójával az ápolóira sújt. Petőfi juhásza volt ilyen, aki gyászában és tehetetlen dühében a számarra fejére csapott. A legendák visszája történik itt? Ott Nepomuki Szent Jánosra sújtott le a katona, ám gyilkos szándékkal. Nepomuki Szent János a hidak-vizek védőszentje Szent Kristóffal együtt: nem védheti meg ő sem a XX. századi szenvedőket? Jelképes pillanatot montíroz a szövegbe az író: a Balaton vizéből ezüst kishalra csap a szinte emberhangon jajgató sirály, és felemelkedik áldozatával. Elég volna egy örült ötlet, egy parancs- vagy vezényszó, hogy elvegyék a nyáját, de valamiért (tán hely híján) senki sem tereli a pásztort és nyáját a kikötőbe. Így a novellába e

²⁸⁷ Takáts Gyula: i. m. p. 27.

²⁸⁸ Uo.

fénytelen, szürke téli napon lefotografált alakokkal (szanitécekkel, sebesültekkel, ordítózó tiszttel, szekerekkel és állatokkal) tele indult el az uszály. A civileket a déli parton hagyták. Takáts Gyula elbeszélésében a nyáj (és velük a pásztor) nyugati irányba indul el. Fonyód kettős kúpjáról és a környékről készített térképen akár ujjunkkal is követhetnénk mozgásukat. Feltehetően a nyáj tanult viselkedéséről van szó, hogy innen oda és arra kell menniük, hiszen úgy szokták meg. Menetirányuk kezdetben megegyezik a front elől menekülőkével.

„Mikor megszólalt a hajókört, a juhász kinyitotta a kerítés ajtaját, mint a karámkaput, és elindult a nyájjal. Arra ment, amerre a többi. A hegy alatt egész a tóhoz tapadt a keskeny út. Kénytelen volt besorakozni az áradatba. Mikor elhagyták a meredek partot, újra kiszélesült a táj. Akkor lehajtotta a nyáját a berekszélbe. Senkinek sem tűnt föl. Még örültek is, hogy megnyitotta az utat. Így terelgette birkáit lassan az út mellett nyugat felé.”²⁸⁹

Aki föllapozza Takáts Gyula 1944-ben írott verseit, hasonlóan nyomasztó, de pontos felvételeket talál a háborús Balaton-partról, mint e novellában. Ne feledjük, *A pásztor* című elbeszélés megszületéséig magával a berki tájjal (Ordától Fonyódon át Bélatelepig) a szerző már több mint negyedszázada foglalkozott. Elbeszélőként még több éve ismerte – „mint a tenyerét” – azt a vidéket, amelyet novellájának a hőse. Takáts Gyula emlékeiben úgy élt és él a vízház, az övcsatorna, hogy még azt is tudja róluk, hol, melyik árokba fült bele dolgos legény. (Versében emléket is állít neki.) E környéken száll meg nyájával éjszakára a pásztor:

„Egy kilométernyire délre elérte az új telepítésű erdőcskét. Belehajtotta a nyáját. A szélvédett, vizes avarban összebújtak a birkák. A juhász kiállt a töltésre. Hallgatózott, majd maga is a kérődző állatok közé kuperodott. A gyapjú édeskés gőze összekeveredett a mocsár párájával.

²⁸⁹ Takáts Gyula: i. m. p. 28.

*A sötét, fénytelen lápban ez az émelygő szagú, szétterülő szuszogás jelentette az életet. Itt várta be a sűrű éjszakát.*²⁹⁰

A novellarészlet nem romantikus értelemben szép. Meglehet, vannak olvasók, akik fintorogva haladnak át az idézett sorokon. Mégis olyan mesteri láttatása a megváltásra váró teremtményi létnek, amelyet Giotto tudott csak festeni a nyája mellett kimerülten alvó Joachimról. Másrészt nemcsak az *Örök művek világá*-ba helyezhető bele ez a szövegrészlet, de megint csak egy híres Illyés-verset juttat az ember eszébe. A Koszorú közismert szakaszával rokon:

*„Újra a fű közt, a
gazban, az aljban.
Mint évszázadokon át a behúzott
vállú parasztok közt. A ne szólj szám, nem
fáj fejem aggjai közt. A
nád-kúpban remegő lányok közt, mialatt
átrobogott a tatár. A
szíjra fűzött gyerekek közt, amidőn csak
néma ajak-mozgás mímelte a szót,
mert hangot sem tűr a török, mert
arcba csap ostor –”²⁹¹*

1944-ben sem történik se több, se kevesebb Fonyódon vagy a Balaton partján. Új barbárság robog át a vidéken. Új hadak. A déli parton németek, az északin oroszok. A pásztor zsigereiben tudja, hogy mi a teendő. „Az Élet él, és szent okokból élni akar.” Talán csak ennyi az egész. A pásztor ugyanúgy viselkedik, mint ősei a XIII. vagy a XVI. szá-

²⁹⁰ Takáts Gyula: i. m. p. 28–29.

²⁹¹ Illyés Gyula: Rózsák a rácson. Megjelent (többek közt) = Illyés Gyula művei I. Bp. 1982. 511 p. Magyar remekírók sorozat.

zadban. Genetikai örökségként hordja magában e kataklizmákat. Az I. világháború frontjain is csak ugyanazt érezte a bőrén. Illyés Gyula egy nemzedékkel előbb, a Takáts Gyuláékat megelőző Nyugat-hullámban indult József Attiláékkal együtt, ám a nemzet féltése, a világ közel-múltban átélt embertelensége és a magyar alkotók ekkor megmutatkozó humanizmusa egyetlen közös vállalkozásba terelte a más időben születetteket. Remekművekkel szólni mindarról, ami történt, még ha sebezve kell gyógyítást is hozni. A *pásztor* című novellát író Takáts Gyula (aki kezdetben csak a somogyi szülőföld énekesének tűnik) semmivel sem kevésbé nemzeti írónk-költőnk, mint Illyés Gyula. Még ha „hangköre más” is.

A somogyi vidék és a pásztormesterség ábrázolása nem a partikularitás, de a pontosság és a műgond jegyében formálódik a novella oldalain. Mire a felrobbantott zsilip mögül áradó vizen átvezeti a nyáját, Mózesi alaknak látjuk. Ám mindenképpen és túlzás nélkül megérdemli, hogy a Zsoltároknak szereplő Jó pásztorhoz hasonlítsuk:

„A juhász átment a gerendán. A túlsó parton fölállt a töltés tetejére. Füttyentett és a levegőbe kanyarított a botjával. Kutyjája hátbakapta a nyáját, és nekiszorította az ároknak. A birkák rémülten menekültek a csatormaszélen. A hajnal megtelt kétségbeesett bégetéssel és a juhász biztató uszításával. A nyáj széjjelfutott. Akkor a juhász maga is visszament, és most már ketten ugratták, csapták a birkát az ároknak. Fröcskölt a víz, zizegett, sercegett a bivalysás, zengett a rémült bégetés, de átjutott a nyáj java a vizen. Csak a fiatal bárányok rogytak térdre rémületükben. Akkor abbahagyták a munkát. A csatormasarokba terelték a reszkető állatokat. A kutya, mint a zsandár, úgy állta el a kiutat. A juhász egyenkint kampózta el őket. Egyenkint vitte át ölben a nagyfejú, könnyű bárányokat.”

Honnan is ismerős ez a kép? Igen, a képzőművészet Jó pásztor-ábrázolásaiból. Magyar festők közül BORSOS MIKLÓS és CZIRÁKI LAJOS

rajzolta-festette az Urat Jó pásztornak, aki nyakába veszi a bárányokat, az emberi lelkeket. RÓTH MIKSA üvegablaka a Pázmány Hittudományi Akadémián 1918-ban készült. MÁTRAI-MIHÁLY LÁSZLÓ 1942-ben linómetszetbe álmódta a Jó pászort. Református templomainkban évszázadok óta fölhangzik a következő (XXII.) zsoltár:

*„Az Úr énnékem őriző pásztorom
Azért semmiben meg nem fogyatkozom,
Gyönyörű szép mezőn engemet éltet,
És szép kies folyóvízre legeltet.
Lelkemet megnyugotja szent nevében,
És vezérel engem igaz ösvényében.
Ha az halál árnyékában járnék is,
De nem félnék még ő setét völgyén is:
Mert mindenütt te jelen vagy énvelem,
Vessződ és botod megvigasztal engem,
És nékem az én ellenségim ellen
Asztalt készítesz, eledelt adsz bőven.
Az én fejemet megkenőd olajjal,
És engemet itatsz teljes pohárral,
Jóvoltod, kegyességed körülveszen,
És követ engem egész életemben,
Az Úr énnékem megengedi nyílván,
Hogy mindéltiglen lakjam ő házában.”*

A SZENCZI MOLNÁR ALBERT-zsoltár parafrázisában gyönyörködők ráismernek a szimbólumokra. A pásztor a király, a nyáj pedig maga a nép. (Ez a névátvitel több zsoltárban is megtalálható.) A somogyi pásztor is úgy viseli gondját e nyájnak, mint hajdani héber uralkodó a népének. Innen is megérthető és értelmezhető az a fenséges és időn kívül

állni tetsző nyugalom, ami jellemezte a gyógyszerárban ennek az egyszerű embernek a viselkedését. (Jézus születésénél egyként állnak a királyok és a pásztorok.) Takáts Gyula novellája arról szól, hogy a nyáj és a pásztor 1944-ben valóban a halál árnyékában jár. A pásztor, a jó pásztor megnyugtatja a robbanásoktól megriadt állatot, a Bogár kutyát:

„– *Ne félj már, te buta, te... Nem hallottad? Most iszkolnak... Már békén lehetsz...*”²⁹²

A bárányokhoz erős és határozott kezének mozdulataira volt szükség. A zsoldár is, amikor arról ír, hogy „botod és vesszöd megviszta engem”, arra kell gondolnunk, hogy az ókori szerző legalább olyan pontosan ábrázolta a korabeli pásztorbotot, mint ahogy egy modern néprajzosnak le kellett rajzolnia egy somogyi pásztorfaragást. HAJDÓK JÁNOS *Zsoltárkönyvében* elmagyarázza, mi áll az eredeti szövegben:

„...*két botról van szó; az egyik keményfából és megvasalt, a nyáját támadó vadállatok ellen, ilyenekkel ment Dávid is Góliátra, a másik könnyebb fából és kampós, a bárányok befogására, ill. visszahozásához. A biztonság e két kelléke szimbólum: védelem és őrizet.*”²⁹³

Vasalt fegyver és kampós bot. Mindkettő megtalálható a pásztornál. A „megkampózott” bárányokat botja segítségével, lábuknál fogva rántotta magához a pásztor, nehogy elsodorja őket a víz. A fegyvert, a fémeset, úgy kapja a Bozót Társaság csatornaőrétől. Németek adták még annak ezeket a fegyvereket, a kézigránátokat. Kenyér helyett. A pásztor nem is emberek ellen használja, hanem halászik velük. Csak annyi halat bódít el a víz alatti fölrobbantásukkal, amennyit megeszik. Tisztasága így hasonlatos marad ahhoz a sirályéhoz, amelyik a novella első felében a mólónál csapott le apró zsákmányra.

²⁹² Takáts Gyula: i. m. p. 30.

²⁹³ Hajdók János: *Zsoltárkönyv*. Bp. II.(bibliai énekekkel bővített) [magán] kiadás. 1980.

Takáts Gyula igen szerette és jól ismerte barátjának és horgász-társának, Egry Józsefnek a művészetét. A balatoni tájban a pásztor alakját Egry már 1926-ban megfestette. 1934-ben egy kondást örökölt meg. Az Egry-képek előtt szinte vallásos áhítat fogja el a nézőket, hiszen a vásznon szinte zuhog a fény. Megtelik a befogadó biztonságérzettel, úgy gondolja, amiképp e pásztor ügyel a nyájra, úgy a Megtartó is az emberekre. Takáts Gyula ebben a fénytelen decemberi történetben is vigyáz arra, hogy olvasója ne veszítsen semmit el mindaból, amit ősbizalomnak nevezünk, holott a pásztor emberi konokságán, tartásán, szent együgyűségén (sancta simlicitas) semmi sem jogosít föl a reménykedésre. A novellában, mint Egry festményein, nem tűz át a ragyogás az állatok testén, Takáts ázott, gőzölgő nyája a fagyban inkább sinkai. Egry József festményein és az Egry-képekhez írott Keresztury-verssorokban (*Balatoni pásztor*) fényglóriás pásztorral találkozunk:

Balatoni pásztor

Egry Józsefnek

*Halkan cseng a lomb és a karcsú nyárfán
fennakad a felhő könnyű lebegéssel;
az aszu fű tövén tücsök ciripel árván,
áll, csak áll a barom a déli verőben.
Lágyan ing a nádas és a berkes rét fölött
némán, mint az idő, lomha szárnyu gém köröz.*

*Odaát, a zömök hegyek között fehéren
pincék szeme villan; a szőlők nótája,
az erdők s a kertek illata a szélben
sejlik csak, a könnyű párán átszítálva.*

*Ringva pihen a táj; felszakad a messze tér,
s forró özönével mindent egybemos a fény.*²⁹⁴

Takáts Gyula a fény születési előtti pillanatokat foglalta novellájába. Ám a pásztor az évszak és a történelem árnyaiban is – Illyés Gyula szavaival – isteni tennivalót végez emberi erejével.

1944 Karácsonyára Magyarországnak politikai értelemben sem volt már pásztor, aki gazdája lett volna a hazának. A háborúnak kiszolgáltatott népesség a sorsára várt, mint a bárányokból álló nyáj. A fonyódi pásztor, akit Takáts Gyula a novellájában megörökített, úgy ment a harmadik napig, mint egy exodusban, csakhogy nem ugyanoda tért vissza, ahonnan elindult. Ez a „kósza maradás” is abszurd ellentmondás, amely csak a Jézusi paradoxonok fényében oldódhat föl.

„Harmadnapra érkezett meg oda, ahonnan elindult.

*A berki háton akkor már dübörögve zengett a csata. A gazdátlan puszta lassan menekülőkkel telt meg. A szétrnyúzott kastély termeiben szőnyegen, ágyban, asztalokon, az istállókban langyos szalmán, a magtárakban teli zsákokon egymás hegyin-hátán feküdtek már az emberek. Aztán innen is kihajították a népet a havas mezőkre. A bereki gazdaságok jószágállományának front mögötti gyűjtőhelye lett a puszta. Itt találkoztam másodszer a juhással...”*²⁹⁵

A novella e negyedik színhelyén is fontos üzeneteket helyezett el az író. Az elbeszélő szemtanúja lesz, ahogy a pásztor megőrizte a nyáját, valamint annak, hogy az emberek rosszabbul járnak, mint az állatok, és a Szent családhoz lesznek hasonlóak, akiket nem fogad be senki éjszakára. Az istálló mint a földre szállt Isten születési helye megsemmisül a bombázás során. Milyen sötét borzalommal kell még a pislákoló reménynek elkeverednie? Valóságos világvége jön el a szeret ünnepe

²⁹⁴ Keresztury Dezső : Balatoni pásztor.Egry Józsefnek. Megjelent Versmondók könyve 1971. Győr, 1971.p.125.

²⁹⁵ Takáts Gyula: i. m. p. 32.

helyett. A végítélet képeit látjuk itt Takáts Gyula realista ábrázolásában. Aki ezt látta, nincsen szüksége a látomásos líra eszköztárára:

„A gép megfordult, és alacsonyról egymást érő, vad dörrenésekkel rakta le a bombáit az istállókra. A füsttel, törmelékekkel gomolygó levegőben a gerendák örvénylő bukfenceket vágtak. Recsegő villanások lövelltek a magasba. A fák gyökerükig megrázkódtak, aztán koronáikkal suhogva seperték végig a hánykolódó földet. Tajtékos lovak ugrottak elő a romok közül. Egy véres, megvakult tehén a kútnak rohant. Szétrepedt szarvakkal rogyott a füstös téglák közé.”²⁹⁶

Nem csupán a véres történelmi idősíkok csúsznak egymásra a novellában, de még a Szentírás fejezetei is kimozdulnak a helyükből, sorrendiségükből. A juhász Karácsony helyett nagypénteki tragédiát lát a szeme előtt:

„... véres bárányok hullottak a hóba.”²⁹⁷

Mint tragikomikus ószövetségi próféta átkozódik. (Akár Babits Jónása. És a többiek. Miképpen az előző Takáts-novellában a bolond Blazovich is hozzájuk hasonlítódik.)

„Botját magasba lendítette, és úgy rázta az égre, mint jeges pusztaban átkozódó próféta.”

Kosztolányi *Égi jogász* című novellájának is egy szerencsétlen kisember a hőse, aki valóban prófétának kezdi érezni magát nyomorúságában, nincstelenségében az I. világháború után. Takáts Gyula juhásza nem veszíti el értelmét e világnagy zűrzavarban sem. Magyarországot Mária országának nevezték körülötte mindig is. A hazában 1944 decemberében nem láthatott Patrónát. Ezt az egzisztencialista rettentet érzékelteti Takáts Gyula, hogy az elbeszélés utolsó, berekesztő, rövid részletében a pásztor egy halott anyára talál. Viszont hároméves kisgyermeké még él:

²⁹⁶ Takáts Gyula: i. m. p. 33.

²⁹⁷ Takáts Gyula: i. m. p. 34.

„...a karjára vette a gyereket. Körülnézett. Körülötte a havas berek és mező. Sehol egy ház. Csak a puszta szétvágott épületei néztek utánuk.

Már újra mentek. A fagyott hóban a pásztor lábnyomai csillogtak.”²⁹⁸

A Dies irae, a bárány véérének kiontása, a mózesi attribútum (a bot) után a megtalált ded Szempillantás alatt visszaállítja a „kizökkent idő”-t a rendes menetébe. Akkor és ott vagyunk, ahol lennünk kell az Epiphania éjszakáján. Innentől kezdve a pásztor útja mégannyira sem céltalan, amilyenek eddig látszott. Értelmet nyert a sötétség, ami a világ rendje szerint is el kell hogy múljon. Míg néhány oldallal előbb rövid időre az égbolton megpillantható volt a nap, amikor a pásztor átkelt a bárányaival a vízen. Csak ennyit szólt, amúgy népiesen, tájszó is használva Takáts Gyula róla:

„A tizedik fordulónál kivigyant a nap. A bűdös árok megtelt ragyogással, és a pásztor árnyéka megnőtt a vízen.”²⁹⁹

A befejező mondatban a világ világosságával találkozunk:

„A fagyott hóban a pásztor lábnyomai csillogtak.”³⁰⁰

Az olvasó könnyen megtalálja, hogy a kötetben a harmadik novella miképp kapcsolódik a másodikhoz. Tüskés Tibor a megírás sorrendjére mint a kötetet szervező elemre figyelmeztet, ám Takáts Gyula ezúttal is komponált olyan képeket az elbeszélésbe, amelyek az előzőben fölbukkantak már. Az elvonult katonák helyett új egységek érkeztek, s maradtak Fonyódon és környékén. Ugyanaz a kikötő, a vidék, s az elbeszélő néven nevezi a nagybirtokos Gaál családot, amikor örökségükről, az erdőről mesél. Idegen ajkú hadsereg jött, mint annyiszor már a történelemben. Mindössze tizenketten őriznek egy harckocsit, tíz bolgár és két szovjet. (Takáts Gyula csak az utóneveiket írja ki, egyikük

²⁹⁸ Takáts Gyula: i. m. p. 35.

²⁹⁹ Takáts Gyula: i. m. p. 30.

³⁰⁰ Takáts Gyula: i. m. p. 35.

tatár származású. Úgy vadászik a berekben géppisztollyal, mint Meotisz lápjáiban és azokon is túl ijazó őseink.) Parancsot osztanak. A parancsukat a községi rendőr hajtatja végre Köcski Jánossal, a szintén helybeli napszámossal. A széjjeltörött történelem időrétegei úgy hevernek egymáson, mint a Balaton partján a jégtáblák, amiket a túlpartról érkező „részeg tapolcai szél”³⁰¹ sodor ki. A győztes hadsereg parancsát nem tagadja meg senki, de a Köcski János által kiszemelt cserfát a legszívesebben nem engedné kivágni sem a birtok régi intézője, sem az új tulajdonos, sem egy másik tulajdonosjelölt. A jegyzőnél még korai stádiumban vannak a házhelyeknek szétosztandó erdőterületek. Új és régi korok határán áll mindenki még, de már az emberek nem az alig átvonult front borzalmaira gondolnak, hanem életosztón hajtja őket. Úgy szunnyadt eddig bennük, mint e jeges évszak idején a fa gyökereiben a nedv. Takáts Gyula írása nem torkoll tragédiába, ám tragikus és tragikomikus mindvégig. Az életosztón megnyilvánulásait nem ítéli el, sőt megértéssel ábrázolja, ám az örök vesztesek pártjára áll. Akik nem mehetnek el innen, nem vezénylik tovább őket, akikkel mindig minden társadalmi berendezkedés méltánytalanul bánt még – övék Takáts Gyula rokonszenve. Akármennyire is tárgyilagos hangon beszél el a rövidke történetet. Köcski olyan, mint az a mesei hős, aki a szamarával és a fiával útra kél, és nincs falu, amely helyeselné, hogy ki ül a szamáron, ki megy gyalog... Klasszikus vígjátékok és modern kabarék egyaránt kedvelt komikumteremtési módja, ha ugyanaz a helyzet sorozatosan előteremtődik és ismétlődik.

Mind a társadalom, mind a természet barátságtalan erőivel meg kell küzdenie a favágó napszámosnak. A természettel, a kivágandó fával rendben is van minden. Az élet velejárója, hogy az előregedett fákat kivágják, s helyükbe újakat ültetnek. A favágó benne él a természetben és a társadalomban. S a természettel való küzdelem megjelenítésében

³⁰¹ Takáts Gyula: i. m. p. 42.

segít a novellistának a költő. Olyan képet alkot, amelyben hasonló erők ütköznek meg, amelyben ember és természet nem ellenség, csak ellenfél, s amelyben a harc is gyönyörűség:

„Bólint, és újra csattog a fejsze. Szép villanások röppennek el a fejszéről minden csapás után. A napszámos fejszéje versenyre kel a jég ragyogásával. Mert az is villog a tavon.”³⁰²

A „kigyökerezésnek” hasonló szépségű-pontosságú ábrázolását egy másik kortárs novellista, a cseszegtomaji Szabó István elbeszélésében is megtaláljuk. Igaz, ott a kis Csanaki édesapja egy (nem is csak reves, hanem) kiszáradt kerti fát kell, hogy kiásson és kivájon (*Isten teremtménye*). A természet és a társadalom néha emberfeletti próbák elé állítja az egyént. Hemingway öreg halásza tudott erről mesélni, miképpen vette föl a harcot a nagy hallal. A második világháborúban el-esett költőbarátok közül Radnóti Miklós hiába maradt ember az embertelenségben, mégis életével fizetett. Neki is, mint Takáts Gyulának, a gyökerek példája adott erőt, hogy megpróbálja túlélni a barbár kort:

*„A gyökérben erő surran,
esőt iszik, földdel él
és az álma hófehér.*

*Föld alól a föld fölé tör,
kúszik s ravasz a gyökér,
karja akár a kötél.*

*Gyökér karján féreg alszik,
gyökér lábán féreg ül,
a világ megférgesül.*

³⁰² Takáts Gyula: i. m. p. 40.

*De a gyökér tovább él lent,
nem érdekli a világ,
csak a lombbal teli ág.*

*Azt csodálja, táplálgatja,
küld néki jó ízeket,
édes égi ízeket.”³⁰³*

Radnóti az életet éltető gyökerekkel azonosítja metaforájában emberségét, saját életét. Fenyegedett egzisztenciális valóját a természetből vett példabeszéddel teszi közérthetővé. A fa-szimbolika emberi sorsot jelent, s magát a fasizálódó világ romlottságát képes festeni. Takáts Gyula szintén a fákra és a gyökerekre bízta egyik versében a háború és a tél utáni újjászületés misztériumának érzékeltetését:

*„Robbant... Világít...
Omlik és tárol.
Műhely és bánya
zűmmög már a fákból,*

*S mint omló fátyol
a zöldes áram
pelyhes szikráival
folyik szét a tájban.”³⁰⁴*

(Takáts Gyula: *Szerény hatalommal*)

Hogy Takáts Gyulát, a költőbarát túlélőjét is a háború, az egyetemes kultúrbotrány következtében megrázkódtatások érték, azt az bi-

³⁰³ Radnóti Miklós: *A gyökér*. Megjelent többek közt: Radnóti Miklós költeményei. Bp. Helikon Kiadó, 1982. p.187.

³⁰⁴ Takáts Gyula: *Vulkánok, fügefák*. Bp.1978. Szépirodalmi Kiadó. p.251.

zonyítja, hogy a 'reves' jelzöt két ízben használja a novellában. Először a cserfa jelzője, másodszer – az elbeszélés végén – már a világé!

A világé és a fáé, a világ-fáé, az életfáé, amely összeköt egyet és földet.

A reves fát kivágják.

A reves világot csak szidni lehet.

„otthon lerakta a kordéről a gyökeret. Betakarta a szamarat, és kerges tenyerével megsimogatta hosszú fülét. Aztán így szólt:

„– No pajtás, nézz csak hátra. Ez maradt nekünk a reves világból... Ez ... De estére mégis elment, már a szamar nélkül a gyűlésre, hogy valahol kiordítsa magát az igazáért...”³⁰⁵

Antropológiai pesszimizmus jellemzi Takáts Gyulát, de hazugság lett volna részéről bármilyen optimizmus. Pécsi egyetemi iskolatársa, barátja, költőtársa, Weöres Sándor már egy korai levelében figyelmezteti Takáts Gyulát: *„Vigyázz, hogy tovább is az igazi emberi tartalmadat fejezd ki, és ne dűlj be a divatos népmentő pózoknak, frázisoknak.*

Ne értsd félre: szép dolog az, ha a költő fölszólal a szegényekért, mert belső kényszere erre hajtja; de nem szép az, ahogyan ma a költők és írók szajkó módra ismételtetik a népmentő szólamokat, pusztán azért, mert az hiszik, hogy így illik, így kell; nincs ebből haszna az irodalomnak, se pedig a megmentendő zsellérségnek. Szép, ha a költő szíve az elnyomottakért dobog; csak ne a karkötőóra helyén dobogjon.”³⁰⁶

Az egyén a társadalmi küzdőtéren alulmarad. József Attila *Favágó* című versének szereplője hetyke hangon beszél, ám a berki napszámoknak csöndesebben kell tudomásul vennie, hogy ő is a tövit töri, de neki még a gallya se jut. Csak a gyökér. Gyöngédségét, emberi értékeit csak azzal tudja a létezésnek megmutatni, hogy erején túl nem

³⁰⁵ Takáts Gyula: i. m. p. 46.

³⁰⁶ Az 1938.1.7-én keltezett levél megjelent Weöres Sándor: Öröklét.c. kötetében. In memorian-sorozat.Nap Kiadó.Bp.2003. Szerk: Domokos Mátyás. 73.p.

terheli meg a kocsi elé befogott szamarát. (A hátán Krisztust is vivő állatot.)

A negyedik novellában adventi történetet olvashatunk. Adventinek egyrészt a naptár szerint nevezhetjük, másrészt azért, mert valóban olyan emberekről szól a történet, akik váraкоznak valakire és valakikre. Csak egy, kettő (?), legfeljebb három év telt az utolsó háborús év óta, s a megszólítások közül már az egyik ekképpen hangzik: 'elvtárs'. A novella a *Reménykedők* címet viseli. A remény emblémája a horgony, s valóban a kikötő (és a vasútállomás) közelében vagyunk. Ilyen part menti üdülőtelepeket, településeket találunk Bélateleptől Szárszón át Földvárig. Hogy ezeken az üdülő partszakaszokon télen is van élet, mi több, egész esztendőben emberek lakják, akiknek aszerinti színnel füstöl a kéményük, hogy mivel fűtenek³⁰⁷, Takáts Gyulán kívül Rónay György írta meg prózájában. (Kerekes Kálmán lelkiismeret furdalásos évei a déli parton. Rónay György: *Esti gyors*.) Rónay György regénye és Takáts Gyula novellái a hatvanas évek első felében nemzeti lelkiismeretünk és önvizsgálatunk őszinte megnyilvánulásai. Sem a háború végi, sem a koalíciós évek utáni diktatúrák nem engedélyezték, hogy az ország a maga felelősségével őszintén szembenézhesen, így a katarzis lehetőségétől is elesett. Írók végezték ezt a legkényesebb sebző-gyógyító tevékenységet a műveikkel. Kik tértek és térhettek haza a háborúból? Ki volt az áldozat? Ki volt a bűnös? A Don-kanyarba kivézenyelt bakákat például szégyellte a hivatalos Magyarország. Hiába számított hősinek papírtalpú bakancsban, nyári felszerelésben túlélni az esztelen parancsokat, hallgatniuk, meghúzniuk kellett magukat. SÁRA SÁNDOR *Pergőtűz* című filmjében a kamera előtt beszélhették csak ki fájdalmukat GELLÉRT SÁNDOR költő tizedestől ZELK ZOLTÁN munkaszolgálatoson át a besorozott kétkeziekig a túlélők. Az itthon maradt családjaikra majdnem ugyanaz az embertelen sors várt. A hátország-

³⁰⁷ Takáts Gyula: i. m. p. 49.

ban a fiatal anyák gyermekkel vagy gyermekekkel együtt várták vissza a férjeiket. Takáts Gyula hősnője is ebben a szorultságban van, egy nyaraló őrzését vállalva tudja nevelni apróságait. A volt postáskisaszszonnyal való szóváltása a magányos nők neurotizmusáról árulkodik. Takáts Gyula metaforikusan emígy jellemzi őket:

„– Szívesen cserélek – kiabál vissza Boldogné. – Magáé lesz a két gyerek. Enyémm a villa. Az legalább nem szól, hogy ehetnék... Süket kongással röpködnek ide-oda a szavaik a fanyar szagú levegőben. Kesperű ping-pong pattog a sárga falak közt. [Lám, időmértékes verssorba zökken a mondat! Kiemelés tőlem: V. I.]

– Vigye! Vigye, ha ez fáj magának – rikácsol.”³⁰⁸ Ezek az érzékeny, s a magányban és a várakozásban kiszolgáltatottá és megsebződötté vált asszonyok el-elveszítették lábuk alól a talajt. Akadt, aki a züllés fele fordult. Lásd Rónay György *Esti gyors* című regényében a jelenetet, amiért emígy ripakodik Julisra a gyógyszerész: - *Ringyó!* (18. p.) Akadt, aki a várakozást már az állandó munkával sem tudta kitölteni, s még a babonákba is belemenekült. Takáts Gyula hősnője is ilyen hazug és ostoba feketemisékbe, jóslásokba kapaszkodik, amiket Nagy Ágostonné ajánlott. Boldogné kíváncsi rá, hogy él-e még az ura? Annál is inkább, mert nem csupán férjeikre váró asszonyok ők, de olyan asszonyok, akiknek új párjuk is lehetne akár. Paraszti Pénélopék, akik nem akarnak még véglegesen igent mondani másnak, bár ésszerű lehet, hogy már az volna. Ahhoz, hogy ne bűnben vagy ne „erkölcs és rémület között” kelljen élni, tudnia kéne a bizonyosságot. S ez a vágy akkora, hogy azt sem bánnák, ha halott volna a férjük. E látszólag kegyetlen, ám emberileg érthető óhaj ott van Boldognéban: „teste, mintha hideg üveggé merevedett volna. Úgy érezte átlátni rajta.”³⁰⁹

Nem csupán a halottakhoz lett itt hasonló, de nomen est omen, az angyali üdvözetet fogadó Máriához is, egy átlátszó-üvegtest angyal-

³⁰⁸ Takáts Gyula: i. m. p. 48.

³⁰⁹ Takáts Gyula: i. m. p. 54.

tisztaságával. (Az ablaküvegen túli világ a kocsonyás és pokolian rémisztő Takáts Gyula HIERONYMUS BOSCHT idéző ábrázolása szerint.) A sóvár férfiakban is ott van aggodalommal válna a bizonytalanság, igaz csekélyebb mértékben, mint az asszonyoknál:

– *Ezek a hadiasszonyok... Ezek a hadiözvegyek sohasem érnek rá – mosolyog elnézően a cukrász is.*

– *Nem ám, nem ám! – és gyufát is kér a tanító. Fölsercen a láng, és reménytelen korom hull mégis a szavaiból.*

– *Bolondok... Higgye el Török úr – mélyet szippant és a savanyú füsttel együtt fújja ki a szavait –, higgye el, nem jön vissza egyik sem. Hiába várják őket.*³¹⁰

A novellában mintha e cigarettára gyújtás fényein kívül nem is lenne más világosság. Komor, balladai félhomály burkolja be a szereplőket és a történetet magát is. A cukrász enyhíti a tanár nikotinéhségét, de dóznija mintha hamutartósa, semmint cigarettatárcára hasonlítana.³¹¹ Az élvezetembereknek nem szüzdohány, egész szál jut, csupán csikkek, amelyeket mások elszívtak már. A szövegrészlet szexuális utalásai legalább annyira nyilvánvalóak, mint a romantikában a virágszimbolika. A tanár gesztusnyelve arról vall, hogy neki Nagynéhoz volt, van vagy lesz köze, a cukrásznak pedig Boldognéhoz:

„– *Boldogné, megjön az uram!*

*A tanító összerezzen, mint a bűnös.*³¹²

Takáts Gyula nem azt állította, hogy a férfi bűnös. Csak mozdulata volt olyan, mint egy bűnösé. Ám a hasonló és a hasonlított között már nincsen nagy távolság. Egyetlen hír függvénye, hogy bűnös vagy büntelen valójában mindazzal együtt, amit tett vagy tenni szeretne az élni vágyakozó. A legrettenetesebb, ha nincsen megnyugtató válasz. Rónay György írt egy hasonló kisprózát, amelyben öröm- és halálhír

³¹⁰ Takáts Gyula: i. m. p. 51.

³¹¹ Takáts Gyula: i. m. p. 50.

³¹² Takáts Gyula: i. m. p. 51.

egyszerre érkezik. A frontról visszatérőről élőszóban érkezik hír, ám ugyanakkor kellene az esetről a postásnak a gyászjelentést is kézbesítenie. Mit tesz? Szeletekre tépi az írott értesítést, s hagyja, hogy szét-szórja a szél levelenként.³¹³

Takáts Gyula hősei várakozásaikban nemcsak jó gyümölcsöket hoznak. A megtisztított kacsá júdási jutalom is lehet annak, aki hamisan kelt halálhírt, hogy Boldogné ne várakozzon többé az urára. A várakozás idejét lehet, hogy egy ősi szokással, a kerítéssel igyekeznek lerövidíteni a Boldogné környezetében élők? Mintha Arany *Vörös Rébék* című balladájából hallanánk, hogy „*Szépnek úgy nem tenni kár!*” A halottlátás szertartása olyan primitív körülmények közepette zajlik, hogy annak rekvizitumait már Csokonai a *Dorottya* című vígposzában kicsúfolta:

„*A Fekete Asszony egy nagy kerek tálat tett az asztalra. Közepébe gyertyát állított, és meggyújtotta...*”³¹⁴

A Fekete Asszony varjúfeketesége egyfelől a sok évezredes pogánykori hiedelemvilágunk felől is baljós, másrészt a keresztény kultúrkörben a Napba öltözött asszonynak az ellentéte. (Itt ijesztő, baljós madár, semmint fenséges jelenség egy Rippl-Rónai- vagy Bernáthképen...) Olyan szertartást végez, amelyet ama kaposi fárságon az ifjak is megtettek, csak kerek tál helyett bilit használtak, arra állították a gyertyát, amit aztán „elpeseltek”. A II. világháború utáni fekete liturgia mégsem éri el a célját. Valóban megjön a katona. Hadifogoly, arctalan. Nevét sem tudjuk, hacsak azt nem – a felesége révén –, hogy ő a Boldog. Pofonnal cáfolja halálhírét, a szertartást végző asszonynak kiesik a hamis foga ettől:

³¹³ Rónay György: *Boldogok*, akik várnak Budapest, 1965. Szépirodalmi Kiadó. p.40.

³¹⁴ Takáts Gyula: i. m. p. 54.

„Az asszony szájából egy műfogsor koccant a cementlapokra. Még fölkapta, és mint a rajtaért róka szuka az ólból, úgy vágódott ki a konyha ajtaján.”³¹⁵

A gyermekekről csak annyit tudunk, hogy mint hajdanán, amíg a karácsonyi fát díszítette Boldog és Boldogné a szomszéd cukrász házában vannak. Ne feledjük el, hogy ezekből a kicsiből nőtt fel a Kilencek nemzedéke s még számos alkotó a magyar irodalomban. (Hasonló háborús árva volt UTASSY JÓZSEF. Az ő „cukrásza”, mostohája egy sánta suszter lett.) Apátlan nőtt fel KOVÁCS ISTVÁN is, s a költők közül csak Somogyországból KERÉK IMRE, PAPP ÁRPÁD... Értük is szólt Takáts Gyula novellája.

A következő elbeszélésnek is a Balaton déli partján élnek a hősei, a fonyódi kettős kúpok tetején álló fenyők alatt. Egy, még 1945 előtti, szinte hűbéri függőviszony a háború utánra már-már cinkosan baráti-vá válik. Csak az elbeszélő tudja a hangzó beszédet úgy lekottázní, hogy az a múltból valljon, s jellemezni tudja a két fél kapcsolatát: *„Úgy kért, olyan hangon, ahogy régebben szokott, amikor még parancs volt a kérése.”*³¹⁶

E két férfi közül az egyiket vagy mindkettőt, esetleg a volt szolgálo feleségét (aki életben maradt) jelölheti a novella címe, hiszen hármójukon kívül nem szerepel senki más a történetben. Ki is vajon a bolond?

Hamlet, amikor kizökkenni érzi az időt, a környezet számára eszement emberré válik. A háború utáni években a Balaton-parti két férfi is megzavarodik, habókossá, mániás örültté válik: egymás szemében legalábbis. A szubjektív időélményük veszíti el szinkronját, egészséges kapcsolatát a jelennel. Hiába telnek pontosan az évszakok ősi rendben, négy hónapig nem megy fel a házáig hősünk. Vajon mi miatt? Mi az a titok, ami iszonyattal tölti el a nagy hosszú-hegyi ház tulajdonosát, hogy az nem néz feléje, inkább lenn lakik a műút mellett a tele-

³¹⁵ Takáts Gyula: i. m. p. 55.

³¹⁶ Takáts Gyula: i. m. p. 63.

pülésen? Annyit tudunk meg, hogy a közelmúlt háborús időszakában a háztulajdonosnak meghalt a felesége, és nem lehetett koporsóban, hanem ládában kellett eltemetni. A görög mitológia (így az eposzok és a drámák) szerint is igen nagy bűn a végtisztességet meg nem adni valakinek. Az ókori hiedelem szerint az emberekhez és az istenekhez méltatlan szertartás vagy annak hiánya miatt az elhalt lelke nem nyughatik, mert így nem juthat be a holtak birodalmába. A pogánykori magyarok is úgy képzelték, hogy vízre temetett (innen vannak a csónakorrú fejfák Szatmárcsekén) eleink majd ott, ahol egybeér a föld, a víz és az égbolt, átjuthatnak a túlvilágra. Takáts Gyula hőse is új koporsót készít, méltóbbat a háborúsnál, olyat, amelyik egy vízen járó alkalmatossághoz hasonlít:

„Megreggelizett, és sietett a fészerbe a koporsóhoz. Már tudta, mit kell cselekednie. Gyorsan dolgozott. A keskeny mahagónilapokat egyenként, pontosan illesztve csavarozta föl, mintha csónakot készített volna. Erős, biztos járású csónakot egy nagy útra.”³¹⁷

A háború jól látható sebei sem gyógyulhattak be az azóta eltelt idő alatt: *„...a verebek harcoltak elszánt csiripeléssel a gépfegyverrágta, fészeknek való résekért.”³¹⁸* A lelki stigmák behegedéséhez még több év kellene. Láda helyett most a ház legszebb bútorából ácsolja a koporsót – engesztelésül. VERGILIUSHoz hasonlóan ő is felesége kezdobetűit véste az ezüstnyárfák kérgébe. Olga nevét élő fákra írta akkor, most élettelen bútordarabokból készült koporsó oldalára kell rónia. A hosszadalmas kegyeleti munkát tartja a pályaőr a legnagyobb bolondságnak és értelmetlenségnek, mivel őt nem annyira a hevenyészve, sebtiben eltemetett holtak, s az írott-íratlan erkölcsi parancsok érdeklik, hanem a haszon. Tudvalévőleg a föld nem csak az emberi holttesteket, tetemeket fogadta be a háború idején, de az elvermelt ékszereket s egyéb értékeket is. Nemzeti kincseket, múzeumi ládákat, családi vagyonokat, jogos és rab-

³¹⁷ Takáts Gyula: i. m. p. 62–63.

³¹⁸ Takáts Gyula: i. m. p. 59.

lott tulajdonokat egyaránt. Hiába jönnek és mennek pontosabban a kronométereknél a déli és az esti gyorsvonatok (tagolva, strukturálva az időt), a vonuló front elől elásott aranyóra mintha tovább ketyegnek a másik hős, a vasúti pályaőr számára. Kapzsi felesége is nyaggatja, hogy szerezze vissza a földből mindazt, amit vele a front átvonulása előtt, vagy éppen azokban a fegyverzajos időben még gazdája elásatott. A novella végén a remélt kincs helyett a szalma között csupán egy géppuskát talál, amire felesége hisztériás rohamba tör ki:

„– *Bolond! – Bolond! – sikoltozta, és a nyárfák között vonító kétépességbeeséssel csapkodott a hangja.*”³¹⁹

Takáts Gyula első novellájában a háborús front megérkezése előtt összeomlik Blazovich Ádám, addig ebben, a kötet ötödik darabjában azt mutatja be az író, hogy milyenné tehetik az embert az évekkel azelőtt kapott háborús traumák, illetve minden gondolat, elhatározás, terv és tett abban az embertelen helyzetben hogyan hathat a későbbiekben vissza mindazokra, akik kigondolták és megcselekedték azokat. Hatalmuk van még az értelmén is. Képes a múlt meggyötörni és fogva tartani a jelenben az egyént, bármilyen racionálisan is gondolta ki a jövőt. (Miképpen DOSZTOJEVSKIJ regényeiben is ennyi történt már a hősökkel, például Raszkolnyikovval.)

Pilinszky tudta, bele is írta egyfelvonásos színdarabjába, hogy az igazi háború akkor fog elkezdődni a lelkekben, amikor már egyetlen lövés sem hallatszik: „*Ne sírj. Ne félj. Mire a háború ideér, szelíd lesz, mint egy naplemente.*” A hatalmas házával magára maradt férfi a saját poklában szenved, míg a halott feleségéhez beszél. *Rühes ebek, vérzünk a párnán.* Írta Pilinszky János. Az animális kép ott van Takáts Gyula hasonlatában is:

„– *Bocsásson meg... – motyogta. – Nézzen rám. Nem! Higgyen nekem... Nem tehettem másként... – Azzal hirtelen, hogy meg ne pillant-*

³¹⁹ Takáts Gyula: i. m. p. 70.

*hassa magát a tükörben, elfújta a lámpát, és utána rossz rugók nyikor-
gása és nyöszörgése hallatszott csak, mint a kutyáé.*³²⁰

A nyugtalanító novellának is mottója lehetne azon idézet Juhász Gyulától, amelyet Rónay György *Az esti gyors* című regénye elé illesztett: „*Minden vád ellen lehet védekezni, csak az önvád ellen nem.*” Természetesen Pilinszky János szavai is erről az igazságról kopognak: *Gonosz féreg az önvád...*

Pilinszky Jánost RADNÓTI SÁNDOR szenvedő misztikusok közé sorolta. Ő volt az a keresztény-egzisztencialista költő és gondolkodó, morális személyiség, aki valósággal még életében hozzápusztult az áldozatokhoz, de még a vers- és a próza-művészetében a teremtett hőseihez is. Egyrészt személyesen ismerte a rabruhás Micsicsákokat, másrészt nem egy szereplője gyötrődő és öngyötrő álmainak figurája, akár önmagának egy darabja. (Például a *Három etűd a bűnről* kamasza és Kutuzova, ilyenek a tervezett álomregényének nővérei, az Ónix-lányok.) Takáts Gyula nem szenvedő misztikus. Más alkat. Miszticizmusra és földi csodákra egyaránt nyitott, érzékeny, ám inkább panteista. Egyensúlykereső majd egyensúlyt teremtő. Harmóniaigénye nem hagyja túlzásokba esni, nem jár úgy, mint a romantika korának embere, aki elveszíti egyensúlyát (NÉMETH G. BÉLA definíciója), s mint humanista embernek, a II. világháború után erkölcsi alapja van a történelekről beszélni, az eseményeket láttatni. Katolicizmusában sem rendült meg látván a borzalmakat. Erről a hitéről nem vall tételesen, de kolorizmus, amivel novelláit kiszínezi, igenis Maulbertsch freskóival mutatnak rokonságot. Témaválasztásaiban, történetkezeléseiben a bibliai történetek archetípusait látjuk a Balaton partján megelevenedni. Hosszabb elbeszélése például a tékozló fiú sorsának modern parafrázisaként következik a *Kinek könnyebb?* oldalain. *A tóparti két lakatos* a kétrészes, az eddigieknél terjedelmesebb elbeszélés címe. Az ugyanazon mester-

³²⁰ Takáts Gyula: i. m. p. 62.

séget művelők közül a dudásokra találunk szólást: két dudás egy csárdában aligha fér el. Két lakatos viszont szépen megférne egy műhelyben, főképpen úgy, hogy idősödő apáról és fiatal fiáról van szó, utóbbi ráadásul alig lesett még el valamit a mesterség fortélyáiból. Fonyód környékén, s a Balaton körül is, ismerős sorsképlet volt az, hogy fia követi édesapját az ipar folytatásában. Nem volt ebben semmi különös, csupán ismerős, megbízható folytonosság, ami persze a civilizáció szemében kisebb csoda. A lakatos és a felesége igen szerette gyermekét, akit a két világháború népi írói „egykének” rubrikáztak volna be. Valószínűleg ez az élettény sokkal inkább meghatározta a fiú jellemének alakulását, tán még a genetikai örökségénél is jobban. Takáts Gyula, aki nem ismerhette az ötvenes években ERIC BERNE munkásságát, mint XX. századi gondolkodó azért igen pontosan látta örökléstan és szociálpszichológia szempontokból egy gyermekkarakter alakulást. Előljáróban (mint a történetet mesélő elbeszélő) így fogalmazott: *„...az elkényeztetés sokszor kárára válik a gyerekeknek. Különben sem függ minden az emberek életében a kézzel fogható körülményektől. Épp az ő élete bizonyítja. Valamit hozunk máshonnan is, és ez a valami legalább nyom annyit az életünkben, mint a körülöttünk talált megfogható világ.”*³²¹

Eric Berne lassan közismertté váló tétele szerint azzá leszünk, aminek ellentétes nemű szülőnk szán minket, de csak olyan eszközökkel, amelyeket az azonos nemű szülőnktől tanulunk meg. Tehát a fiú anyai részről kaphat olyan impulzust, ami a távolabbi világok felé vonzza, ám apjától legfőljebb annyit, hogy a világ dolgai helyett a saját műhelyében elboldogulhasson. Kezdetben ennyi is az életcélja. Apja mesterségét választja önként. Apja inasnak adja. A háború utáni nehéz gazdasági körülmények között bizony megdolgoztatják az elkényeztetett egykét. Kitűnni vágyása, a világ hívása, győzelemre törekvése nyugtalan, dacos fiatallá formálja, s e tulajdonságait nem növi el már. (Van

³²¹ Takáts Gyula: i. m. p. 71–72.

ebben a kamaszok örök keserűségéből is jócskán, akik telítve vannak erővel és életkedvvel, hogy majd ők el- és hagyják az apjukat, az előtűk járókat. Tudjuk, ez sehol a világon nem megy varázsütésre. S nagy baj, ha a kamaszévek multával ezt a fajta indulatot nem kontrolálja a bölcsesség és megannyi tanult viselkedési norma.) Nyugtalanul vándorol gazdától gazdáig, több mint száz kilométeres utat is megtesz a Balaton körül, egészen Zircig. Édesanyja hazahozza, de édesapjával így s elkerülhetetlen a műhelybeli konfliktus. Apa és fia összeméri az erejét, tudását. (Kapálás közben is ugyanez történik a cserszegtomaji Szabó István novellájában, a *Pajkoskodók* címűben.³²²) A szakítás után négy esztendeig a Zircnél is messzebb található Győrből érkeznek hírek a fiúról. Majd' négy esztendő után szüretre érkezik haza a hajógyárból. Jelképes, hogy szinte határvárosig vándorol, s hogy a mestersége eszközeivel is olyan járműveken dolgozik, amikről a messzeségek és a távlatok jutnak az ember eszébe. Arcán heggel, mintegy megjelölten tér haza: „a forradás mint sárga virág kandikált elő.”³²³ A világ nem fogadta be, sőt, konkrétan (és lelki értelemben is) stigmatizálta. Apjával kél versenyre. Ebben is alulmarad, bár már családja van: felesége és több gyermeke. (Turi Dani hirtelenségét, indulatát, nekiveselkedéseit ismerjük föl benne.) Úgy látszik, élete nagy vállalkozása, álma teljesül mégis: apja segítségével mozit üzemeltet a faluban:

„– *Végre láttok világot ti is – hetvenkedett a parasztok és vincellérek között. – Ehhez is én köllöttem... Most megtudjátok, ki vagyok? Kinyílik végre a ti szemetek is...*”³²⁴

Az apa *lakatos* maradt az elbeszélő szemében, de a fiatal családapa *gépész* lett. (Majd csak a második részben fogja újra lakatosnak nevezni...) Örömet találja a vetítésekben, hiszen szinte a nagyvilág jött el az iskola falai közé, ahova ő nem juthatott el. Az új pénz, a Forint

³²² Szabó István: Hazulról odáig. Bp.1979.Magvető Kiadó. p.183

³²³ Takáts Gyula: i. m. p. 7.

³²⁴ Takáts Gyula: i. m. p. 82.

idején komolynak mondható bevétele is van, de éppen apjával, gyermekei nagyapjával kell megosztoznia rajta. Tragikus előérzete támad az olvasónak, mikor nyilvánvalóan közli az elbeszélő, hogy a gépész nem fogadja el apja becsületes eszközeit. („*Csak előadás után komorodott el. Akkor, amikor a pénzt számolták össze. Az öreg kezén ment át minden fillér. Előtte, az asztalom számolta végig. Olyan volt ez a kemény, vén ember néma arcával, mint az a biztos kezű játékos, aki nyílt kártyával játszik, és mégis mindig nyer.*”³²⁵

Apja és a falusi szorgoskodók helyett a korabeli filmek ökölcsepásokkal és revolverrel harcolók az életideáljai. Az 1945 után induló fiatal nemzedék is úgy gondolta, hogy majd a megforgatja heroszian a világot, ám kiábrándulásuk után visszataláltak szülőfalujuk gyökereihöz és szüleik házához. (Nagy László, Juhász Ferenc többek közt oratóriumokban és époszokban írták meg apák és fiúk egymással folytatott küzdelmét, majd egymásra találást.) Takáts Gyula nem nemzedéki ellentétéről mesél, amit történelmi háttérrel együtt parabolisztikus történetként értelmezhetnénk. Pontosan s pergőn meséli a történetet. Izgalmas, színes elbeszélést tár elénk. Egészen az apagyilkosságig, amely nem sikerül. A börtönévek után egy Vadkacsa nevű hajón fut be szülőfaluja kikötőjébe a gépész. Nem nézi meg az őt visszaváró szeretteit. Az első rész végén úgy ábrázolja Takáts Gyula e negatív hőst, mint akinek nem használt a purgatórium sem, s szinte kárhózatának elején tart már. Egry József meghatottan nézte, hogy az öreg földműves a parton hogyan hajol le a Balaton vízéig, s keresztet vet. Takáts Gyula novellájának szereplője ezzel szemben így viselkedik a kikötőben:

Amikor érkezik, rákőp a vízre³²⁶, amikor távozik:

„– *Dögök – nyomta el cigarettáját a bádagon, és a csikket belevágta a vízbe.*”³²⁷

³²⁵ Takáts Gyula: i. m. p. 83.

³²⁶ Takáts Gyula: i. m. p. 86.

³²⁷ Takáts Gyula: i. m. p. 88.

[vö: „*Láttam egy öreg parasztot, mikor belemártotta ujját a Balatonba és keresztet vetett magára – megható volt.*” Egy József – Megi. tőlem – V. I.]

Sem GIOTTÓt, sem FRANZ ANTON MAULBERTSCHet nem tudták anyyira elborzasztani a Fiú keresztútjának borzalmai, hogy ne látták volna meg, mint az Atya irgalmát, a világ képeinek szépségét.

Maulbertsch sümegi freskóin a három királyok egyikének, Gáspárnak a palástja fehérben, aranyban és rózsaszínben pompázik, Menyhért vörösbe, aranyba és zöldbe öltözött, a háttér lilás párában dereng, ahol a betlehemi gyermekgyilkosság folyik. A Golgotára pedig Mária Magdolna olyan ruhában megy, amelyen lilák, zöldek, sárgák közül a rózsás testszín is kivillan. Takáts Gyula (aki gyönyörű verset is szentelt e freskóknak) a következő festői-költői színeket és képeket vitte föl palettájáról fonyódi novellájába:

„ment az aranyos hegyű jegenyék között az apja műhelye felé.”³²⁸

„Az öreg csak nézett a sajtár fölül, és elmosolyodott... tört mosolya jókedvűen táncolt a vízen, mintha szárnya lett volna.”³²⁹

„...árnyéktól foltos pázsiton játszadozik az unokáival.”³³⁰ „Csak a Vadkacsa nevű motoros uszály tűnt fel szeptember elején a hegy előtt. Lassú, pöfögő nyögéssel hasította a tó tükörsima vizét. A forró, fényes levegő az alig látható benzingőz füstjében hullámozott bádognyújtás után. Almazöldre mázolt testéből pirosra kent ütközőabroncsa harsány színnel vibrált a hőségűtől fakó vízre. Amikor a hegy alá ért, ahol a hatalmas löszfal sárga fényel borul a tóra, a forró gépházból kijött a gépész.”³³¹

A Balaton még akkor is szép, amikor víztükréről tulajdonképpen nincsen menekvés a gépész-lakatos fiatal számára. Az történt ugyanis, hogy Siófokon a Vadkacsa kormányosának szolgálatába állt mint gépész. Ám át akarta venni a kikötés irányítását, s indulatában akkorát

³²⁸ Takáts Gyula: i. m. p. 76.

³²⁹ Takáts Gyula: i. m. p. 77.

³³⁰ Takáts Gyula: i. m. p. 79.

³³¹ Takáts Gyula: i. m. p. 86.

taszított feljebbvalóján, hogy az fejét a hajó fémlépcsőjébe ütötte s szörnyethalt.

„...a kormányos csak feküdt némán, elnyúlva, ugyanúgy, ahogy elengedte. Szörnyű volt nyugodt mozdulatlansága. Körülötte a borkereskedő hordói, dagadt, zömök testükkel olyanok voltak, mintha napbarnított parasztasszonyok virrasztanának körülötte. Darazsak döngöcséltek testükön, de meg se rázkódtak. Szívárványszínű dongó mászkált a kormányos szemén. Mint a fa, túrte.

– Hová? – ordított föl benne a rémület. Szemben, a dombok lilárólzsaszín sáuja zárta le a tavat. Mögötte sárgával áttört ezüstlap szélén jegenyék és fűzfák sora fürdött testetlen ragyogással. A tó körülzárt, hatalmas börtöne ölelte át...”³³²

Az éltevel elbukott gépész úgy járt, mint a mozivásznakon a filmbeli hősök, ama rossz fiúk, akik a krimikben, a westernekben kénytelenek feladni magukat a történetek végén. Csakhogy az életerős családapával és a kormányos holttestével hányódó balatoni hajó rémségeiből minden fantáziafilmnél, amelyet a szórakoztatóipar csak kitalált a bolygó hollandikról. Katasztrofikus és egyenesen katarzis nélküli, ahogy a fiú beteljesíti az irigyelt színészek alakításait az életben, amiket csak a fonyódi romos iskola vetítőtermének szűk ablakából szabadott volna nézni unalmas estéken. Takáts Gyula tudatosan elegyítette itt a modern meséket azokkal a legősibb történetekkel, amelyeket a Bibliában is megtalálunk. A modern krimi izgalmaiba az emberiség legmélyebbről feltörő borzongásai keverednek. A krisztusi attribútumot, tulajdonképpen a köztünk elrejtve élő Megváltóra utaló szentségeket visszautasítja a gépész. Első ízben akkor, amikor nem kér szülei halvacsorájából. Másodszor immár a gyilkossága után. (Mondhatnánk úgy is: hirtelen felindulásból elkövetett emberölése, amelyet lehetne balesetnek minősíteni, ha előtte nem kísérelte volna megölni tulajdon

³³² Takáts Gyula: i. m. p. 96–97.

édesapját.) A hajón lévő hordókban tárolt bort (mielőtt Krisztus vérévé válhatott volna egy oltár felett) a fedélzeten keveri el vérrel és olajfolttal, majd hagyja szétömlőni. A keresztény és az azzal szembeni bacchanáliákra utaló pogány szertartás mellett van a novellában még egy áldozat-motívum, amely az üdvtörténetben elsőnek számít. Ez pedig a fonyódi hegyoldalból az égre szálló füst képe. Ábel mutat be hasonlót az Úrnak, aki kedvesnek találja azt. A gépészfiú, mint örök második, nem tudja elviselni helyzetét, szerepét. Az ő füstje el is marad. Úgy is, mint a családi tűzhely füstje a maga konkrétságában, úgy is, mint áldozatbemutatás. Innen nézve idő kérdése volt csak, hogy ama legrettenetesebb cselekedetet, a káinit mikor hajtja végre. A *Karamazov testvérek* című Dosztojevszkij-regényben is gyilkosság történik, mégpedig apagyilkosság, de Iván és Aljosa beszélgetéséből kitűnik, hogy az még csak eredendő bűn, hogy minden fiúból előtör az apaellenes indulat. Egy szépen kitöltött élethez igen sok kísértés, indulat s főképpen belátás, megbocsátás tartozik. A szélsőséges lelki helyzeteket elének állíthatja a történelem, a megélhetésért való küzdelem, egyéni esendőségünk, ám felelősek vagyunk azért, hogy egyensúlyba hozzuk mindazt, ami a világból és magunkból a természet, az emberi együttélés, vagyis a szép létezés ellen hat.

Tüskés Tibor ezt a novellát is Takáts Gyula remeklései közé sorolja, „*ahol a közvetlen, érzéki tapasztalat, a nyers élmény és a tárgyi valóság szinte észrevétlenül oldódik át a „titkok”, a „legenda” világába...*”³³³

A következő elbeszélésben is mítoszi tájban látjuk a fonyódi parton élőket. Az új *Forint* világában is elevenen él az elveszített Éden, a Paradicsomkert képzelete bennük. Az elbeszélő a következőkkel vág neki a történetének:

³³³ Tüskés Tibor: i. m. p. 54.

„Szeretem a szegény embereket, mert magában az, hogy vannak e dolgoz világban, a puszta létezésükkel sok bölcsességre vezetik rá az embert. Megtanítják a halandókat arra, mint élhetnénk a legkisebb szenvedéssel a legegyszerűbben az oly sokat emlegetett elveszett Paradicsom nélkül is e földi világban. Olyanok ezek a szegény emberek, mint a hajdani erdők szikár remetéi. Ilyen szegény példaember volt Dani Lőrinc.”³³⁴

A vallomásos hangból már kiderül, hogy ez az elbeszélő egyre többet enged önmagából is láttatni, nemcsak látja és rögzíti az eseményeket. Takáts Gyula félálarcát viseli. Tevékenysége is ráillik az író Takáts Gyula életmódjára. Tanít, és kertet ápol. Vagyis vergiliusi és modern értelemben egyaránt a kultúrával foglalkozik. (A föld művelését értették először kultúrán, csak aztán a szellemi javakkal való élest, emberi formálódást.) Az elbeszélő vergődik a nagy kánikulában csak hiábavaló fáradozásaival, a veteményeit látja szárba szökkenni ugyan, de az aszályban elfonnyadnak sorra. Egy apollói kultúr-eszmény megtestesítője itt az elbeszélő. Mellette, de sohasem vele szemben, ott áll Dani Lőrinc. Ő a kertet is szereti, de ha értelmetlen a benne folytatott rabszolgamunka, inkább a berket, a nádast szereti, ahol pompás csukákkal ajándékozza meg őt a természet. Ahogy megy szeretett hajója felé, s viszi a demizson bort, inkább a dionüszoszi kultúra megtestesítője. Csak éppen nem a féktelenség hajtja, hanem valami derüs mérték és arány. Örökölt háza megvan, de az sem köti őt túlságosan, akár Diogenészt. Az egyszerűségnek, a (korántsem tudatlan!) szent együgyűségnek olyan példája ő, mint Szent Ferenc hajdanán. Neve is itáliai származású: Lorenzo... Családi neve, a Dani (Dani uraság? A somogyi Diogenész?) pedig azt a Dániel prófétát asszociálja, aki mellett az oroslánok is jámborrrá válnak. Feltehetően a szent jelzöt ugyanúgy utasítaná vissza, mint az előző történet kovácsa a jegyzőtől kapott di-

³³⁴ Takáts Gyula: i. m. p. 104.

cséretét. Természetesen ettől még igaz Egry József axiómája: „A Balatont a szegény halászok avatták szentté.” Dani Lőrinc a hőségtől elcsigázott embereknek úgy osztja a fonyódi piacon a halat, mint Jézus a kánai menyegzőn.

A természetet csodálni kell. Meg okosan elfogadni a javait. Nem legyőzni, mint azt Micsurin elvtárs hirdette. (E sorok írójának általános iskolai *Élő világ* című tankönyvét ált. iskolák 6. osztálya számára még a következő idézet nyitotta:

„Az emberiség fejlődésében már sokkal magasabb fokot ért el annál, hogy megelégedjék a vak természet ajándékainak felhasználásával. Emberi beavatkozással már lehetővé válik minden állatot és növényt arra kényszeríteni, hogy gyorsabban változzék, méghozzá az ember számára kívánatos irányban. Nem várhatunk könyöradományt a természettől: feladatunk: elvenni tőle azt, amit akarunk.” Micsurin)

A politikai voluntarizmus, és az azt hirdető emberi hübrisze – ma már, utólag könnyű belátni – vereséget szenvedett. Csak Takáts Gyula környezetében és közelében hal-, vad- és madárparadicsomok mentek tönkre, a berek és a Kis-Balaton lecsapolásával nyert értékek elvesztése máig beláthatatlan károkat okozott a természetben. Volt idő, hogy csupán Takáts Gyula merte szépen elsíratni szépirodalmi műveiben mindazt, ami az ország szeme láttára eltűnt. Megérte, hogy elmondható és beismerhető legyen: a társadalomban, az emberi lelkében is olyan sebeket ütöttek azok az évek, amelyek begyógyulásához (már ahol lehetséges egyáltalán) hosszú évtizedek kellenek. Dani Lőrinc nem hallgatott sem a parancsokra, de még a pénztől sem csábult el. Példája és derűvel, emberséggel való tanítása megfogant az elbeszélőben. A „feketézők” (a szó korabeli jelentése, „hangulata” mára csak az etimológiai szótárakban található föl) ropogós tízforintosát nevetve utasítja el. Mintha Szent Ferenc kedves naivitása testesülne meg öbenne is: Nézzétek az ég madarait. Nem vetnek, mégis táplálja őket az

Úr. Rájön, hogy nem csupán a tárgyaknak van lelkük, de az emberek is szerszámok valaki nagy Úrnak a kezében, s az ő békéjének eszközei is lehetnének akár mindannyian. Üzeni ezt Takáts Gyula egy antihumánus korból, egy éppen kiépülő diktatúrából.

Létezik-e igazi idill még a világháború után, ha csak olyan is, mint a „viharokra emelt nyárderű”, amilyennek Pilinszky látta négysoros versében (az *Ama kései* címűben)³³⁵ a reményt. Takáts Gyula szerint igenis akad még belőle, s ha ritkán is, de a földön van. S az is igaz, hogy ha már meglátjuk, vallásos áhítatot érzünk. Mintha úrfelmutatáson lennénk. Ám maradjunk az idillnél, amely profán is lehetne akár. Festmények, olajnyomatok, tányérképek kedvelt témája volt mindig is Európában a malom a forgó lapátkerekével, közelében a molnárlánnyal, esetleg egy kis kutyussal. Már a rómaiak is duzzasztottak vizet a Dunántúlon abból a célból, hogy malmok segítségével felfogják az elzúbogó víz energiáját. Hazánk területéről számtalan olyan települést jegyeztek föl nyelvemlékeink, közöttük a Tihanyi Apátság Alapítólevele, ahol malmok kelepeltek. ENDREI WALTER *A középkor tudományos forradalma*³³⁶ című könyvében állított méltó emléket hasznosságuknak, a költőnő RAB ZSUZSA pedig versében az elvesző szépségüknek. Tudománytörténet-írásunkból nem hiányozhatnak a vizimalmok évszázadai. 1821-ben II. JÓZSEF még artikulust is adott ki róluk. A XX. században is megmaradtak még, ám a turbinák egyre inkább kiszorították a malomköveket. Így lettek azok írók íróasztalai (Illyésé, DÉRY TIBORÉ, BODOSI GYÖRGYÉ...). Ady Endre használta talán megvetésül először és utoljára a magyar irodalomban a szót: „malomárok”, de mint a társadalmi maradiság szimbólumát. Ugyanis egy falu a fontos dolgait a malomárkon beszélte meg közösen. Ugyanezt tette az „arany” szóval is nagy költőnk. KENYERES ZOLTÁN szerint Juhász Ferenc tudta csak iga-

³³⁵ Pilinszky János: Nagyvárosi ikonok. Bp. 1970. Szépirodalmi Kiadó. p.69.

³³⁶ Endrei Walter: A középkor technikai forradalma. Bp. 1978. Magvető Kiadó.

zán visszaadni az arany szó helyes, immár pozitív jelentésű színszimbolikáját.

Takáts Gyula pedig novellájában újra, legalább még egyszer megteremtette az egyáltalán nem hazug idill apoteózisát.

Az *Esőhozók* című Takáts-novella története a világháborút közvetlen követő aszályos nyarak egyikében játszódik. Az újságok még nem hazudnak, de már közel az idő, hogy lassan Nagy László versének sorai után is szomjazzanak az országban:

„Alighogy befejeződött a háború kegyetlen cséplése, jött a szárazság.

– «Százhusz éve nem látott pusztító aszály sújtotta országunkat» – állt az újságok fejlécén a riasztó hír. A fekete betűket lefüggönyözött szobáikban komor arccal olvasták az ingujjra vetkőzött városi polgárok, s amíg a kocsmák és vendéglők barátai egyre bágyadtabb arccal nézték az árpasörök töppedt habját, a kovácsok, kádárok mind gyakrabban tették le szerszámaikat, és a paraszttal együtt rémülten néztek a mezők felé.

A falvak határában zörgött a kukoricák forró dzsungelje. A legelők perzselt síkjain porfelhőkben gázoltak a csordák. A tökök mint izzított rézgolyók villogtak a dombokon.

A malom elhagyatottan állt az árkon. Kereke száraz volt és repedezett. A molnár a völgyre boruló erdőt nézte. A sudár szálerdőt és izzadt homlokán fénylett a kétségbeesés.»³³⁷

(Takáts Gyula: *Esőhozók*)

*„Dal hamis húron pendülni ne merjen,
dühös az ember, barmok búslakodnak,*

³³⁷Juhász Ferenc: *A megváltó arany-kard*. Kenyeres Zoltán: Az arany szín metafizikája. (Juhász Ferenc miképpen állította vissza az aranyszín értékjelző funkcióját verseskötvényében. K. Z.: *A lélek fényűzése*. Bp. 1983.

³³⁷ Takáts Gyula: i. m. p. 119–120.

*gyulladt az élet, ég a sudármárfa
tömör-zöld tornya.*

*Atlátsz a fán, mint szitakötő szárnyán,
levél az ágon szivarrá sodródik,
szivarra váró bagós öregeknek
szőrnyű ajándék.*

- - -

*Alkony sugárnál férfiak seregben
kútakat mernek lázbeteg mezőkre,
s éjjel a csillag sír, mert nem lel tükröt
sehol a tájon.*

*Szép lesz a termés, – szól a tudósító.
Ó, de szeretném buktatni a földre,
kemény földünket hazudó szája
hadd csókolgatná!*

*Rossz lesz a termés, szép csak ez a küzdés,
nem a bőségért: a megmaradásért.
szívét az ember dacosabban hordja
aszályos földön.*

*Aki az égő füvek szenvedését
érezni tudja, az lesz a hatalmas.
Ujjától majd a magasság megrendül,
zúdul a zápor.³³⁸*

³³⁸ Nagy László: Aszály. A vers megjelent N. L. Összegyűjtött versek című könyvében. i. m. I. kötet. 153. p

Az író és a költő egyaránt magyar tájat fest le. Olyan termőtalajt, amely mégsem képes adakozni a kánikulában. Az alkotók nem csupán meteorológiai értelemben tudósítanak az aszályról és annak természeti következményeiről, hanem a földből, vízből és a földművelésből, valamint a vízierő okos kihasználásából élő emberek szenvedéseit, kilátástalanságát is bátran, igaz szóval jelzik. Takáts Gyula és Nagy László nem áltatja kegyes hazugsággal sem az embereket, mégis mindketten hittek abban, hogy nagy ereje van az emberségnek, a morálnak. Akár esőfakasztásra képes, de még országos, kollektív megtisztulást is elindíthat. Takáts Gyula megírta a koalíciós évek utolsó tündérmeséjét, Nagy László pedig a diktatúra ellen lázadó első politikai allegóriát.

A világ számos pontján a legkülönbözőbb törzsi közösségekből még ma is kerülnek ki olyan személyek, akiknek varázserőt tulajdonítanak embertársaik. Azt tartják felőlük, hogy képesek azokkal az égiekkel kapcsolatot tartani, akik a természet erői felett rendelkeznek. Az ősmagyar generációi nagy tisztelettel és bizalommal viseltettek sámánjaik iránt. Ha szárazság sújtotta a legelőket, elhitték a doboló, révülő sámánoknak, hogy már megbeszélték az istenekkel, hogy lesz eső, csak emberül bírni kell addig a megpróbáltatásokat. A végre valahára megjött esőt nem egyszer a sámánok sikerének vélték, azok imáinak meghallgattatásaképpen fogadták. Nagy Lászlónak a szenvedők melletti elkötelezettsége és indulatos, tiszta szava szigorú fenyegetésnek számított a zsarnokság szemében. Amikor Takáts Gyula az Esőhozókat írta, legföljebb még csak kiépülőben lehetett a zsarnokság. A somogyi aszályban kéklő tó a senki földjén van: se régi, se új tulajdonosa nincs, se az állam, se a téesz nem tehet rá még a kezét. Éppen ezért a tündérmese története megzavarhatatlan. Nem kell aggódnunk Fábíán Pistáért, mint 1945 előtt Szabó Pál hőséért, Góz Jóskaért, aki átvágta a

gátat a *Talpalatnyi föld* című regényben. Fábián Pista somogyi népdalban is szerepel:

*„Engem hívnak Fábián Pistának,
El akarnak vinni katonának,
Göndör hajam le akarják vágni,
Aval kell a császárt kiszolgálni.*

*Engem hívnak Fábián Pistának,
El akarnak vinni katonának,
Göndör hajam le akarják vágni,
Nem fogom a császárt kiszolgálni!”*

A dalban szereplő legény hetykesége, dacossága novellabéli teljes névrokonára is illik. Ő lesz az, aki a gazdátlan halastó vizét a cserepes malomárokba vezeti. Neki még a csősz is „csak becsületből feszült ellen.”³³⁹ A táj hőségétől elkínzott minden lakója tudja, hogy választás előtt áll. Két törvény van, s valamelyiket meg kell sérteni. Az írottat (a magántulajdonét), vagy az íratlant (az életét). Csak egy kívülálló számára érthetetlenek innen nézve a felgyorsult események:

„Délutánra egyik szekér a másik után érkezett. A lőcsők fenyegető zörgéssel közeledtek a malom felé. Alkonyatra már szekérsánc vette körül a malmot. [Honfoglaláskori képet is asszociál a mondat. Megjegyzés tőlem – V. I.] Izzott a cserepes tető. A szalmakazlak szórták a sárga fényt, mint a feldöntött tüzes üstök, és csak egy szikra kellett volna, de a molnár néma volt. És a halastó kékllett a síkon, mint a nefelejcs, a kisült, reménytelen határban.

³³⁹ Takáts Gyula: i. m. p. 123.

*A halcsósz dermedten állt a zsilipnél. Dermedten, mert tudta ő is, hogy egyé a tó, de azt még jobban tudta, hogy a liszt mindenkinek kell.*³⁴⁰

A kenyérért, az élet kenyéréért (ama *cibus viatorum*ért) nem érzik bűnnek az emberek azt, amit tettek. Éjjel megtelt az árok a csobogás hangjával, mint a nagy esőzések idején. S hogy a történetek elhessegetik a molnár maradék rossz érzéseit is, arról még egy csoda, a hajnali gondoskodik. Az esemény megszentelődik:

*„A gazdák úgy nyelték a levegőt, mint a hófehér cipót. A malomke-
rék kelepelő zúgásával telt meg a levegő, és a nádból felriasztott vízi-
madarak ott kóvályogtak a lisztet szitáló malom felett. A molnár izzadva
dolgozott hajnalig. S akkor kipillantott a pókhálós üvegen, a halántéka-
hoz kapott. Mintha nem akart volna hinni a szemének. A derengő réten
bográcsokat látott. Itt is, ott is könnyű láng táncolt. Vékony, kék füst
szökött a magasba. A halpaprikás illata belengte a rétet...”*³⁴¹

Hogy a történet mennyire Jézusi, arról az utolsó oldalán bizonyo-
sodunk meg. A mélyen humanista katolicizmussal átítatott történetben
Takáts Gyula hőse miseszöveget imitál, amikor a halakat osztja:

*„– Vigyétek és egyétek!”*³⁴²

Takáts Gyula novelláskötetében a *Vízkereszt* című elbeszélés kö-
vetkezik. A cím egy keresztény ünnepre utal, amely egyben jeles nap,
így időpontot is jelöl. Eredetileg január hatodikára esik, de vasárnap
szokás ünnepelni elseje és nyolcadika között. Boldizsár, azaz Balthasar
(a három királyok egyikének) neve napja is hatodikára esik. (Az asszír-
babilón eredetű név jelentése: Baal isten óvja életét.) E napon emléke-
zünk meg arról, hogy a királyok, vagyis a napkeleti bölcsek Jézushoz
érnek Betlehembe. Ugyancsak január hatodikán emlékezünk meg ar-
ról, hogy Jézus Krisztust a Jordán vízében megkeresztelte János. Kato-

³⁴⁰ Takáts Gyula: i. m. p. 123.

³⁴¹ Takáts Gyula: i. m. p. 124.

³⁴² Takáts Gyula: i. m. p. 125.

likusok, reformátusok, evangélikusok és görögkeleti felekezetiük számára egyaránt nagy ünnep a Vízkereszt. A néphagyomány szerint ilyenkor szentelik meg vízzel a házakat, az istállókat és az állatokat. Erdélytől Nyugat-Európaig több vidéken ma is él a szokás: a szemöldökfákra ilyenkor írta föl krétával a pap Gáspár, Menyhért és Boldizsár nevének kezdőbetűit az évszámmal s a keresztekkel együtt. Takáts Gyula novellacíméhez hasznos és szép adalékokat tudhat meg minden érdeklődő, ha BÁLINT SÁNDOR vagy ERDÉLYI ZSUZSA könyveit föllapozza. A szakrális szépségek visszáját leli azonban, ha Takáts Gyula elbeszélésébe fog. Mindenekelőtt azt látja, hogy a főhős igencsak elszakadt az ünnepkörtől, amikor magányosan és ittasan tart hazafelé.

Különc figura, legalább annyira, mint amilyen hóbertos egyénnel már találkozhattunk a kötetben. Berczi Gerzson méltán sorolhatjuk közéjük. Nevének két kezdőbetűje megtalálható a három királyi monogramok között: B. G. [20 + G. M. B. + 06 – kb. így kell kinéznie egy ajtó fölött a vízkeresztű föliiratnak...] Az ábrázolt település belvárosa Kaposvár központjával azonosítható. Itt tűnik fel éjfélkor Berczi Gerzson:

„Balról a vármegyeház halványsárga, hatalmas ampír homlokzata meredt a kék éjszakába.”³⁴³ Amikor az órák elütik a tizenkettőt, már a háza közelébe ért. A polgármester utcára néző dolgozószobáját kivilágítva találta. Sztálinnál égett így éjszaka a villany a Kremlben, de „át-hallást” a cenzúra nem vett észre 1963-ban a Takáts-kötet kiadásakor... Beszédesebb viszont a főhős részeg cselekedete, mellyel ellenpontozza a vízzel való keresztelés szakrális mozzanatát. Berczi Gerzson a saját házát a következő „áldásban” részesíti Vízkeresztkor:

„– Rendben van – azzal odaállt, és szétvetett lábbal levizelte a kapu faragott gyámkövét, miközben mosolyogva a kuttyájára gondolt.”³⁴⁴

³⁴³ Takáts Gyula: i. m. p. 127.

³⁴⁴ Takáts Gyula: i. m. p. 129.

Feleségével botrányosan viselkedik. Durván ébreszti föl álmából, s egy, a háznál tartott vadkan után érdeklődik. Feleségét Málinak szólítja. A disznót Miskának hívja. Ez a harmadik kezdőbetű, az M, amely a harmadik király nevében szerepel.

„– *Elég legyen!* – ordított Gerzson. –

Most aztán feleljen már... Elég legyen, mert szétverem ezt a koszos házat, mint az ólat.

Besózom a helyét is! Érti? Mi van vele?

– *Túr... Túr... – visított föl az asszony hisztériásan.*

– *Akkor jó – csillapodott meg a férfi. – Akkor jó – és olyan széles mosoly kerekült a képére, mint a telihold a kert fölött. – Szép álmokat, édes Málikám. – Olyan figyelmesen tette be a hálószoba ajtaját, mintha szerelemtől szunnyadt asszony álmát kímélné.*”³⁴⁵

A ház megáldásával ellentétes a fenyegetőző káromkodás. A megszentelés helyett lefokozás van a hasonlatában: a ház olyan, mint az ól. Emberi lakhely felől és helyett az állatoké felé mutat e költői kép. Egy szép városi épületre, az otthonára mondja ezt Berczi Gerzson. Mintha fokozatai, lefelé menő lépcsői lennének az elállatiasodásnak. A novella első oldalától az utolsó lapjáig megfigyelhető, nyomon követhető ez a fajta alászállás az emberitől az animális létbe. Gerzson úr bensője deformálódik ebbe az irányba. Akár egy mizantróp, olyanná lesz, aki már jobban szereti az állatokat, mint az embereket. Főképpen a disznókat. A háznál tartott vadkan deríti föl és Fice, a vadász, aki az erdő vaddisznairól hoz híreket:

„*A Miska marad... Hogyisne – mosolygott –, egy ilyenek a Miskát, akit még hátizsákban hoztam. Aztán micsoda állat lett itt az udvaron! Tűnődött elérzékenyülve. – És hogy eszi a cukrot, az aszalt szilvát! Különb, mint az ember... Különb-e? – legyintett megvetően Gerzson. – Ha ilyenek lennének az emberek? Hej, ha csak egy-kettő is akadna, de más*

³⁴⁵ Takáts Gyula: i. m. p. 131.

lenne ez a világ. Hej haj – nyögte keserűen, azzal falnak fordult és elaludt.”³⁴⁶

A részegséget rövid idő alatt kialussza, s Fice első szavára a vad-disznók közelébe indul már hajnalban. Fice tulajdonképpen ahhoz sem elég intelligens, hogy szavakat találjon a vaddisznók elmeséléséhez: mekkorák, hogy néznek ki? Gesztikulál csak. De Gerzson úr érti. Nem rossz álom-e innentől kezdve a valóság? – jut eszébe az olvasónak. Féltő, hogy szerepcsere történik – ördögien. Az állatot emberi néven hívja a főszereplő, nem lesz-e Gerzsonból állatnév? Krúdy asszonyai nevezik el kakasaikat szeretőikről. Szabó Vladimir (Takáts Gyula festő barátja) elképzel egy hátborzongató húsboltot, amelyben állatok szolgálnak ki állatokat emberhússal. Takáts Gyula Gerzson urat ördögbőrnadrágban járó³⁴⁷, szakállas angyalnak³⁴⁸ festi. Vagyis ördögnek. Az ördöggel együtt fekete állat is jár: ezúttal nem kutya, hanem fekete vadkan. A Miska nevű vadkan a városi élet kultúrkereteit rombolja szét a családi házban. Szétdúlja Máli kertjét, rózsáit, csak pár öreg fenyővel nem tudott még elbánni. Ezek a fák a karácsonyt idézik még. Fice házában is áll egy kivágott, feldíszített fácska a család számára. [Nem városi körülmények között idillien beleillik a vidéki környezetébe az erdőből hozott vaddisznó.]

Lásd a szintén Miska nevű disznót az *Egy flóbertpuska története* című könyv legelső oldalán! (És lásd Wallner Jenő festményét, *A művész egy anyasertés köré varázsol nyugalmat, idillt.*)

Az erdőre fiákeres kocsival mennek. A kocsis „*Ismerte Gerzson, tudta, hogy egy jó szava sincs senkihez, de fizet.*”³⁴⁹

Gerzson úr házában nincsenek utódok, nem hallja az igenis boldogító gyerekzsivajt, amely Ficének és feleségének az erdei házban megadatott. A két ház között a cigánysoron haladnak át. Két világot,

³⁴⁶ Takáts Gyula: i. m. p. 132.

³⁴⁷ Takáts Gyula: i. m. p. 133.

³⁴⁸ Takáts Gyula: i. m. p. 136.

³⁴⁹ Takáts Gyula: i. m. p. 134.

szinte két földrészt választanak el egymástól a peremen nomádmód élő zenészek és kétkeziek. A cigányságról s köztük a szépséges Orsós Pinkáról mint a fáraó népéről és lányáról beszélnek. A történet és az eredtetés persze hamis, arra utal, hogy a vándorló cigányság egy csoportja a középkori Európa királyi udvaraiba e turpisság révén vendégeskedett. (Ők a fáraó népe – állították magukról.) A kocsiszt, Pap Györgyöt, azonban nem engedik megállni egy pásztoróra kedvéért sem, mint már annyiszor hajdanán. Tragikomikus, ahogy jellemrajza egyre teljesebbé válik ezúttal az elbeszélő egyetlen mondatától:

„Az evés és a puska kettős szenvedélye úgy tüzelt benne, mint a vérbeli kopóban.”³⁵⁰

Ahogy Krúdy Gyula *Őszi versenyek* című kisregényében Ben, az elcsapott zsoké csak úgy tud megérteni minden emberi örömet, sikert, bukást és kint, ha a lóversenypályáról veszi a hasonlatait, úgy Gerzson úrról és embertársairól is elkészíthetjük majd az összegzést, hogy mi mindenhez hasonlatosak ők. Hányféle teremtményhez, állathoz. Csak éppen az életeknek a legértékesebb létértékekhez nincs közük már: a szerelemtől a közösségi együttlétezésen át az empátiáig. Jellemző, hogy milyen, a világból érkező ingerek keltik föl érdeklődését Gerzson úrnak: *„Berczi Gerzsonat már az udvaron elfogta a láz. Mohó és türelmetlen lett egyszeriben, ha erdőszagot kapott. Amíg ki nem futotta magát, nem nyugodott.”³⁵¹*

A főszereplő a vadkanra várt, s dél körül zavarta csak meg lesárlását egy arra haladó szekér. Két Kurucz nevezetű vadász zörgött el az úton, kocsijukon disznóketrecben szállítottak valamit vagy valakit. És valóban: embert, Prasszert, a búzabegyűjtőt. Gerzson úrból nem váltott ki elképedést, megbotránkozást az eset, ellenkezőleg: a dolog tetszett neki. Az olvasó már-már azt gondolná, hogy elég sötét erdei metszetet

³⁵⁰ Takáts Gyula: i. m. p. 137.

³⁵¹ Takáts Gyula: i. m. p. 136.

lát, középkorit, de a történet újabb, a vártnál is abszurdabb és ördögibb fordulatot vesz:

„– Mit akartok velem?

– Semmit. Csak kimetszük.

Berczi Gerzson fölrántotta szemöldökét. Bajsza alatt csak úgy sugárzott a mosoly a szakállába.

– *Kimetszitek? – úgy nézett bele a szekérbe, mintha az nézné, hogy jó lenne-e hízonak: A Miska jutott eszébe. Arra is ezt ajánlották, de akkor Gerzson megbotránkozva utasította el: – Bűdös lenne úgy is...*

– *Na, meg aztán pont kimetszeni! Mit szólna hozzá a felesége? Herélt ajándék asszonyoknak? Azt nem – és most is csak mosolygott, ahogy a szekérbe nézett.*

– *Mit nevet?! – ordított az idősebbik. – Az egész falut becsapta... Búzaszerződés, mi? A herrgott anyádat! Azért izzadtunk, hogy ez tegye zsebre a hasznót?! Megemlegeted te még! – a fejsze nyelével belebökött, a szerencsétlen meg csak jajgatott és hánykolódott..."*

Gerzson úr embert látott állati körülmények között. Nem ártatlant, mint Jézust, de mégiscsak embert. Embert, akinek csúfos és méltatlan sorsot szántak az önbíráskodók. A paraszti családokban tudták, hogy mekkora szomorúság, ha nincsen gyermek, akire ráhagyhatnák a kevéske örökséget, no meg a rengeteg ismeretet. [Lásd Nagy László prózaversét, a *Magtalanok Jézuskáját.*]³⁵² S az élet rendje is az, a hívők számára az egyik szentség, hogy az ember utódaiban folytatódjék. (Vizkereszt üzenetében ez is áll.) Ilyen drasztikus beavatkozással véget vetni a termékenységnek – mindenképpen barbár és rettenetes dolog. Tulajdonképpen Gerzson úr hajnali óhaja teljesül. Lesz két ember, aki az ő Miska nevű disznájára fog hasonlítani:

„– *Micsoda emberek! – csóválta a fejét... – Akár a Miska – horkant föl –, az sem hagyja magát.*”

³⁵² Nagy László: *Magtalanok Jézuskája*. Megjelent a *Jönnek a harangok* értem c. kötetben. Bp. 1978. Magvető Kiadó. p.155.

A két Kurucz nevű paraszt dicséretére szólva emlegeti vadkanát. A félelmetes és megfélemlítő az ebben a részben, hogy amit disznajával sem tett meg, hagyná, hogy embertársával megtegyék embertársai. Az elhurcolt Prasszert kereső rendőröknek sem árul el semmit, amivel megakadályozhatna egy aljas tettet.

Az epizód után a vadász háza várja. Mintha Petófi ama kérdésére adná meg a választ, hogy „Hol a boldogság mostanában?” Az este lírai leírása csupa szín:

*„Erősen sötétedett, csak a kékes hófoszlányok világitottak már az erdőn. Mire visszaérkezett, a család már együtt volt a középső szobában. A kályhakürt rózsapirosan izzott, és a karácsonyfa illatosan állt fölöttük.”*³⁵³

A gyermekeket megnevetteti a történettel, akik még aligha tudnak különbséget tenni mese és valóság között. Feketehumor nélkül is igaz: *„Meghitt vízkeresztii hangulat borult a szobára.”*³⁵⁴ Mintha a külvilág kizárható lenne belőle. De mégsem kizárható. Az erdős felesége egy pofont is leken visongó gyerekének. Először inog meg a családi ünnepbe otthonosan besétáló vendég legitimitása. A másik család intimitásába, szuverenitásába behelyezkedő Gerzson úr miért nem otthon boldog? Olyan helyzetben látjuk, mint Örkény István őrnagy urát Tóteknál. Démoni rátelepedését a családra még akkor sem veszi észre, amikor a háziasszony kérdésére úgy válaszol, mint Káin, akinél Ábel után érdeklődött az Úr. (A két tóparti lakatos címűben már láttuk ezt az ószövetségi motívumot.) Gerzson bibliás hangon válaszol, az ószövetségi sorok parafrázisát ismételve:

*„– Én? Hát kanásza vagyok én?...”*³⁵⁵

*„– Hát kanásza vagyok én, igaz-e, Fice?”*³⁵⁶

³⁵³ Takáts Gyula: i. m. p. 141.

³⁵⁴ Takáts Gyula: i. m. p. 142.

³⁵⁵ Takáts Gyula: i. m. p. 143.

³⁵⁶ Uo.

Mivel emberek vagyunk, őrzői kellenénk hogy legyünk testvéreinknek. Ám aki erről a rangról lecsúszik, az ne lepődjön meg, hogy még beszédjében is az állatokra fog hasonlítani. Takáts Gyula csupa olyan hangutánzó szóval jellemzi Gerzson úr megnyilatkozásait, amely állati hangadásokra illik. Az erdőben, ahol magában beszélt négy-öt szóval: „*horkant*”, itt a második „*kanásza vagyok én*” kérdéssel rőffent bele az ünnepi csendbe. Az ember és az állat közé mégsem tesz egyenlőségjelet Takáts Gyula. Még az utolsó sorban sem használ teljes metaforát, marad a hasonlatnál. Az ember olyan, mint az állat. Egy régvolt önbíráskodás emléke annyira felkavarja Ficét, hogy az saját házából is kirohan. Gerzson ekkor tovább vezényli a gyerekkórust. „*Kezének esetlen mozdulatával úgy vezényelte a dallamot, mint mikor a medve táncol a láncon.*”³⁵⁷

A befejező hasonlat tulajdonképpen a novellán végigvonuló hasonlatok tetőpontja, netovábbja. Gerzson úr a feleségével beszélt úgy, mint egy kutyával, majd embert vittek kigöbolyözni, miskárolni, mint kutyát vagy disznót szokás, aztán Gerzson úr természete volt olyan, mint a kopóé, végül főhősünk egy láncon táncoltatott medvének nézett ki. Utóbbi a cirkuszi és a komédiás világból ismerős. Örök fájdalom és haláláig tartó kárhozat az ilyen medvetalpú komák sorsa. Ugyanis izzó vassal égetik a befogott medve talpait zeneszóra. Egy idő után, a pavlovi reflexműködésnek megfelelően, az állatnak már nem kell kinezni a talpát, elég, ha megszólal a zene, s ő a fájdalom emlékétől emelgetni kezdi lábait, mintha táncolna. (József Attila ezért írta a *Medvetáncnak* azt a befejezést, *Ha megfázik a lába, takaróddzék deszkába...*) Elfuserálódott a vízkeresztli ünnep egészen? Ha mégsem, az attól lehet, hogy a hasonlat még valamit jelent. Illyés Gyula *Örök művek világa* című versének tanúsága szerint is Giotto képein nem ember és nem állat van megláncolva, hanem maga a gonosz.

³⁵⁷ Takáts Gyula: i. m. p. 146.

A kötet címadó novellájában a Kinek könnyebb? költői kérdésére nem jön válasz. Mert emberi felelet nincs, legfeljebb férfias tartás, ha a Szentírás nyomán így szól a kérdés: kicsoda üdvözülhet? Valóban könnyebb a tevének a tű fokán átjutni, mint gazdagnak be a mennyországba? Erre az evangéliumi részre utal a novella címe. Egy olyan elbeszélés, amelyben ugyanúgy nincs történet, vagy ha van, csak soványka, kevéske, mint Krúdy Gyula kései írásaiban és Mátyás Iván prózájában.

Takáts Gyula novellájának főszereplője, Henger Ambrus, egy csőszből lett sekrestyés, aki olyan templomocskában szolgál, amely tulajdonképpen nem fogható komoly egyházi épületekhez. Harangja csupán egy harangláb fedele alól szól. Sem Szent Ferenchez, sem Padányi Bíró Mártonhoz nem méltók építetői, hanem gyarló, egymással versengő s civódó magyarok (Prigyovich, Moór és Dolacek) a somogyi dombok között. Giccses tárgyaik már ellepik a szentélyt, de mintha annál inkább (Jókai Mór szavaival élve) mosolyogna az egész vidék.

A kápolna mégis áll, és akik betérnek, magukhoz vehetik az áldozatot, részesedhetnek az áhitatból és az eucharisztia misztériumában. Van itt valami, ami akkor is működik, ha méltatlanok vagyunk rá. Égi és földi dolgok olvadnak egymásba, mint már annyiszor a Takáts-prózában, ám itt minden részlet: a vidék szépségéből, az emberi esendőségéből, a teremtményi lét alávetettségéből egyetlen origó felé mutat. Takáts Gyula katolicizmusának emberarcúságáról, metafizikus hitének körvonalairól vall minden sor. SÜTŐ ANDRÁS *Ádvent a Hargitán* című színdarabja, ha a Nagy Romlásról beszél, e Takáts-novella a Nagy Romolhatatlanság létezéséről ad hírt. Nem üthet ki semmi oly balul, hogy Isten jóságától jóvá ne tevődne itt Fonó és Kér környékén. A közelben iddogálók csak azért adnak miseborként kevésbé finomat és aranylót, mert szégyellik, hogy ugyanabból a kancsóból kellene venniük, amely-

ből ők is éppen fogyasztanak. Erdélyi és pannon regionalizmussal állnánk szemben? Ellenkezőleg. Egyetemes üzenettel. (Itt született, ebben a szűkebb pátriában SÁGI KÁROLY régész, a közeli Göllén pedig FEKETE ISTVÁN. Fonó helységnevén szerepel az Állami díjas pedagógus, író FONAY TIBOR családnevében is.)

A földosztás után vagyunk, s Henger Ambrus, a csász, aki vigyázott a vetésre, a termésekre, hivatás nélkül maradt. Hite azonban nem hagyta el, még akkor sem, amikor „kirántották lába alól a földet”, és „elszegődött az ég szolgálatába.”³⁵⁸

Szülőföldjéhez, földjeihez való ragaszkodása éppen olyan szép és nemes vállalás, mint azoké az erdélyieké, akik a nehéz történelmi időkben nem szaladtak szét a világba. Tragédiából és szivárványos derűből fonódik össze ez a – Széchenyi szavaival élve – hűmaradás:

*„Mind itt találkoznak, akiknek őseit már kétszáz év óta egyre ideverte a törvény ereje, hogy meghúzódhassanak előle a mocsárba rejtett hegy körül. Úgy gyűltek itt össze, úgy, ahogy a tó és ingólap sodrása gyűjtötte ide a vizek sűrűjét. Ezeknek a sarjaival mérkőzik most is a hegyi prépost, de nem sok eredménnyel. Van is haragosa épp elég. Ezek aztán csak azért is és semmi másért, ide az országot mellé járnak, mert becsületükre legyen mondvá, konokul következetesek ebben. Vasárnaponként egy csomóba gyűlnek a torony nélküli templomnál, mintha közös zsákmányra osztozkodni hívta volna őket valami láthatatlan törvény. Ösztönös, mély parancs lehet ez, mert az írottat nem ismerik, s nem is tisztelik.”*³⁵⁹

Így látta Ady is a pompás magyarokat a Kalota partján. Takáts Gyula somogyi témáiban az erdélyi gyökerű Jékely Zoltán is e közös ihletet üdvözölte:

„...ez az ember itt, Európában, Magyarországon, Somogy megyében, Kaposváron, egyazon házban élte le a XX. század vagy akár a tör-

³⁵⁸ Takáts Gyula: i. m. p. 148.

³⁵⁹ Takáts Gyula: i. m. p. 150–151.

ténelem legvérzivatarosabb hat és fél évtizedét! Bizony, több mint ritkaság, valóságos csoda ez, mirákulum, a javából: *»a nemzet örlelkeihez«* folyamodó elhatározás és hűség csodatétele. Avagy akad-e költő e kis magyar glóbuszon, akiről elmondható volna ez a kövekbe és gyökerekbe kapaszkodó szívósság, s hogy egész élete és műve: nem más, mint a religionizmus tudatos, elszánt igazolása és régi rangjára való emelése. (Csak messze, a délkeleti Kárpátok karéjában találunk hasonló jelenségeket...)”³⁶⁰

A novella színhelyén, Fonón rendezte be 1945-ben Tolbuhin marsall a főhadiszállását. A lakosságot egyszerűen kiköltöztették. Nem ugyanazon elszántság kellett hogy munkáljon bennük, mint REMÉNYIK SANDORÉKban:

*„Itthon maradunk, becsülettel,
nem haltunk meg és most meg
kell tanulnunk becsülettel élni,
vagyis mindent újrakezdeni
a hitben, az álmodozásba,
a szeretetben, a szabadság utáni
vágyban, az igazság keresésében.”*³⁶¹

Különös változás megy végbe a főhősben, de még jellemzőbb az az állandóság, amely meg éppen jottányit sem deformálódik: *»Az biztos, mióta nem a falu földi javain örködik, azóta egyre jobban figyeli az embereket. Mindent tud mindenkiről. Nem változott örködő természete. Mindent följegyez a fejében, szívében, mintha elszámolásra készülne. S amióta tudja, hogy nem az előjáróságnak felel, azóta százszorta pontosabb. Mintha ő lenne az a könyv, ahová bejegyzik a fonóiak minden bot-*

³⁶⁰ Jékely Zoltán: Takáts Gyulát 1976-ban köszöntötte az idézett szavakkal a költőbarát. Megjelent: Jékely Zoltán: *A bárány vére*. Bp. Szépirodalmi Kk. 1981.

³⁶¹ Reményik Sándor verse megjelent a Pásztorház című lapban. 1923. 1. szám

ladozását.”³⁶² Nem ítél, és nem oldoz fel: „Így lett belőle az a konok sekrestyés...”³⁶³

Munkája nehezebb lett, ez sem bánja. Úgy teszi a dolgát, mint Babits *Psyhoanalisis Christiana* című versében ama régi faragók, akik a szentek szobraikat ott is kifaragják szépen, ahol nem látja emberi szem... Mária és Márta életpéldájából a sürgő-forgó Mártához hasonlított csöszkorszaka, s Mária lelkeségéhez áll közelebb most e sekrestyési szolgálata. S bizony, ez a nehezebb, de el nem végezni kárhozát annak, aki nem is a saját házában lakik. A befejező sorokban megy megigazítani a zsuppot a nem-övé hajlékon. Igen szép szimbólum ez, ráadásul evangéliumi. Az emberi test éppúgy hajléka Istennek, mint a templom. Henger Ambrus tudja, amit a régi századok prédikátorai, hogy nemcsak magunknak születtünk. Ez az, amiben biztos, mert azt honnan is tudná, hogy van-e egyáltalán kapuja a mennynek?³⁶⁴

A másokért magát föláldozó Krisztust a gledicsiafák sem engedik elfelejtenünk³⁶⁵ Henger Ambrus apokrif (hívő-hitetlen) imája a régi Tolna, az új Somogy megyében közvetlenül a Szentírás ereiből ágazott le:

„– Uram, lásd, itt vannak mind. Ha vagy, hát most könyörülj rajtunk. Vessed le rájuk kerítőhálódat. Kanyarítsd valamennyit egybe, és húzd fel őket, ne sajnáld, trónusod elé – és mielőtt még befejezné, fölnéz és lesi, hogy a forró fényből suhogva száll-e már az a kék háló?”

A *Bazalton élők* című Takáts-novella 1960-ban jelent meg a *Jelenkor* második számának hasábjain. Hat és fél oldalon szerepelt írása versektől közrefogva. MARSALL LÁSZLÓ, VARGA MIHÁLY, KARAY LAJOS és LOVÁSZ PÁL valamint DUDÁS KÁLMÁN költeményei között. Akkoriban „a hazánk felszabadulásának tizenötödik évfordulója tiszteletére” kiírt pályázati felhívások nyomán több mű is született. Takáts Gyula *Bazalton*

³⁶² Takáts Gyula: i. m. p. 151.

³⁶³ Takáts Gyula: i. m. p. 156.

³⁶⁴ Takáts Gyula: i. m. p. 160.

³⁶⁵ Takáts Gyula: i. m. p. 153.

élok című novellájában nyomát sem találjuk annak az erőlködésnek, megfelelésváagnak és ideológiának, amely az ünnepre íródott munkákat áthatotta. Holott Takáts Gyula elkötelezettségénél, szülőföldhöz való hűségénél aligha találunk példamutatóbbat. Zsigereivel, idegszállaival kötődik ehhez a vidékhez, s kizárólag művészete eszközeivel tett tanúbizonyságot ragaszkodásáról. (Miképpen megcsodálhattuk már e tulajdonságát többek közt *A pásztor* című novellájában is.)

Az elbeszélés hőse somogyi származású, a déli partról sétál át az északira, a Badacsony hegyhez. (Bár e tulajdonnév – Badacsony – egyszer sem hangzik el a műben!) Ez a millióéves bazalthegy lesz a helyszín, ahol a mű játszódik.

Badacsonynak és környékének gazdag irodalmi hagyományai vannak. HARMATH ISTVÁN és KATSÁNYI SÁNDOR könyvükben a következő badacsonyi szerzőket említi: Herczeg Ferenc író (1863–1954), KISFALUDY SÁNDOR költő (1772–1844), PAULER GYULA történetíró (1841–1903), Tatay Sándor író (1910–), TAMÁS ISTVÁN író (1932–), PADOS JÁNOS orvos író (1820–1892), JANKOVICH FERENC író, költő (1907–1971). A mű megjelenése óta elhunyt Tatay Sándor és Tamás István. Takáts Gyulát a könyv Badacsonynál nem említi, pedig több költeményt szentelt a hegynek. Például Kisfaludy borházára:

Cigány Orpheus

Kisfaludy Sándor Borházára

Itt küszködött a halhatatlanságért.

Itt írta minden műveit.

Keressed hát a titkát kőbe, lombba!

Faggassad kihülő helyit.

Ott áll a kút. Hát nézz a hegy gyomrába!

Aztán kóstold a bor ízét.

*Morzsoljad ujjaid közt a föld göröngyét,
s párákkal idd a völgy vizét,*

*s meglásd, föltámad ő, ki rég halott már
a könyvben és a földbe lent,
s a fából, borból, ritka mandulából
mint holdsugár e földre leng.³⁶⁶*

E következő, a novellával rokon hangulatú és Badacsony-témájú versére is rálapozhatunk köteteiben:

*„Az én pincém messze van nagyon.
Félnapig is megyek vonaton.
Félnapig kerülöm a jeget.
Lesem a vonat-
ablakából a hegyet.*

*Présházam fehér oszlopaít.
Csúcsok kék indigó ormait.
S amikor elérek odáig,
szinte lobogva
futok fel a házig.*

*Nagy üvegem zöldszín smaragdja
szabad jelzést vág az utakra!
Vállon a kis-hordó, előttem
billeg a hóban
ballag egyre följebb.*

³⁶⁶ Takáts Gyula: Cigány Orfeusz, Öszköszöntő, Fakutyán, fényben, Ragyogj, messzefénylő című versei megjelentek: Takáts Gyula: Felhők Árkádiában című verses könyvében. Bp. 1986.

*Januári prэшház varázsa
ébred az apró sziporkákba.
Az alvót kristállyal hasítva,
ragyog a télnek
életnyújtó titka.*

*Ragyog a táj tiszta fehéren.
Ragyog a bor a hó tüzében,
ahogyan emelem feléje,
teli poharam
Badacsony hegyére.*

*Bor tüzén át nézem, kóstolom.
Poharamban ég a hegyorom,
amely ottan jéggel takarva
idenéz éppen
a pinceablakba.*

*Mint deres, őszfejú óriás
ránkmosolyog s földerül a ház.
Földerül körbe a sok pince,
atyját köszöntve
a sok boros icce.*

*Atyját, aki visszakoccintva,
úgy ül ott, mintha velünk inna.
Ízelve az új-bort, amelyik
csireg, csurdogál,
amint móddal fejtik.*

*Első fejtés, január hava.
Seprők, borok édes illata
öleljetek, messziről jövők
s kell a szívemnek,
hejj! kell e kis öröm!*

*Kell ez a tűz! És a tisztaság!
Versbe, szóba a gyöngyöző láng!
Kell a borok bazalt ereje.
Ragyogj messze fénylő!
S Badacsony hegye!”*

(Ragyogj, messzefénylő)

2002-ben *Badacsonyi almanach* címmel KALMAR LÁSZLÓ szerkesztett badacsonyi versantológiát, 2006-ban pedig NÉMETH ISTVÁN PÉTER készített negyven ceruzarajzot a hegyet versbe, novellába, festményre és dalba örökítőkről. (Utóbbiban Takáts Gyula csak úgy szerepel, mint aki Becehegy felől láthatott a Badacsonyra. Ahogy utóbbi, idézett verse is láttatta Becéről a Badacsonyt. Pedig a *Bazalton élők* című novella színhelye végig a Badacsony hegy keleti oldala!)

A novella hőse, akinek nevét a függő beszédben nem tudjuk meg, igazi balatoni ember. Magányosan nekivág a Fonyód és Badacsony közötti távnak a tó jegén. Tudja az irányt, nem csupán a hegyről. Ismerheti az utat, nem először teszi meg nyilván ezt az öt-hat kilométeres távolságot. Jócskán meghízott jégen mehet, nincsenek rianások, sem melegáramlatoktól fölolvadt sávok. Lírai szépségű leírásokat kapunk a téli Balatonról:

„Amikor elindult, a bakancsa alatt még sercegett a szélmarta hó a jégen. A tó befagyott végtelenje vakítóan világított a nap nélkül is. A fi-

nom porhó füstölögve villogó fátylai forogtak, keringtek a nagy hómező jégig kifűjt, tükörsima jégfoltjain, amelyek, mint a szürkezőld halál szemei, kegyetlen közönyösséggel bámultak az égre. A jég merev és néma volt. A lékek világos színű négyezőgeiben a befagyott levegőhólyagok gyöngyfüzérei fehérlettek.”³⁶⁷

Fakutyán, fényben címmel verset is írt Takáts Gyula a tó jegéről.

„A jégen át siklottam épp borért...

Ilyen volt s az volt ám a tél!

– Ki látott engem? –

Se föld, se víz alattam.

Akár a fény, akként suhantam.”

Takáts Gyula vers- és novellabéli sorait egymás mellé téve megállapíthatjuk, hogy a költő és itt az elbeszélő egyugyanazon személy, aki-be e téli szép látványok beleivódtak. Se föld, se víz alatta – ezt a novella így mondja:

„Amikor végre átért a tavon, föllélegzett.

*– Mégiscsak más a föld – és megkönnyebbülten nézett a komor téli hegyre.”*³⁶⁸

Ősi reflexeivel érzi is az ember, hogy kockázatos és bátor út az, amit a befagyott vízen tesz meg. JANUS PANNONIUS *Búcsu Váradtól* című versében jelenik meg először irodalmunkban a kép a pimasz pórról, aki átkelhet a téli folyón. (A pécsi püspök pedig ókori aukortól, Ovidiustól is kölcsönözhetette a leírást. Egyébként a verset latinból Takáts Gyula is lefordította.)

A badacsonyi úti cél egy télen át is nyitva tartó vendéglő. Csak éppen akár az Alföldön is lehetne ez a kis fogadó, ahol kocsmáros és kocsmárosné nagyokat alhatnak a hófuvatok között. A vendéglőst Pődör Kristófnak hívják, feleségét meg Bözsinek. Alakjukban valószínűleg a Tatay-házaspárt örökítette meg Takáts Gyula. Tatay Sándor ugyanis

³⁶⁷ Takáts Gyula: i. m. p. 161–162.

³⁶⁸ Takáts Gyula: i. m. p. 162.

a háború alatt egy szándékosan elnyújtott filmforgatás során ismerkedett meg a Rodostó turistaházban jövendőbelijével, majd házassága első éveit a Badacsony oldalában is töltötte. Ahogy a föld helyett a jégen járás is kisebb csoda, úgy a hegyen a másik két őselem között forralt bort inni és pálinkát kortyolgatni is misztériumféle:

„Az ablakon át, mélyen lent hosszú, hótól fényes völgy csillogott. A fenyőerdők zölden mosolyogtak a köddel fátyolozott hegyi kőrísfák felé. A völgy és a bérc között a bazaltbánya csilléi magasan és árván lógtak a dermedt drótsodronyok huzalain.

– Nézd csak – mutatott az egyik függő kocsira Kristóf. – Így lógunk télen mi is ezen a hegyoldalon... Így... Ég és föld között...”³⁶⁹

Nem túlzás ez a hasonlat? – kérhetné az olvasó. Ha a vendéglős forgatókönyv és regényíró, akkor semmi esetre sem. (JANKOVICH FERENC is itt, Badacsonyban lett szülőtulajdonos a háború után.) Takáts Gyula személyes élményeit írhatta tehát novellába, a titokban kívágott fa hazaszállítása Somogyból is ismerős tevékenység. (Vö.: *A gyökér* című novellával!) A fa beszerzése mellett még egy olyan jellegzetesen téli munkában tud segíteni hősünk a vendéglősnek, amelyet más helyen, esetleg városban, aligha tudna elvégezni. Borfejtésről van szó. E pince-munka során olyan megszemélyesítés hangzik el, ami mégsem költői kép, hanem terminus technikus:

„– A tízakós könnyezik.”³⁷⁰

Mindenki tudja a borvidéken, hogy ez annyit jelent, hogy egy nagy hordó mégiscsak szívárog. Nem kell kapkodni, nem a lapos kármentőt kell a hordó alá tenni, hanem elég a *sajtár* is... Nincs nagy baj, olyannyira, hogy a pincéből visszatérve az elbeszélő számára a beszűrődő fény még egy impresszionista csendéletet is megvilágít:

³⁶⁹ Takáts Gyula: i. m. p. 163.

³⁷⁰ Takáts Gyula: i. m. p. 165.

„A szobára kagylószín fény vetődött a tó jegéről. A gerendákról csüngő rafíák szálai kénsárgán világítottak, és az aszalt szőlők töpördött gyöngyeiben rózsaszín-lila lángok gyulladoztak.”³⁷¹

Ezt követően kerül elő a kártyapakli. Durákozásba kezdenek a bazalton élő emberek. Ahogy egy régebbi Takáts-vers is erről szól:

„Még magát a szőlő tartja,
hósen villog karókardja,
s ha elmúlik a szüret,
dér lepi be a füvet.
A szobákban alsós járja,
tél a kártya iskolája.”
(Őszköszöntő)

Alsós és durák. Közkedvelt, unaloműző kártyajátékok. No nem a legkreatívabb fajtából valók, mint például az ulti. Az alsó kártyalapok mindent visznek, ez a játékszabály az alsózás lényege, míg a durákozásban az veszít, akinél a legtöbb lap marad. Ő lesz ugyanis a durák, amely szláv eredetű szó, s bizony, szerényebb orosz nyelvtudásúak is tudják, hogy a durák *hülyét* jelent. Alsóztak és durákoztak tehát a vidék lakói télen, a kályha közelében. Nem voltak egész napos teendőik. (Szabó István egyik novellájában szinte drámába torkollik egy ilyen eseménytelen, téli napja a hegyközségnek – *Nincs semmi baj*.)

Az erdőőr érkezése kamaradrámává változtatja a novellát. Természetesen nem történik semmi tragédia, bármilyen feszült viszonyt is jelenít meg e novella is a téli bezártságban. Az erdőőr története újabb élettörténettel ajándékozza meg csupán az olvasót. Utazás vagy kocsmázás közben lehet így a sorsokat megismerni egy óra alatt, mint ezúttal a hegyen. Krúdy Gyula gyűjtötte össze hasonlóképpen a történeteit, amelyeket naponta lila tintás tollával lejegyzett. Az erdőőr története rö-

³⁷¹ Takáts Gyula: i. m. p. 166.

viden annyi, hogy a badacsonyi bor miatt jött a hegyre. Vagyis nem feleség, nem munkahely kedvéért telepedett le Badacsonyan, hanem egy íz vonzotta ide. Ez is egyféle honfoglalás. Ráadásul profánsággal sem vádolható döntés, hisz az előző novellában még Jézus vérével azonosíthattuk ezt a nedűt.

Nem leljük persze a Badacsony nevet még itt sem, az elbeszélés második felében, de e káromlásból is fölismerhető fölöttük a Ranolderkereszt: „...*hogy szakadna rá egyszer a püspök keresztje.*”³⁷²

S elég a napnyugatra lévő vidék leírására rápillantani, s azon nyomban megállapíthatjuk, hogy ez a látvány csupán a Badacsonyról tűnik elénk:

„*Hirtelen a szigligeti várra fordította a [puska]csövet.*”³⁷³

„*Messze, a Szent Mihály kápolna felől türkizkéken szikráztak a kocsmák vermeibe szánt jégkockák sokélú halmai...*”³⁷⁴

A *Fényes pokol* című novelláról rögtön joggal juthat eszünkbe: a világirodalomban Shakespeare volt az, aki sírásókat szerepeltetett híres hőse, *Hamlet* körül a színpadon. Ugyan nem valami jelentős szerep az övék a tragédiában, ám aki egyszer is megismeri e művet, sohasem felejtja a temetőbeli dialógust. A herendi porcelángyár is azt a Hamletfigurát gyártotta sorozatban, amelyik Yorick, azaz szegény Yorick koponyáját tartja a kezében, s tűnődik létről és nemlétről. Kormos István 1971-ben összegyűjtött verseinek címéül választja: *Szegény Yorick*. A sírásó alakját a kortárs sanzonénekes és költő, a francia GEORGES BRASSENS is megörökítette *Le pauvre fosseyeurs* című dalában. (Mind Shakespeare, mind Brassens a „szegény” jelzővel látja el hősét. Nemcsak a pénztelenséget, hanem az együttérzést, a részvétet is jelöli ez a szó. Akárcsak a magyar nyelvben.)

³⁷² Takáts Gyula: i. m. p. 167.

³⁷³ Takáts Gyula: i. m. p. 171.

³⁷⁴ Takáts Gyula: i. m. p. 172.

Takáts Gyula novellája is sírásóról szól. Azon a vidéken játszódik, amely a badacsonyi bazaltokhoz közel található: Balatongyörökön és környékén. Az ottani emberek nem bazaltrétegek, hanem dolomitok és mészkövek fölött élnek. Míg a bazalton barack pirul, és szőlő érik, addig a mészkő a földfelszín alatt alakít ki csodákat. Elég a tapolcai tavas barlangra gondolnunk, amelyet a szicíliai Kék-barlang mellé helyeznek a világlátottak, csak éppen a magyar kisváros barlangterme zöldes árnyalatban úszik. A Györök környéki barlangrendszer járatait csak most a XXI. században kezdik felfedezni.

Györököt hajdan a mészégető tevékenységet folytató lakóiról Mészes-Györöknek hívták. Az 1900-as évek elejétől Balatongyörök lett a település neve. Györökhöz tartozik Becehegy is, ahol a költő-író a verseiért kapott forintokból tuszkulánumot és hozzá illő mandulacsemétét vásárolt. (Takáts Gyula lírai birodalmának egyik, hanem a legfőbb tartományát jelenti a becei prësház és a szőlő.) Györök és Becehegy vidékén játszódik a *Fényes pokol* című novella története. (Nem kizárt, hogy a valóságban is megtörtént mindaz, amit itt Takáts Gyula elmesél.) A sírásó főhóst Szerecz Istvánnak hívják. Amikor a Suba Mihály sírját ásta, beomlott a sírgödör alatta, s egy mészkőbarlang járatába zuhant, anélkül, hogy megsérült volna. Így találtak Tapolcán is a tavas barlangra a kútásók. (Többen voltak, nem féltek, még teknőt is kerítettek, hogy elsőként felfedezzék a járatokat.) Szerecz István egy másik világba találta magát, mintha az alvilágba szállt volna alá csak, akár egy modern dunántúli Tar Lőrinc. A XV. és a XX. századi pokoljárót az köti össze, hogy mindkettő hite megerősödött alászállása (katabázisa) során. A györöki sírásó nemcsak a tisztánlátás adományával, de a jövőbelátás képességével megáldva tér vissza az emberek közé. (A háborúban amúgy légnymást kapott. Sokkos állapotát fokozott érzékenysége már előkészíthette. Azonban mégsem transzban éli meg a történeteket, inkább csak kótyagosan, álomittasan.) Látvány és látomás

egymásba mosódnak Szerecz István képzeletében, s megmenekülése utáni álmában. Nem csoda, hogy magának a plébánosnak kell a realitás talaján maradnia:

„– *Úgy van, István, úgy, de már ne kerítsen ennek ekkora feneket... Beszakadt kend, mert barlang van a temető alatt... Punktum... Mésző a hegy. Érti?*”³⁷⁵

Még a tapolcai tavas barlanggal is párhuzamba állítja a történeteket a pap kocsisa, Só János okulására:

„– *Nézz csak ide, János. Nézd csak... Olyan, mint a tapolcai barlang. Ne higgy te is az ostobáknak. Láthatod, mondd el nekik...*”³⁷⁶

A világirodalomban mindeddig jelentéktelen szerepet kapó sírásók mintha Szerecz István színrelépésével szeretnék tekintélyüket megalapozni. Nem is hagyja magát a györfői sírásó, oly rendíthetetlen, mint 1411-ben ama tari nemes:

„*A sírásó a papra meredt. Vadul csillant a szeme, és úgy védekezett már, mintha el akarnák venni tőle azt, ami övé. A kincset, a hírséget, amelyre a temetőbe bukkant.*

– *Barlang?... Micsoda?... – nyerített keserűen. – Barlang? Sugárzó oszlopokkal! Akkorákkal, mint a tornyok? Úgy ragyogott ott minden, mint a tükör...*”³⁷⁷

Nemcsak a sírásó akart hinni, a körötte élő nép is. A plébános felvilágosult gondolkodásánál az ő csodavárásuk erősebbnek bizonyult. Véletlenek, szinkronitások, szuggerált átkok konglomerátumából egyre inkább egy olyan lelkeség támad a hívőkben, amely zavarba ejti és feldühíti a plébánost és szűkebb körét a háború utáni körülmények között. Még a rendőrségi beavatkozás is eszébe jut az egyik tanácsadónak. A kút, amely mellett Mária-szobor áll, s amelynek tövében a sírásó üldögélt, szinte zarándokhellyé vált. Mécsesek gyúlnak a kávján,

³⁷⁵ Takáts Gyula: i. m. p. 196.

³⁷⁶ Takáts Gyula: i. m. p. 204.

³⁷⁷ Takáts Gyula: i. m. p. 196.

s a vizét a Keszthely közelében lakó mihályhegyiek is kocsikon viszik, ugyanis: „*Már a tehenek kék, rózsaszín tőgyein is átvilágított ez a csoda, és az asszonyok egyre mondogatták: Több lett a tej! ...*”³⁷⁸

Takáts Gyula képalkotása nemcsak költői, de chagall-i is. A szürrealizmus eszközeivel is él a novellairó, ám annyi szeretettel és tisztasággal teszi mindazért, hogy szembeállítható és kijátszható lehessen a népi képzelet a korántsem idilli, durvulni tetsző valósággal szemben. Hiszen a természetben még nem látjuk viszont a társadalmon ütött sebeket manifesztálódva. (Lásd a Badacsony bazaltjának megsebzése, a Haláp-hegy lefaragása, a Kis-Balaton lecsapolása stb.) Mintha Takáts Gyula verseiből olvasnánk csak strófákat:

„Micsoda álom. Micsoda szép álom... – és amint így baktatott a plébánia felé, minden lépés után láthatta azt a különös erőt, melyet a sírból hozott. Az asszonyok behúzódtak a szőlővel és lila akáccal futtatott oszlopok alá. Onnan lestek utána, az illatos árnyékból. A Török-dűlőnél a szőlők szélében gyerekek játszadoztak. Alig ért közelükbe, mint a kánya csapott közéjük Józán Mártonné. Kézen ragadta őket. Lélekszakadva menekült velük. Derékig gázoltak a gálicos hegy tengerében.”³⁷⁹

„Mögötte az udvar fölött vibrálva hullámozott a gálicos hegy tengerre.”³⁸⁰

Vö.:

„Jött a néma szó... A könnyű dal.

Acélt hozott és kötelet.

Egy angyal hozta fényes szárnyain

s megállt a szőlőskert felett.

A hamvashúsú, zöld magok

gyökérig meghajoltak.

³⁷⁸ Takáts Gyula: i. m. p. 207.

³⁷⁹ Takáts Gyula: i. m. p. 193.

³⁸⁰ Takáts Gyula: i. m. p. 209.

*És átszóltak a körtefák
a szomszéd asszonyoknak...*

*Ezer tavacska nyílt a hegybe.
A gálicos kutak
vibráló párát permetezve
fűjták az égre-dőlt utat
és lett a hegyben nagy csuda:
akár egy dallal gyöngyözött madár
elindult fölfelé a mandula.
A prés alája bújt.
Köréje szállt a kert
s a kék szüret megcsordult odafent...*

*Az öblök fényes, nagy sajtárjai
az égi musttól kezdtek forrni
s midőn csordult a sok edény,
hajót hozott egy csónakos-legény.*

*A szőlős táj, mint tág, lépes keret
fölytá mind a mézöntő eget...
S az angyal lábait megint
a fölnyílt kék kutakba mosta
s kinyitva könnyű szárnyait
elszállt a felhős nádasokba.”*

(Mézöntő)

Takáts Gyula *Mézöntő* című verse kötetének címadó opusza is lett.³⁸¹ A kötetéről Fodor András írt róla szép verselemzést, amelyet *Futárposta* című könyvében is közzétett.³⁸²

Szent Jánost, angyalt, földalatti Styx-folyót egyformán láttak kézei és művészberek ezen a tájon, akik ama *genus loci*hoz közel kerültek. Egy másik valóságtól kaptak ajándékot. A plébános – százszor inkább anekdotikusan, semmint antiklerikálisan rajzolta meg alakját Takáts Gyula – asztalán kártyacsaták dúltak esténként. Az ördög bibliájánál a táj olvasata sokkalta több meglepetést és csodásabb szépségeket tartogat. Tüskés Tibor azt írta Takáts Gyuláról, a *Fényes pokol* szerzőjéről, hogy „a hit világot hozza emberközébe”. S ez egyértelmű dicséretnek számított 1963-ban is!³⁸³

A *Kinek könnyebb* című novelláskötet utolsó darabjának története újra visszakanyarodik a somogyországi helyszínre, ahonnan kéken magasodik a szereplők szemébe a „Badacsonyi koporsó alakú teste.”³⁸⁴ A déli part településének és környékének leírásában Fonyód és Szentgyörgy közötti partszakaszra és a berekre ismerünk: „A halásztelep óriási kopasz fűzfáit suhogtatta a szél.”³⁸⁵

Tulajdonképpen a novella egyetlen eredetmonda. Egy fiatalon vesztébe rohanó halász, Háncs Vince halálának a helyét jelölte meg a nép kollektív emlékezete a *Vince gödre* elnevezéssel. A halászok (mesterrük Palkó Mihály) olyan „bokrokba” tömörültek, mint évszázadok óta az szokás, még akkor is, ha már az új forint bevezetése utáni időket írja a magyar történelem. A kevéske halat, amit a télben a halászközösség kifogott a Balatonból, a berki kocsmára részére ellopja Háncs Vin-

³⁸¹ Mézöntő. (Versek.) Bp. 1958. Szépirodalmi Könyvkiadó, 182 p.

³⁸² Fodor András: Futárposta. Bp.1980.p.111.

³⁸³ Tüskés Tibor: A hasznos szép költője. i. m. p.54.

³⁸⁴ Takáts Gyula: i. m. p. 235.

³⁸⁵ Takáts Gyula: i. m. p. 215.

ce. (Három véka zsákmányból a halászoknak elkülönített egyetlent. Ami az állami Társaságot megrövidítette.) Ezzel nem csupán egy új, közösséginek nevezett társadalom törvényeit szegi meg, hanem egy iratlan, ősi becsületkódex paragrafusai ellen is nagyot vét. A vándor Cságodi órás „hírharangként”³⁸⁶ elárulja a halászoknak az árulójuk, meglopójuk, Vince tartózkodási helyét. Mintha Háncs Vince csak a sorsát akarta volna a csárdában bevárni. A Csillag nevezetű csárdatulajdonos a berki gulyásoknak ígért halvacsorát, s ezt a rendelést teljesítette a fiatal halász. A berki gulyások is hasonlóan nehézsorsú és szigorú emberek voltak, ha lehet, még a halászokénál is szigorúbb szokásrenddel. A halászok is kútba szánták Vincét, hát ha még a két mesterség emberei, halászok és gulyások vesztek volna össze a halvacsorán, az mennyi erőszakot szült volna?! Vincét leköpi és megkötözi Palkó Mihály, majd hű halásztársaival a hallakomába kezd. Nem jézusi ez a „vacsora”, ellenkezőleg, animális asszociációkat kelt:

*„...a nyolc halász olyant mulatott a harmadik véka halból, amilyent talán a zsandárvilágban látott utoljára a szentgyörgyi csárda. De Vince még egy keszegfarkat sem kapott. Így diktálta az igazságtevés. Csak Gergely vágott hegyibe egy csupasz halgerincet. A haltüske mint a fészű állt meg a hajában. Aztán Palkó Mihály a nagy vigalomban pofon lötytyintette egy pohár borral. Már mindenki dülöngött, beszélt és akkor, mint a zsákot kihúzták Háncs Vincét a szánkóhoz, és se köszönöm, se pénz, elindultak vele.”*³⁸⁷

Jézus teste (hal) és vére (bor) itt nyilvánvalóan egy antiliturgia részei, ám Háncs Vince valóban jézusian tűri megcsúfoltatását. Akár Pilátus elé Krisztust, viszik Háncs Vincét is a járási székhelyre a hatóságokhoz. Nepomoki Szent János szobra már előre vetíti a tragédiát, ami vízpartokon leselkedhet emberekre. (A másik, eposzokból ismert baljós anticipáció, hogy felbukkant egy Buri nevű házi lúd – mint SELMA LA-

³⁸⁶ Takáts Gyula: i. m. p. 223. oldal

³⁸⁷ Takáts Gyula: i. m. p. 226.

GERLÖF gyermekregényében – a vadlibák között, ami bajt hozó madarat és csak rosszat jelentett a környékbeliek képzeletében. Háncs Vince veszi észre.) A rendőrség emberei majdhogynem annyi érthetlenséggel néznek a halászokra, mint Móricz *Barbárok*jában a bírósági emberek ama juhászokra. A bosszút esküdött halászt elengedik, de mint a görög tragédiákban hírnök jó (aki halcsonttal dobta meg), s közli Vincével, hogy elveszítette édesanyját. A novella elején, amikor a lopott halakat lopni ment, káromkodással köszönt el édesanyjától Háncs Vince. Halásztársát e pillanatban már rég nem a konfliktus érdekelte, édesanyja temetésénél a társak bocsánata mellett igazi részvétre is számíthatott volna hősünk. Sajnos a benne dolgozó bosszúvágy túlhajtotta mindezek fölismerésén. A szegény halászok, a társak vállukon vitték ki Vince édesanyját a temetőbe. Hősünk indulatos lépteit alatt másnap hajnalban a partközélemben megnyílik a Balaton jege. Ott, ahol a strand feltöltése miatt egy hajó kicotorta. Nem temetőbe ásták tehát a halász sírját, hanem vízre. Balladás, szívszorító történetét Takáts Gyula írta meg.

A novella egyrészt szép berekesztése a *Kinek könnyebb?* című novelláskötetnek, másrészt előképe a *Vitorlás a berken* című Takáts-regénynek. A berki csatornának és környékének páratlanul gazdag leírásával majd ebben a gyerekeknek írt prózaköltészetben találkozunk majd az olvasó. Amit itt csak érint az író, az ott részleteiben kibontva fölragyog. A berki gulyások sorsa, a tőzeg, a nád, a jég, a fák színe, mind-mind. A novellában egy szótag híján egy távol-keleti költemény is található. Éppúgy nem szerepel benne igei állítmány, mint a legősibb japán haikukban:

„Ezüstszárú, gyémántlila virágok a gyenge jégen.”³⁸⁸

A lírai és festői ihletettséggel megírt regény felé mutatnak a következő sorok is:

³⁸⁸ Takáts Gyula: i. m. p. 216.

„A fiatal Háncs Vince jégpatkója alól fölbuggyant a zöld víz is, de nem lépett odább, csak nagy szélfújta vörös kezével a nyakán végig kigombolta ingét...”³⁸⁹

„A nyugvó nap sugaraiban úgy tündöklöttek a halak, mint a rózsaszín kristályok.”³⁹⁰

„A kutyavonító éjszakában itt a tőzegödrök és az erdő feketéje között a fehér, félig nyitott szoba mellett a halottal feketében Vince olyan volt, mintha a saját temetésére készült volna.”³⁹¹

„Fénylettek a gyümölcsfák. Minden rügyük mint a gyöngy. Szikrázott a tyúkok taréja, és csillogott a varjak gyásza is, amint a disznóól fölött billegtek a diófákon. Minden kihívóan fénylett, és nem volt mit elene tenni. Még a festetlen koporsó lapjai is akár a metszett lapú sárga prizma, lótte szanaszét a mézszínű fényt.”³⁹²

A mézszínű fény a regényben már nem koporsón, hanem a gyermekek frissen festett hajódeszkáin csillan meg.

³⁸⁹ Takáts Gyula: i. m. p. 217.

³⁹⁰ Uo.

³⁹¹ Takáts Gyula: i. m. p. 236.

³⁹² Uo.

Az éden-térkép rajzolója

A tanulmányíró Takáts Gyuláról

Bárhol a világon, ha kiejtjük azt a szót, hogy: költő, olyan ember jut eszünkbe, aki verseket ír. A magyar irodalom története azonban olyan költőkről szól, akik annyi minden mást is csináltak a versíráson kívül, hogy szinte csoda, hogy a lírai életművek létrejöttek. Balassi és Zrínyi kardot forgatott, előbbi borral is kereskedett, utóbbi katonai szakkönyveket írt. Csokonait a botanika is érdekelte, Batsányit a politika és az irodalmi élet szervezése, Berzsenyi gazdálkodott, Petőfi maga alkotta a forradalmat, Ady hírlapírónak is zseniális volt a XX. század elején. S elképedünk, hogy a költők íróasztalain hány ív olyan szöveg született, amelyeken nem saját verseket találunk, hanem naplósorokat, visszaemlékezést, műhelytanulmányt, múgonddal megírt esszét, társak műveiből összeállított szerkesztői kéziratot, megélhetésért végzett műfordítói robotot... Takáts Gyula a klasszikus költőelődök prózáin túl a kortársakét is ismerte és ismeri. Lapozzunk csak bele a hozzá írott levelekbe, s pillantsunk csak a verseket és szépprózákat írók tanulmányaira, esszéire, kiállítás megnyitóira! Gondoljunk *A bárány vérét* író Jékely Zoltánra, a visszaemlékezéseit (*Nehéz szerelem* címmel) közreadó, s kiváló esszéíró Vas Istvánra, az irodalomtörténészként is remekló Rónay Györgyre... Takáts Gyula nemzedékét is olyan költő-hullámok követték, melynek tagjai verselemzőként, irodalomtörténészként költői teljesítményük értékét többszörözték meg. RÁBA GYÖRGY Babitsmonográfiája, LATOR LÁSZLÓ és NEMES NAGY ÁGNES tanulmányai nélkül elképzelhetetlen lett volna irodalmi életünk. TANDORI DEZSŐ olvasónaplója szinte vallomásként is olvasandó (*Az erősebb lét közelében*). De még NAGY GÁSPÁR kétkötetnyi prózagyűjteménye sem csupán verseinek háttországa, hanem fontos és önálló műremek (*Szavak a rengetegből és Közelebb az életemhez*.)

Gazdagság ez a legtöbb esetben, hiszen a költő bármihez nyúl, főképpen mestersége anyagához, a szavakhoz, az nem múlhat el nyomtalanul. Visszahat elsődleges költői tevékenységére, a versírásra. Nincs külön Takáts Gyula szőlőtulajdonos és Takáts Gyula költő. A pannon flóra a becehegyi löszről áttemelődött a hófehér papírlapokra. A szőlő végében az erdő is minden állatával bekéredzkedett e költői világba. Takáts Gyula az első rajzain szereplő pávákat viszontláthatta a római sírköveken és a valóságban is. Köztudott, a költő életművében különböző prózai műfajok vannak jelen. Regényei és novellái mellett a tanulmányai is jelentős értékei, részei az oeuvre-nek. Már hatvanesztendő volt, amikor megjelent a *Szépirodalmi Kiadó* gondozásában az *Egy kertre emlékezve* című prózakötete. Alcíme a következő volt: *Művek és mesterek között*. A borítólapon a következő önkommentár állt: „*Könyvem címe jelképes, de ez a kert, az irodalom vagy a művészet kertje nekem valóság. Negyven éve művelem.*”

Nem nehéz megfejteni a szimbolikus címet. A kert képe a gyermekkor és az eszmélkedés édenét hivatott földézni a befogadóban. A paradicsomot elveszíti az ember, ám vissza is kapja az üdvtörténet szerint. A teremtő alkotónak munkája révén elérhető az éden visszaperlése, legalábbis megidézése:

„Valamikor a paradicsom állt itt. Félálomban újuló fájdalom: hal-lani óriási fáit.”

(Pilinszky János: Apokrif)

Képek elveszett édenkertje

Kezem újraír napra nap

(Pierre Emmanuel: *Ars poetica*, Rónay György fordítása)

„Takáts Gyula cellájának közvetlen világa a becehegyi parcella, a maga köré kerített kertvilág. Látszólag, mondjuk egy gyakran arra vetődő idegen szemszögéből, vagy ha valaki ismeretlen távcsővel figyelné,

semmi sem változott az eltelt évtizedek alatt. Takáts Gyula már kisgyerekkorában predesztinálva volt – gondolhatná ez az idegen – a kertkultúrára”³⁹³

Az irodalomtörténet számára elgondolkodtató lehet, hogy a kései nek mondható összegzés egyben kezdetnek is számított. Életrajzi tény, hogy tulajdonképpen e mű után majd’ ugyanannyi alkotó év következett újabb tanulmánykötetekkel, újabb negyven esztendő, amelyek tovább árnyalták Takáts Gyula Csokonairól, Berzsenyiről, MARTYN FERENCről s a többi mesterről rajzolt portréit.

Első tanulmány-gyűjteménye a *Képek és versek útjain a Kaposi Füzetek* sorozatban jelent meg, amelyben tanulmány- és esszéírói eredményeihez először gratulálhattak Somogyországban, de a távolabbi fővárosban és megyékben is tisztelői. Janus és Zrínyi régiójából veretes versek után mives opuszokat találunk ebben a múzeumi kiadványban. Dolgozatok, emlékbeszédek és műfordítások csokrát. Igen, műfordításait is megcsodálhatjuk. Kortársai és barátai műfordításaival egybevetve azt állapíthatjuk meg, hogy kevesebb sokkal kevesebb verset fordított Weöresnél, de még Jékelynél is, mindenesetre jelezte, hogy ha e fontos tolmácmunka lett volna gondjaira bízva, azon a területen is helytáll. (Egész pályája során gyűjtötte a bilingvis verseskönyveket. Angolul, olaszul és németül beszélt s olvasott legtökéletesebben, de Munkácson – akár Babits Fogarason – megtanult a latin után görögül is.³⁹⁴

Janus Pannonius verseit igen hűen és szépen ültette át somogyi anyanyelvére. Valószínű, hogy minden misztifikálás nélkül, a latin sorok pannon dallama, a közös lelkület ragadta el a műfordítót, hogy oly sok opuszt magyarítson. (A pécsi egyetemen GYOMLAY GYULA „*kristálytiszta magyarságú fordításai eloszlatták bennem a középiskolám kelle-*

³⁹³ Pethő Bertalan: *Lét és irodalom*. Platon Könyvkiadó, Budapest. 2000. 106. p.]

³⁹⁴ Takáts Gyula: *Egy kertre emlékezve*. Bp.: Szépirodalmi Kiadó, 1971 p. 51.

*metlen latin emlékeit. A középkori latin irodalom kötelező tanulása Janus Pannoniuson át kedves költőimmé tették Vergiliust, Catullust és Horatiust.*³⁹⁵

Az 1949-es Janus Pannoniusról szóló tanulmánya, a *Janus Pannonius* című fölé a következőket írja: *A költővé koronázott poéta.* A pécsi püspök verseinek saját maga által fordított darabjait nem közli újraserkesztett, bővített tanulmánykötetében 1971-ben. A szöveg viszont pontosan ugyanaz ez esetben is:

*„A magyar irodalom és olvasó végre majd magyarul ismeri meg azt a költőt, akit ez a holt nyelv elzárt azoktól, akikhez elsősorban tartozott.*³⁹⁶

Arra, hogy Janus Pannonius a legszélesebb magyar olvasótábor szívébe bekerülhessen, pontosan Takáts Gyula könyvének megjelenési éve után került sor. 1972 márciusában volt ugyanis Janus halálának félévezredes évfordulója. A legteljesebb kétnyelvű Janus-kötet mellett kiadták híres váradi búcsúversének fordításait. Huszonkilenc elsőrendű változat között ott szerepelt Takáts Gyuláé is. Janust magához ugyanolyan közeli költőnek érezte, akár Berzsenyit vagy Babitsot. (A latin nyelven verselő génusz mitológiai képeit Berzsenyiéhez hasonlította, irodalomszervező munkásságát pedig magához Kazinczyéhoz mérte, sőt szerinte ő *„a humanista Babits előfutárja*”. Könyvkiadásunk és filológiai műhelyeink ünnepe volt KARDOS TIBOR Janus-kiadványa, majd Csokonai bicentenáriuma, s az, amikor Berzsenyinek is megünnepelhetjük kétszázadik születésnapját. Az ébresztésükkel Janus mellett ők voltak azok a költők, akik e tájon alkottak s éltek, és akik hatottak Takáts Gyula világára. Ne méricskéljük, hogy Berzsenyi vagy Csokonai volt-e az a személyiség, az a művész, aki Takáts Gyula számára a legközelebbi költőelődjének, példaképének számít. Ha vígeposz, Kapos, bece-hegyi Bacchus, akkor az anakreonos dalú Csokonai, ha

³⁹⁵ Takáts Gyula: i. m. p. 51.

³⁹⁶ Takáts Gyula: i. m. p. 71.

somogyországi állandó lakozás, eszmények, irodalmi központnélküliség, gazdálkodás, szépség és hasznosság a kulcsszó, akkor Berzsenyi. S mindkettő a hellén–latin kultúrát közvetítette Pannóniába a XX. századi lírikusnak. Takáts Gyula könyvnyi tanulmányt írt Csokonairól. Rónay László szerint „Az egész kötetnek is egyik legjobb tanulmánya szól Csokonai somogyi kapcsolatairól. „Ez az írás érezhető irodalomtörténetészi becsvággal íródott – meg is felel céljának –, de így is megőrizte írójának egyik legfontosabb célkitűzését, az élet- és valóságérzetet.”³⁹⁷

Takáts Gyula nem írt könyvet Berzsenyi Dánielről sem, de könyve szól róla, amelyet egész életében folyamatosan, már-már nem is csak tudományosan, nem is csupán poétikailag, de naplószerűen vezetett. Ezekből az írásaiból szerkesztette meg Berzsenyi-könyvét 1994-ben [*Az igazi poézis keresése*. Kaposvár. Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság. Pannónia Könyvek]. Tehát nem a versírás mellett formált valami egészen mást Takáts Gyula, amikor Berzsenyi életéről, poéziséről értekezett és vallott, hanem igazi lírikusként egyszerre a másik műzsa és a tükör előtt állt. Feltehetően csak szép ürügy volt minden egyes alkalom: évforduló, ünnepi rendezvény Niklán, Martyn-tárlat stb., hogy Takáts Gyula a legszemélyesebb dolgairól beszélhessen. Előtte Németh László cselekedett így, hiszen Berzsenyi-esszéje legalább annyit árul el az *Irgalom* és az *Égető Eszter* szerzőjéről, mint a drámák és a regények. Takáts Gyula közelről beleláthatott MERÉNYI OSZKÁR szinte példátlan törekvésebe, ahogy a Berzsenyiről szóló irodalom gondozásával megajándékozta az egész országot 1976-ban. Sohasem volt a Berzsenyi-életmű értő befogadók és tudós felkészültségű irodalomtörténészek híján, mégis elmondható, hogy a köztudatba nem ivódott be formátuma, jelentősége úgy, ahogy Széchenyitől Nagy Lászlóig oly sokan szeretették volna. OROSZ LÁSZLÓ és BÉCSY ÁGNES... S a többiek igyekeztek a titokzatos erejű Berzsenyi-oeuvre-öt megközelíteni, értelmezni. A „láva-

³⁹⁷ Rónay László: Virágaborult kert: Takáts Gyuláról tanulmánykötete ürügyén. In: Jelenkor, 1972. 2. sz. p. 175.

ember” személyiségének megértéséhez, műveinek közvetítéséhez, jó értelemben való népszerűsítéséhez volt nélkülözhetetlen az utódok és szellemi örökösök között Takáts Gyula. A kaposvári költő tehát tanulmányírói életművének olyan fundamentumával volt készen ötvenéves korára, mely akkor is hivatkozási alapul számított volna a következő évtizedek számára, ha csupán ezeket a filológusi eredményeit és eredményeit tárja olvasói elé. Hány meg hány írástudó számára ért már véget ötvenesztendősen az életmű érdemi építése! Takáts Gyula munkássága arra is tanú, hogy a művésznak és a tudósnek nem biztos, hogy a legszárnyalóbb, legtöbb vitalitással megáldott, korábbi életszakaszai a leggyümölcsözőbbek. A somogyi poéta gazdag írói terméséhez érlett még szellemi gyümölcsöket a további szüretrek reményében. Neki volt igaza. A *Képek és versek útjain* (1961) című kiadvány írásai bekerültek az *Egy kertre emlékezve* (1971) című gyűjteménybe. Hangsúlyosa, mintegy vezérszólamként vezetnek végig tíz esztendő múltán a fővárosban napvilágot látott, bővített anyagú könyvben is. A *Képek és versek útjain* című hetvenoldalas kiadványban a következő tanulmányok láttak napvilágot:

Ahol gyermek voltam: Somogy

Emlékezés Rippl-Rónai Józsefre

Martyn Ferenc Don Quijote rajzai

Könyvek, könyveim

Janus Pannonius

Műfordítások Janus Pannonius verseiből

A 150 éves Dorottyá

Csokonai és Berzsenyi harca, avagy a „magyar poézis menetele”

Nikla parasztjainak Berzsenyi Dánielről

Vikár Béla

A tíz fejezetből az első kettő szó szerinti formában az *Egy kertre emlékezve* című tanulmánykötet élén is áll. Egyedül a második címén

változtatott Takáts Gyula: az *Emlékezés Rippl-Rónai József*re helyett már a következő cím szerepel az 1971-es kötetben: *Az első mester – Rippl-Rónai József*. Mindkét kiadvány forrás értékű, azonosan idézhető a költő gondolatai prózájában, bármelyikhez is forduljunk. Takáts Gyula 1947-ben írott vallomása 1961-ben és 1971-ben ugyanaz:

„Amúgy a várost csak madártávlattól ismertük, mert házunk az Iszák-dombon állt. Ez egyike azoknak a zselici dombnyúlványoknak, melyről a malmokat hajtó Malomárokra és a Kapos völgye fölött a nagytemplomra, a sisakos városházára és a várként uralkodó megyeházára és tiszta időben egész a Balatonig lehetett látni. Az Iszák ekkor még üdülőszámba ment. Volt, hogy tanárain jó része is itt lakott. Vén cserfákkal tarkított akácerdő szegélyezte. Fagyalbokrokkal szegett nyírfa-pados utak kacskaringóztak fái között. Nyugaton négysoros fenyősé-tány és a homokbányák között árnyas tenispálya volt. Télen a völgy mocsarain ingyen korcsolyapályák kéklő síkjai ragyogtak, s a domb oldalában ródlipályák kanyarogtak.

*Tavasszal pedig a kiöntő Kapos vágott el a várostól minket. De nem kellett az árvíz. Ilyen világból nem csoda, ha nem kíváncoztunk az aszfaltra, sőt hozzánk jártak át a városból a löszpartokba vágott vára-inkba a gyerekek, melyeket úgy építettünk, mint hajdan a kelták a Kapos vízvárainak láncolatát e dombok peremén.*³⁹⁸

Az 1961-es kiadásban nincs az s kötőszó előtt a tagmondatokat egymástól elválasztó írásjel, a vessző:

*„Télen a völgy mocsarain ingyen korcsolyapályák kéklő síkjai ragyogtak s a domb oldalában ródlipályák kanyarogtak.”*³⁹⁹

Nem csak véletlenül idézzük e szakaszt, mint a szöveggondozásra oly jellemző példát, hanem annak érzékeltetésére is, hogy a költő mennyire átítatta a maga poézisével a prózáját. Természetesen a regényei is bizonyítják, hogy képalkotó fantáziája működik lapszélről lap-

³⁹⁸ Takáts Gyula: Egy kertre emlékezve. Bp.: Szépirodalmi Kiadó, 1971 p. 12.p.

³⁹⁹ Takáts Gyula: Egy kertre emlékezve. Bp.: Szépirodalmi Kiadó 1971. 11.p.

szélig rótt soraiban is. Megcsodálhatjuk újra a verseiből ismert meg-
személyesítéseket és költői jelzőit, valamint festői erejét:

*„Télen a völgy mocsarain ingyen korcsolyapályák kéklő síkjai ra-
gyogtak, s a domb oldalában ródlipályák kanyarogtak.”*

Takáts Gyula az első vallomásában megörökíti kaposi diákként
önmagát, amint festőállványa mögött dolgozik, majd azt az induló poé-
tát, aki szemérmesebben húzódik vissza első verseinek publikálásakor,
mint amikor gesztenyével is megdobálják kifestőként a vászna mögött.
Jellemző Takáts Gyulára, képek és versek alkotójára tehát a fenti idé-
zet is. Van Gogh, akiből festőgénusz lett, ám azért irodalmi értékű le-
veleket küldött a közelállóknak, hasonlóan látta és láttatta a természe-
tet levélpapíron és keretben. Takáts Gyula valóságlátása és képi gon-
dolkodása Van Goghéval nem kicsit rokonítható: „Van Gogh levelezését
áthatja az a gondolat, hogy a festészet összefonódik a költészettel,
amely a leírás eleven erejével szünteti meg a kép és a valóság különbö-
zőségét: »...A vörös cseréptetők fölött fehér galambcsapat vitorlázik ide-
oda a füstölő fekete kémények között. És emögött finom, lágy zöld végte-
lenség, sok-sok mérföldnyi füves síkság és szürke égbolt – olyan nyu-
godt, olyan békés, mint egy Corot vagy egy van Goyen« – vajon nem az a
benyomásunk támad, mintha valódi festmény előtt állnánk?»

Takáts Gyula mondata előtt is az a benyomásunk támad, mintha
valódi festmény előtt állnánk:

*„Télen a völgy mocsarain ingyen korcsolyapályák kéklő síkjai ra-
gyogtak, s a domb oldalában ródlipályák kanyarogtak.”*

Rónay László a következőket írta a *Virágbaborult kert* című Ta-
káts-tanulmányában: Az *Emlékezés vagy irodalom* fejezetcímű első cik-
lus öt írást foglal magába. A második emlékezés portré Rippl-Rónairól.
Tulajdonképpen az érdeklődésünket fölkelítő, választó értelmű fejezet-
címhez már itt megnyugtató válasz érkezik. Az emlékezés és az iroda-
lom közül nem egyiket vagy másikat választja az író, hanem mind a

kettőt, mert végeredményben a kettő az egy Proust nagyregénye (*Az eltűnt idő nyomában*) ha nem bizonyította volna, ha MÁRAI SÁNDOR nem írta volna le azt a mondatot, hogy az író az emlékeivel dolgozik, akkor most Takáts Gyulától eltanulható, hogyan kell a művésznak az emlékeivel bánni. Mint a muzeológusnak, aki leltárba veszi a tárgyi emlékeit:

„Ezek jutottak eszembe, amíg képzeletemben újra idéztem gyermekkori emlékeimet a lila bazalt út mesteréről. Ezek villantak élém, amíg sorra szedegtettem a múzeum leltárkönyvéből műveinek címeit, a meghatóan együgyű azonosító rajzok mellől, hogy összeállítsam egy füzetben kaposi hagyatékának katalógusát.”⁴⁰⁰

Vajon lehetett volna találébb, édenibb epithetont találni a világhírű festőre, mint azt, amelyik egy impresszionista jelzőből és XX. századi útburkoló kőből összetapadt: *lila bazalt út mestere*...

A Rippl-emlékezetben egy Babits-idézetet is lelünk (*A festő halála* című Babits-versből), nem fogja így váratlanul érni az olvasót, amikor a könyv 38. oldalán az *Első találkozásom Babits Mihállyal* című visszaemlékezéséhez ér. 1961-ben még nem született meg az a két írás, amelyik az 1971-es kötetben következik. Takáts Gyula az indulásának esztendeit eleveníti föl. 1966-ban kérték fel Pécssett, a *Jelenkor* folyóirattól, hogy egyetemi éveire emlékezzen vissza, s örökítse meg, mondja el azokat (*Start a déli folyósóról*). A készülődő Takáts Gyula számára Rippl-Rónai József volt a géniusz, ám az a személyiség, akitől a legtöbb gyakorlati segítséget és biztatást kapta, a „birtokolható”, még elbírható barátságot, amely művészek közt egyáltalán létezhet. Még Babits Mihályról sem tud olyan egyértelmű, feltétel nélküli szeretettel írni (holott a költők költőjének tarthatta – ez nem vitás), mint itt BALÁZS JÁNOS festőről:

„Balázs János, a tragikusan korán elhunyt zseniális ifjú festő. Ő apám tanítványa volt a polgáriban. Egy favágó tündöbajos fia, aki azok-

⁴⁰⁰ Takáts Gyula: *Képek és versek útjain*. i. m. p. 15.

ban az esztendőekben, 1923-26 körül szakadatlan ott keresett és rajzolt Kaposvár utcáin és határában. Hol itt, hol ott bukkant föl. Utoljára a »Szenvedő emberiségnek« fölíratú kaposvári szép empire építésű, sárga tüdőosztály udvarán rajzolta felejthetetlen portréit. *Beteg társnóm című műve a Nemzeti Galéria jóvoltából a Rippl-Rónai Múzeum tulajdona. Ő volt nekem a művész. Az idősebb, a lázasabb ihlető. Az a barát, aki bár sokszor tanyázott nálunk az Iszák utcában, de akit én csak magázni mertem.*⁴⁰¹

Példakép, de barát, egyetemes mondanivalójú, ám ízig-vérig kaposvári... (Balázs János alakját Takáts a könyvtárára emlékezve is megörökíti: *„Apám tanítványa volt. Sokszor megfordult házunkban. Gyerekember létére kész és jelentős művész volt. Ecsetjének és krétájának színei és szorgalma magával ragadtak. Együtt jártuk szülőföldem tájait. Ő a tudóvész sürgető lázával műveket alkotott már akkor, és én a formák és a színek harmóniáját gyűjtöttem...»*⁴⁰²

Úgy tetszik, hogy az induló Takáts Gyula számára a legmeghatározóbb ez az indító-marasztaló érzés volt. A Babitscsal való találkozásában sem tudott ez az ambivalencia feloldódni. Hetykén is viselkedett vele az ifjú Takáts Gyula, nota bene: a nagy Babitscsal (akinek remekmű-esszéiből amúgy mindnyájan tanultak), az irodalmi életben az élet-halál urával... [Babits a Baumgarten-díj kurátora volt egzisztenciálisan is függtek tőle fiatal s befutott szerzők!] Takáts Gyula nem volt hajlandó hízelegni Babitsnak, hogy vidéken csak élhetetlen életet lehet élni a szellemi embernek. A vidéki ingerszegénységgel, eseménytelenséggel, sárral és nehézkedéssel, szellemtelenséggel egész életében harcolt Takáts Gyula. Könyvtárában a messzi országok vidékeiből is a magáéra ismert:

„... a legkedvesebbek közé sorolhatom Dickens Pickwick Club-ját és mindenekfölött Turgenyev, Gogol és Goncsarov műveit. Az Őstalaj-, a

⁴⁰¹ Takáts Gyula: Képek és versek útjain. i. m. p. 22–23.

⁴⁰² Takáts Gyula: Képek és versek útjain. i. m. p. 52–53.

*Holt lelkek- és az Oblomov-ra gondolok. Első olvasásukkor azon lepődtem meg a legjobban, hogy e műveket nem magyar írók írták. Oly közelinek éreztem e regényekből áradó hangot, olyan természetesen közelítik a táj- és emberszemléletet. Csak az idegen nevek zökkentettek ki egyremásra ebből a hazainak érzett kelet-közép-európai regényhangból.*⁴⁰³

A pécsi egyetemi évek alatt térben sem kellett messzire mennie a szellemi táplálékokért a kaposi költőnek, mégis távlatot adtak ottani mesterei a gyarapodó tudásanyagának. A szigorú HOLUB JÓZSEF, FELVINCZI TAKÁTS ZOLTÁN, Zengővárkonyból FÜLEP LAJOS, PRINZ GYULA, HALASY-NAGY JÓZSEF (Weöres Sándor hozzá írta doktori értekezéséppen *A vers születését*) és VÁRKONYI NÁNDOR... Az iskolatárs Weöresön kívül oda járt Tatay Sándor is, akit az idő tájt a szociografikus próza érdekelt. Takáts első verseskötényét, a *Kút* címűt maga Weöres korrek-túrázta. Ha a szellemi végvárakban nehezebben viselte a sorsát Takáts Gyula, akkor is volt kihez példáért, további erőért folyamodnia. FRANCIS JAMMESről írta a következőket: „*Valahányszor rám nehezedett a vidéki magány, s úgy éreztem, nincs menekvés, elővettem a verseit. Egyensúlyvesztett óráimban az ő költészete hozta vissza a harmóniát a szívembe és életszemlélete napjaim nyugodt folytatását.*”⁴⁰⁴

A kötet első ciklusának két írását is alkalom, vagyis fölkérés szülte. „*Annyi biztos, ha nem kértek volna erre, akkor róluk talán sohasem beszéltem volna...*”⁴⁰⁵ [A másik visszaemlékezés a *Start a déli folyosóról* címmel található ebben a fejezetben: „*Most a Jelenkor felhívására kulcs nélkül tértem vissza, ahol immár harminc éve nem jártam. Mi tagadás, szívesen írtam le, amit találtam, válaszul nemcsak a levélre, de az időnek is.*”⁴⁰⁶

⁴⁰³ U.o., p. 48.

⁴⁰⁴ Takáts Gyula: *Kút* Versek. III.: Halvax Gyula. Kaposvár 1935. Kaposvári Katolikus Szabadegyetem, 64 p. Pannon Múzea könyvtára, 1.)

⁴⁰⁴ U.o. p.57.

⁴⁰⁵ U.o., p.45.

⁴⁰⁶ U.o. p. 37.

A versek háterszágához is elengedhetetlen a megannyi élmény kibeszélése, a biográfiai adatok gazdag szolgáltatása a vallomások nyelvén. Vajon elég alkalmat és nyilvánosságot kapnak-e a nem kétes bulvárhír értékű önéletrajzok? Aligha... E könyv második fejezetének nyitó mondatát akár önreflexióként is értelmezhetjük: „*A magyar esszéírást gyakorta csak alkalmiság kényszerítette tollfogáshoz, és döbbentette véka alatti szépségekre.*”⁴⁰⁷ Milyen jó, a szólással élve, hogy Takáts Gyula ezen alkalmakkor nem rejtette véka alá a hasznos szép-ről alkotott véleményét. Rónay László irodalomtörténész figyelmeztetett idézett tanulmányában, hogy csak látszólag „szűk” a készülődő évek tárháza, a szerző művészien bánt a gazdag örökséggel, amikor a somogyországi kertre emlékezett:

„*Régóta várták már Takáts Gyula tisztelői, hogy megjelentesse tanulmányainak, esszéinek gyűjteményét. Az a nemzedék, mellyel indult, s melyhez tartozónak ma is büszke öntudattal vallja magát, az esszének is kiváló művelője. S az Egy kertre emlékezve olvasójának az az első benyomása e nagyon is tudatosan megszerkesztett kötetéről, hogy írója ebben a vonatkozásban sem méltatlan generációja legjelesebbjeihez. Pedig voltaképp szűk perspektívából indítja kötetét. Egész ciklust szentel a szülőföld ihletésének, a táj és az irodalom kölcsönhatásának, s annak a kérdésnek, hogyan befolyásolják a gyermeki emlékképek és tapasztalatok a későbbi író, mit visz magával otthonról eltökélt lokálpatriotizmussal, s mit csak öntudatlan emlékképet.*”

Takáts Gyula természetesen nem csupán költőként, de szépprózairóként is fölhasználta, beépítette életművébe a gyerekkori emlékeit, de itt és most a tanulmányok és az esszék hangján kapjuk annak az általa katalogizált világnak a képeskönyvét, amelynek földolgozását a világháború után a *Polgárjelöltek* című regényével kezdte meg.

⁴⁰⁷ Takáts Gyula: Könyvek, könyveim. i. m. p. 72.

Takáts Gyula esszékötetének további, terjedelmes részét (a 72-től a 144. oldalig) a két kedves költőjéről szóló írások alkotják. Csokonairól és Berzsenyiről van szó. Az esszékönyvek közül talán Németh Lászlót emelhetnénk ki, hiszen a regény- és drámaíró klasszikusunk volt egyben a XX. századi magyar esszé egyik legkiválóbb képviselője, no meg ő szerepeltette *Az én katedrám* című gyűjteményében Csokonai- és Berzsenyi-dolgozatait egymás mellett. Németh László 1937-ben, Takáts Gyula 1941-ben összegezte a „somogyi Diogenészről” szerzett ismereteit, élményeit. A második világháború után a pécselyi költőnek, Bodosi Györgynek is Berzsenyi-tanulmány az első publikációja a *Válasz* hasábjain. Nem csak, de főleg a dunántúli költők néznek szembe Berzsenyi portréjával és örökségével. Takáts Gyula munkácsi tanárkodásától eltekintve végig Somogy írója maradt. Németh László a *Sajkodi esték* esszéinek írásakor alkotja meg a *tájhaza* fogalmát. A tájhaza, ahogy elnevezése is elárulja, nem feltétlenül nagy kiterjedésű terület földrajzi értelemben, de Értől az Óceánig tart szellemisége és teljessége. Minden megtalálható benne, amivel az egész univerzum modellezhető, túl az országok és az adott korok határain. Németh László nem tartotta Babilont annyira sem mesterének és eszményének, mint Takáts Gyula, aki a *Nyugat* nemzedékeinek utolsó hullámveréseéhez tartozott. Németh László tíz esztendővel volt idősebb Takáts Gyulánál. Az igazi Berzsenyit és a Csokonait láttató írásaik azonban rokonok. Mindketten az írástudók felelősségével alkották meg azokat a portrékat, amelyeknek arcvonásaiért, azok megőrzéséért kötelességüknek érezték, hogy tollat ragadjanak. Takáts Gyula így vallott: „*Hogy mi késztetett épp e két sajátosan magyar és tragikus sorsú poétához, tán mondhatom, az ösztönös ragaszkodás rokonérzésén kívül az a véletlen, hogy emlékük a családi szóbeszédekben gyakorta bukkant elém gyermekkoromban, és ké-*

sőbb is, somogyi magányomban mind többször menekültem e tájon számkivetve élt költők szelleméhez.”⁴⁰⁸

A tájhazáról is írja Takáts Gyula az esszéit, Németh Lászlóhoz hasonlóan, amikor írásainak hősről szól, aki előtte járt ott a szülőföld tájain:

„A magánossághoz..., mely irodalmunknak egyik legtökéletesebb alkotása. E költeményben szomorú tájmisztikával ölelkezik egybe Somogy halhatatlan tája és a költő halhatatlan lelke.”⁴⁰⁹

Kazinczy szerepét irodalomtörténetünkben hasonlóképpen ítélték meg, jól érzékeltetve, hogy bizony micsoda károkat is okozott a széphalmi mester Csokonai és Berzsenyi pályafutásának alakulásában.

„Kazinczy nem a német iskolának, hanem a gipszöntvényiskolának volt a tanító mestere.”⁴¹⁰

„Hol volt a Kazinczy-csoport és a két magányos költő között az elletét csírája? Nézzük csak Kazinczy, Kölcsey tanácsosztogató levelezését fölfedezettjeikhez! Kazinczy a klasszikust a hellén-németben, Goethében látta, a goethei germán-latin hellénségben, s ami a német klaszicizmusnak sikerült a görögből, annak német kézből való átültetése lett volna célja a magyar irodalomban. Már maga ez is nemes értelemben vett izléstévelyedés s a magyar lelkiség félreértése. Kazinczyék költői munkássága így kapott e tételes alaptól papírt, sápadtságot.”⁴¹¹

Az egymáshoz közelálló ítéleteket egy olyan szempontból is megcsodálhatjuk, hogy az élettől távoli kimódoltságot, vértelenséget hasonló költői képekkel rajzolják az olvasó elé: a kazinczys arc Németh László esszéjében gipszöntvény, Takáts Gyuláéban a sápadtsággal azonos. Csokonaiért és Berzsenyiért, a két különböző alkatú zseniért egyformán rajonganak. Csokonai Takáts Gyula szerint „hegedűhúron táncoló

⁴⁰⁸ Takáts Gyula: Könyvek, könyveim. i. m. p. 72.

⁴⁰⁹ Takáts Gyula: Könyvek, könyveim. i. m. p. 84.

⁴¹⁰ Németh László: Berzsenyi Dániel. Bp: Szépirodalmi Kiadó, 1986. p.19.

⁴¹¹ U.o. p. 93.

*rímkultusz*⁴¹²-t teremtett, s oly professzionálisan és mozarti virtuozitással, hogy poézise a legapróbb költői darabokban is túlszárnyalta a verscsinálók hadát⁴¹³.

Csodagyerek Csokonai, akiről ilyen s hasonló kis ódaszerű költeménytöredék szalad ki Takáts Gyula tolla alól: „*Violaszínű erek és rukercpiros vér lüktet e költemények ambróziás illatú húsában.*”⁴¹⁴

E tanulmány természetesen bekerül Takáts Gyula 1994-ben megjelent Berzsenyi-könyvébe, ott a 31. oldalon szerepel ez utóbbi, Csokonairól idézett mondat, de onnan is szinte kiugrik a szövegből harsány-szép színeivel a költői kép. A gipszöntvényekkel lét- és esztétikai értéként szembehelyezett rukercpirosság ott lüktet az élethez ragaszkodó mű elevenségében. (Hogy maradhassunk e metaforánál, hátborzongatóan jelenti ki Németh László: *Kazinczy „A világirodalom legvonzóbb vámpírja*l⁴¹⁵

Takáts Gyula így szól a továbbiakban Csokonairól: „*Természete az élet igenlése. A testesült vidámság e földszagú literary gentleman, aki korának vidám házainál, mint Somogyban is, ebben »a nemes megyében«, melyről ő »mindenkor idillumos elmerüléssel« emlékezett, Széchényi provinciájában szerelmi bánata után, a magányosság karjain fölépülve, vidám tréfáival szórakoztatja a szépnemet. Éles, csípős tréfa-in, mely a vendéglátók poharaiba töltögetett derű nektárja volt, s kéziratokban keringő gúnyversein, Dorottya-ja részein senki sem botránkozott. Irodalomtörténetünkbe ezt a hiedelmet csak Kazinczy klasszikus és modoros szentimentalizmusának védelmezői, vaskalapos irodalomtörténészeink lopták be.*”⁴¹⁶

A „*fél magyar eget fényküllöző*” (Németh László) Csokonai hajdan volt életéről, de még egy-egy mesterségbeli fogásáról is úgy ír Takáts

⁴¹² Takáts Gyula: *Könyvek, könyveim.* i. m. p. 76.

⁴¹³ Takáts Gyula: *Könyvek, könyveim.* i. m. p. 77.

⁴¹⁴ Takáts Gyula: *Könyvek, könyveim.* i. m. p. 81.

⁴¹⁵ Németh László: Berzsenyi Dániel. Bp: Szépirodalmi Kiadó, 1986p. 20.

⁴¹⁶ Takáts Gyula: *Könyvek, könyveim.* i. m. p. 83.

Gyula, hogy a megszemélyesítést használja előszeretettel, valamint metaforáiban az élő ember érzetei kerülnek a hasonlítottak szerepkörébe. Íme, még az elvont fogalom, a versláb is úgy jár, mint az emberé:

„Az én poézisom természete című versében szépen érzékelteti a tartalom és a forma párhuzamával természetét. A vers első négy versszakának spondeusokkal fásztott jambusaiban »a lélek ólomszárnyakon repül.«⁴¹⁷

A tartalom és a forma egységének kötelező és közhelyes fölemlítése után olyan költői erővel jellemzi Csokonai versrészletét, hogy szinte újraláttatja értelmezésének költői erejével magát a klasszikus költemény-citátumot: spondeusokkal fásztott jambusok...

Az ikercsillagokról szólva Takáts Gyula esszéje még a komparatistikáig is elér. Nemhiába olvastuk a könyv 51. oldalán a könyvtárában föllelhető idegen nyelvű könyveket:

„Ebben az ódában láthatjuk, mennyivel zordonabb a [helyesen: s!] földhöz kötöttebb lesz a dal a magyar tájon, ha távoli kortársak ugyanegy témáról énekelnek is. Vegyük csak egymás mellé Percy Bysshe Shelley Óda a nyugati szélhez, és Csokonai A szélhez című versét.⁴¹⁸

Takáts Gyula a tájhazájában mindig Berzsenyi lábnyomában lépdel. *„Ez a táj, melynek temetőjében most megilletődve állok, harminckét éven át volt Berzsenyi Dániel földi birodalma.⁴¹⁹*

Ezt az emlékező beszédet a harminchét éve Somogyban élő Takáts Gyula mondta el Berzsenyiről, aki *„Már huszonhét éves, mikor Kis János pap tőle pár verset kér és küld, csaknem Csokonai halálesztendéjében, a széphalmi mesternek. Visszavonult, remeteköltő, kazlak, szőlőhegyek, gazdasági udvarok között. Ősi magyar törzs hajtása, Csokonai párja, de mindenben két ellentétes alkat. Életük, temperamentumuk,*

⁴¹⁷ Takáts Gyula: Könyvek, könyveim. i. m. p. 83.

⁴¹⁸ Takáts Gyula: Könyvek, könyveim. i. m. p. 85.

⁴¹⁹ Takáts Gyula: Könyvek, könyveim. i. m. p. 103.

egyéniségük, s hivatásuk tragikusan egy volt korukban, s egy lesz literatúránk jövőjében.”⁴²⁰

Hogy a szűkebb, közös pátria, a rokon életérzések (a pozitívaktól a rémisztőkhöz), a testvéri mesterség, a poézis már önmagukban is évszázadokon átérő barátság kötésére elegendők, nem is vitatja senki. A bece-hegyi szőlők és mandulák tulajdonosa, Takáts Gyula vajon nem ugyanazt az idillt éli-e át, mint a géniusz? Vajon nem „kedves magyar formában éneklő reális egyszerűséggel”⁴²¹ a maga dalait is Takáts, akár Berzsenyi? Akitől ugyanott idézi:

„Van kies szőlőm, van arany kalással

Bízott földem: szeretett szabadság

Lakja hajlékom. Kegyes istenimtől

Kérjek-e többet?”⁴²²

Az idill, ahogy rámutat Nemes Nagy Ágnes az *Osztályrészem* című Berzsenyi-vers elemzésében úgyszólván a melankólia fölé emelt derű csak, roppant ellentétek feszítik azt az egyént, aki a Grönland havát és az afrikai forróságot egyetlen költeményében egymás mellé helyezi. Kezdetben valóban „Gyarapodó birtokainak gondja és családja között a magány és a melankólia sátrában boldogan él.”⁴²³ Ám az egyensúlyvesztés csak idő kérdése, s a világ sem késik a lélek elbillentésével. Először még:

„Élete a józan közepszeré. Családjának, gyermekeinek, birtokának örül, s e környezet aranyozza be visszafojtott szenvedélyeibe mélyülő költészetét és mélabúba boruló lelkét. Bort nem iszik, szőlőjében csak gyönyörködik... Jámbor örömök és roppanásra kész szenvedélyek között andalog.”⁴²⁴

⁴²⁰ Takáts Gyula: *Könyvek, könyveim*. i. m. p. 86.

⁴²¹ Takáts Gyula: *Könyvek, könyveim*. i. m. p. 89.

⁴²² Berzsenyi Dániel: *Osztályrészem*

⁴²³ Takáts Gyula: *Könyvek, könyveim*. i. m. p. 87.

⁴²⁴ Takáts Gyula: *Könyvek, könyveim*. i. m. p. 89.

Takáts Gyula ugyanazt az ambivalenciát fogalmazza meg, mint később a verselemző Nemes Nagy Ágnes.

Aztán már, hogy Berzsenyi életútjára visszatérjünk:

„Lírája életével mindkevésbé azonosul. Béke, jámborság, hajdani ábrándjának szapphói, aszklepiadészi sorai már csak itt-ott csillannak elő. A megbékélés öldöklő dohogássá lesz...”⁴²⁵ „Az elmúlásban is élet, érzékiség van, de míg Csokonainál tobzódó táncban, lobogásban, finom gáláns rímekben zeng ez, addig Berzsenyinél fojtott lobogással, a forma szorításától izzik parázssá. Minden hangban »égő szívet mutatja – mint vergődik vérében«, mely egyre sötétül az esztendőkkal.”⁴²⁶

A halálos sebet a lelken KÖLCSEY FERENC ejti. Talán éppen csak Kazinczy előtti magánszorgalomból:

„1813-ban versei végre megjelennek, s e művében látja egyensúlyát vesztett életének harmóniáját, a hajótörésből kimentett kincset, az életművet, melyre áhítozott. A szép és jó, a költészet és a természet ölelkezésében született életet, mely életének szobra. És ekkor, az elismerések közepette, a lelki gyógyulás útján érte Kölcsey kritikája...”⁴²⁷

„Fájdalmasan szép hasonlata: »a poétai mű nem egyéb, mint szobor«. Keserűen érezte, hogy Kölcsey nem erről az egészeről beszélt, de széttörte azt, s külön tört füléről, orráról, csonkított részeiről mondott méltatlan kritikát.”⁴²⁸

Németh László esszéjében ugyanerről olvashatunk, hogyan hallgat el három esztendőre a niklai remete.: „Kölcsey bírálata a bőre alá... oltja a távolról rosszallt Kazinczy-mérget.”⁴²⁹

A Németh László által említett „Kazinczy-méreg” a „violaszínű erek rukercpiros vérbe” fecskendezve: talán együtt a legpontosabb s legköltőibb metaforát alkotják Berzsenyi poétai elnémulásáról.

⁴²⁵ Takáts Gyula: Könyvek, könyveim. i. m. p. 90.

⁴²⁶ Takáts Gyula: Könyvek, könyveim. i. m. p. 92.

⁴²⁷ Uo.

⁴²⁸ Takáts Gyula: Könyvek, könyveim. i. m. p. 95.

⁴²⁹ Németh László: i. m. p. 140.

Azonban Takáts Gyula szemében nem ér véget Csokonai és Berzsenyi emberi tragédiájával a történet. Ellenkezőleg, az érdekli a XX. századi alkotót, hogy miképpen lehet ilyen végzetes pillanattól, bukásoktól számítva az embernek önmagát és az eszményeit megmentenie? Lehet. Ez a válasz. Ahogyan Csokonai majd megvígasztalja magát a furcsa vitézi versezettel, s ahogyan Berzsenyi önismerésbe kezd, ám nem olcsó vigaszba, hanem egész poétikát teremtve. S akkor már nem csupán önmaguk pályája volt a tét: [Berzsenyi] *„Kiállása ekkor már nemcsak egyéni, hanem Csokonai, és kettőjükön keresztül a magyar irodalom, a „magyar poézis menetelének” védelme.”*

Takáts Gyula is eszményeit védte a tanulmánya írásakor. A faszálódás, „német gyarmat”-iság felé rohanó országban, 1941-ben politikai és morális bátorságot is követelhetett tőle a következő summázás: *„És Csokonai, Berzsenyi? Mindkettő kikapcsolva a portási germán szellemet, a közvetlen utat választotta a hellén–latin forráshoz. Ezen az úton sikerült Goethének és nálunk Berzsenyinek, Csokonainak, „váteszi” voltak mellett az eredetiség.”*⁴³⁰

Lehet, hogy a tanulmány és az esszé írói gyakorta elhárítják maguktól a montaigne-i értelemben vett szubjektivitást. (A francia klaszszikus szerint minden esszé nem is annyira a tárgyról, hanem szerzőjéről szól. Mindenesetre az 1941-ben született esszédolgozat végkicsengésében már ott találjuk Takáts Gyula ars poeticáját. Tüskés Tibor róla szóló monográfiájának is címe ez: *A hasznos szép költője*. Berzsenyiről ugyanazt vallja, amit róla is a kortársai: *„Életet és művet akart egyesíteni. A költészet hivatását nem öncélúnak látja, de élettökély megvalósításához a legalkalmasabb eszköznek. Szépség és hasznosság így találkoznak harmóniában.”*⁴³¹

Takáts Gyula, miután megfestette Berzsenyi-portróját, nekilát külön Csokonai alakját is ábrázolni, láttatni szeretné velünk azt a pél-

⁴³⁰ Takáts Gyula: Könyvek, könyveim. i. m. p. 93.

⁴³¹ Takáts Gyula: Könyvek, könyveim. i. m. p. 95.

dátlan másik sorsot, amely úgy európai és magyar, hogy két igen fontos, kései esztendejének a somogyországi táj nem csupán a háttere, de megtartó földje is. Tanulmánya, e pontos filozofos, igényes munka nemcsak a színes pannókra hasonlít, de egy villódzó zeneműhöz: egy szimfóniához is.

Takáts Gyula e legterjedelmesebb, megkomponált Csokonai-tanulmányát a könyvben 1962-re datálja. Az 1949-ben készült, *Dorottyáról* írott elemzése (*A 150 éves Dorottyá*⁴³²) a vígeposztra fókuszál, ám bátran tekinthetjük olyan szövegnek, amelyre Takáts még egy évtized filológia kutatásait és tünődéseit alapozta, mintegy kibontotta a nyolc részes tudományos és művészi igényvel szerzett esszét.

Takáts Gyula a legvirtuózabb krimiszerzők önfeledtségével is bogozza a rejtélyeket Csokonai tartózkodásáról a somogyi vidékeken. Történetét Vitéz kettős csalódásától indítja, amikor Keszthelyen, Nagyvázszyban majd Füred partjain az elveszett szerelmet, Lillát és egzisztenciáját, azaz tanári állását siratja. „... *valószínű, hogy Keszthelyről már egyedül ment Csokonai Füredre, és Tihanyon át jutott Somogyba, Szántódra, ahonnan a Dorottyá-t is indította:*

Majd Zalának keskeny, de kies csúcsánál

Általjött a jégen Tihany hegyfokánál,

S kiszállván Balaton szántódi révére,

*Az áldott országba: Somogyba béére.*⁴³³

A tihanyi réven Szántódra átkelt költő két esztendőt tartózkodott Somogyországban, s Takáts Gyula túl azon a tisztelgésen, amely a géniusz Csokonainak kijárt, bemutatja a korabeli Csökölyt, Hedrehelyt, Nagybjomot, Kapost és Curgót, ekléziáit, iskoláit. Takáts eközben olyan társadalmi pannót is fest a XIX. századba lépő vidéki Magyarországról, amelyben a bunyikoktól, a betyároktól egészen FESTETICH GYÖRGYIG és SZÉCHÉNYI FERENCIG minden réteg megtalálható. (Termé-

⁴³² *A 150 éves Dorottyá* című dolgozat a *Képek és versek útjain* című kiadványban szerepel. 39–47. oldal.

⁴³³ Takáts Gyula: *Könyvek, könyveim*. i. m. p. 109.

szetesen a honoráciorok szerepét kutatja, mutatja be legalaposabban.) Közben arra is van gondolja, hogy korigálja a hamis adatokat, amelyeket nemegyszer emléktáblákba is vés a túlbuzgó utókor. Például makacsul tartotta magát az a tévhit, hogy Csokonai a szántódi csárdában írta híres versét a tihanyi visszhanghoz, mert Szántód fekszik ellenében Füred partjainak. (Nem, hisz Csokonai verse egyértelműen behatárolja születésének helyét, a tihanyi barátlakások alatti partszakaszról van szó, a tó északi oldalán, ahonnan az öblön át látni a füredi települést, ahol vigadoztak a gyógyforrások kútjain a dámák és az urak.)

Ha Takáts Gyula a versek mellett nem vette volna oly égetően szükségesnek a képek alkotást is, most szegényebbek lennénk annak a háznak a fotográfiájával és rajzával, amelyben háromheti ápolással a költőt meggyógyították az irgalmas csökölyiek.⁴³⁴

Hedrehelyen már a vígeposz munkálataiba is belefogott Vitéz: „*Egy biztos, a költő 1799. március 12-ig többször is megfordult Hedrehelyen.*”⁴³⁵

A tanulmányfüzér egyik legizgalmasabban futó szála az, amely a *Dorottyát* ihlető körülmények, tarka benyomások feltérképezéséről szól. A legmagasabb rendű létértékeit elveszített Csokonai hogyan jut el az alkotás, a munkálkodás, a tanítás és a humor gyógyító ereje által addig, hogy a XX. századi költő, Takáts Gyula olyan portrét találjon a valóságban is róla, ami a leginkább Vitézünkhöz hasonlít (7. *Ismeretlen Csokonai-arckép* 132. oldal) Csokonai két esztendő alatt olyan példaéletet élt, amelyet idealizálni sem kell, nem is lehet. A merengő poéta kliséje, amelyet a kisasszondi bükkfa alá képzel az, aki nem ismeri Csokonai fáradozásait, igen idegen Vitéztől. A *Magánosság*hoz szerzője verstanunk, színjátásunk, pedagógiánk egyik megteremtője volt Somogyban. Amikor Debrecenbe visszamegy huszonöt évesen, nemcsak ő maga változott remekműveket s tanítványokat hagyva maga után, de a

⁴³⁴ Takáts Gyula: Könyvek, könyveim. i. m. p. 113.

⁴³⁵ Takáts Gyula: Könyvek, könyveim. i. m. p. 114.

vidék sem lehetett ugyanolyan, mint előtte volt. Takáts Gyula bizonyítja, hogy a helytörténet ily esetben egybeesik a magyar, de a világirodalom történetével is. Somogy a maga oskoláival, a Széchenyi Ferencet hivatalába beiktató ünneplőivel, a dudvák között egzotikus ananászt is ígérő lehetőségeivel nem alávalóbb sem előtte Stradfordnál, sem utána Duinónál. Hiába heverének megvetve a magyar lelkek, hiába szellemelenesek a hivatalosok. Takáts Gyula úgy szól ki a tanulmányából, mint ahogy Kosztolányi Dezső hívja Moviszter Miklóst elő *Édes Anna* tárgyálásán:

*„Úgy látszik, minden megyében kell egy embernek lenni, aki mint az irodalom és a költők ellensége, így teszi nevét „halhatatlanná” épp az irodalomban. Ugyanis ez volt az a Szentgyörgyi, aki Csokonai napjait később is megkeserítette, mert csurgói tanítási meghívása ellen egyedül ő emelt szót...”*⁴³⁶

Ahhoz, hogy a magyar költők ne legyenek a Hortobágy poétái, sem pedig az istenhátamögöttség dalnokai, nem kicsit Don Quijote-i harcot kellett vívniuk. Takáts Gyula is hasonlóan harcolt a kultúránkért, Rónay László irodalomtörténész szerint e tanulmányok és a *Polgárjelöltek* című regényt nemcsak egyugyanazon kéz írta, de hasonló lelkiállapotban is. Az (ön)iróniával is láttatott élethelyzetek Csokonaitól Takáts Gyuláig egy olyan pannoni tájházában tárulnak elénk, amelynek lényegét Takáts újrafogalmazza: *„Éppen Csokonai és Berzsenyi példája segíti hozzá Takáts Gyulát, hogy visszaállítsa a pannonizmus eredeti, a sok harcban és félreértésben megfakult jelentését: a »felemelés« és »segítség« értelmezésében. A költészet eszerint eszköz is, amely az embert napi munkájában és küszködésében perspektívával kecsegteti, s mint ilyen, segítője is. Takáts Gyulának, személy szerint ars poeti-*

⁴³⁶ Takáts Gyula: Könyvek, könyveim. i. m. p. 115.

cája is ez a gondolat, s ebben feltétlen a nagy költő-elődök méltó örököse.⁴³⁷

Takáts Gyula Csokonai-tanulmányát érdemes összevetni azokkal a művekkel, amelyek 1962 előtt és után születtek. HORVÁTH JÁNOS 1936-ban írt Csokonairól, ám SINKÓ ERVIN kötete már 1965-ben jelent meg Újvidéken. VARGHA BALÁZS, JULOW VIKTOR, SZAUDER JÓZSEF, SZILÁGYI FERENC, DEBRECZENI ATTILA és BÍRÓ FERENC könyveit előzte meg Takáts Gyula kutatása. Nagy László *Furcsa vitézi versezet* című versprózája Nagy László-san szól, de tulajdonképpen a Takáts Gyula által ismert és ismertetett tényeket emeli a látomásig. [Nemhiába volt az iszkázi mester bece-hegyi vendége Takáts Gyulának. Bejegyzése megtalálható a Bacchus-könyvben.] Aligha hagyhatta BERTÓK LÁSZLÓ figyelem nélkül Takáts Gyula filológiai eredményeit. A fiatalabb somogyi költő is írt 1973-ban Csokonairól, mégpedig az *Így élt* sorozat számára biográfiát. Takáts Gyula Csokonai-tanulmányait olvasva óhatatlanul szembeötlik, akár a szép és hasznos mesterség ars poeticája, hogy a verscsinálók testvérműzsáinak, a képcsinálóknak is rendre feltűnnek az alkotásaik, hisz a szerző mindannyiszor egybeveti ezeket az irodalommal. Egyik oldalon még a somogyi népművészet remekait említi, a másikon már az osztrák templomfestő géniuszhoz hasonlítja, találóan!, Vitéz alkalmi versét:

„Gaál szép leírása pontosan olyannak ábrázolja őket, mint amilyenek múzeumunk ritka példányú XIX. századi pásztortükröseinek ábrái. »Öltöztetik szűr, fegyvereik fényes balták, hosszú puskák s pisztolyok valának.«⁴³⁸

„Örvend ama magyar tenger, a Balaton:
Örvend a Drávának ligetes országa,
Hogy főfő székére gróf Széchényi hága.

⁴³⁷ Rónay László: i. m.

⁴³⁸ Takáts Gyula: Könyvek, könyveim. i. m. p. 116.

*Tömjén, márvány, babérágak, mirha, oltár és harsona gomolygása ez a vers, akár egy Maulbertsch-freskó, mondjuk, épp Sümegen, ahol Csokonai apja Reytmeyer István mestertől egykor eltanulta a felcserséget...*⁴³⁹

A következő két írásban VIKÁR BÉLA életművének és emberi példájának bemutatásával találkozunk. Hogyan lehet ez folytatása a Csokonai-filológiának? Több szállal is kapcsolódhat e két főhajtás a Vitézhommage-khez. De a szálak összesodródznak a leglényegesebb kérdésben: miképp alkothatnak legtehetségesebb művészeink utánozhatatlan remekműveket anélkül, hogy életmunkájukat a legégetőbb egzisztenciális gondok közepette kell betetőzniük. Magát Vikárt idézi 1899-ből Takáts Gyula: *„A kultúra nálunk, sajna még mindig fényűzés számba megy annál, aki neki él. Ezen kell változtatni, ha azt akarjuk, hogy zenészek és tudósok nálunk meg is élhessenek.*⁴⁴⁰

Takáts Gyula keresi, és meg is találja Somogyországban mindazon példaértékű nagyjainkat, akik nem engedték meg maguknak, hogy tehetségüket eltékozolva kultúránk számára elkallódjanak. A somogyi tájszókát Kalevala-fordításába emelő Vikár Béla élete is példaélet. Grönland jege s Afrika heve, ha nem békülhetett össze Berzsenyiben, Takáts Gyula reméli, hogy déli és északi eszményei, a görögségtől és Vikárnak köszönhetően a finn néptől eredők szépen összebékülhetnek benne, legalább öbenne:

„Észak és dél eposzi világa között keresgélve jártam a paraszti Karjala faházai között, és ültem Knosszosz királyi palotájának romjain és közöttük, amíg eddig azt vallottam, hogy líránk többet tanult Hellasztól, ma egyre inkább odahúz a szívem és a valóság is – látva miként kopott ki a görög szó az iskolákból, és olvadt minimálisra a latin –, hogy az Olümposz istenei helyett végre most már a Kalevalával kézzelfoghatóbb és rokonibb földre léphetünk. Szomorúan mondom ezt, mint aki látta

⁴³⁹ Takáts Gyula: Könyvek, könyveim. i. m. p. 125.

⁴⁴⁰ Takáts Gyula: Könyvek, könyveim. i. m. p. 146–147.

pompájában és fenségében a Parnasszus hegyeit is, de egyben reménykedve is új lírai távlatokban.”

A közvélekedés Rippl-Rónai Józsefet festőként tartja számon, de a művész portréját oly módon egészíti ki Takáts Gyula, hogy a Ripplről alkotott képünk teljesebb és igazabb legyen. Eközben a költő-tanulmányíró kezére játszik a valóság minden darabja, olyannyira, hogy ismételten megfogalmazhatja hitvallását. [Vö. a kötet 95. oldalán található sorokkal a szépről s hasznosról...] *Az iparművész Rippl-Rónai az emlékbeszéd címe.* Kaposi szakmunkástanulókknak mondta el 1966-ban e szavait Takáts Gyula, de az alkalmi beszédbe művészlényének lényegét vallhatta meg. Rónay László is észrevette, hogy e fejezet „*a Művek és mesterek között ciklus nemcsak könyvismertetések és miniatűr esszék sora, hanem sokkal inkább önvallomásoké.*”⁴⁴¹

Néhány esztendővel Takáts Gyula beszédének születése előtt Németh László is hasonló őszinteséggel nyilatkozott meg dunántúli diákok előtt Fűzfőn. [*Ha most lennék fiatal* fölolvasásának címe, megjelent a *Sajkódi esték*-ben.) Takáts Gyula ezúttal is ars poeticáját fogalmazta meg:

„Én itt erről a Rippl-Rónai Józsefről írok. Róla, az iparművészlőről, hogy világosan lássuk, a művészet és az ipar, pontosabban a szép és a gyakorlati élet egyáltalán nem áll egymástól távol, sőt egyenesen csak akkor lehet igazán szép életéről beszélni, ha ez a két szó, mint itt e mondatban, az életben is szorosan egymás mellett áll.”⁴⁴²

Az Egy kertre emlékezve című könyv második fejezetének utolsó írásaiban is az eddigi Takáts-motívumokat találjuk fő szövegszerkesztő elemekként. A szó és a kép narratívájának összetartozása szabja meg a következő oldalak arányait és szépségeit. A festő Egry József, aki írt, a költő Kassák, aki festett, a hőse e tanulmányoknak, visszaemlékezéseknek, ráadásul Takáts Gyula elmondhatja, hogy Egry és Kassák mel-

⁴⁴¹ Rónay László: i. m.

⁴⁴² Takáts Gyula: *Könyvek, könyveim*. i. m. p. 158.

lett ő volt talán azokban az évtizedekben a legszenvedélyesebb horgász: „A háború előtt találkoztam vele először. Süllőzés közben, szép tavaszban, amikor Badacsony alatt rezeg a víz és nyárfarügyszagú minden... Nem a festészet, de a művészetek és a horgászat fűzött össze minket...”⁴⁴³

Takáts Gyula írott Egry-portréja ugyanolyan pótolhatatlan kincse kultúránknak, mint a Csokonairól általa talált, tán egyetlen valóságghű, hiteles arckép... Egry badacsonyi alkotó magányát Takáts Gyula éppoly közletről és bizalmas barátságból látta és láttatta, mint Keresztury Dezső: „Itt élt, de nem aszkéta módon, melyet többször hallok róla említeni. Több volt Egryben az indulat és a konokság és igenis, a szeretet is, semhogy aszkétának mondhatnám. És ráadásul érzéseit sem igen fékezte. Kötört, ha nem is szóval minden esetben, de arckifejezésének fejelemzetlen grimaszával. De nemcsak zsörtölődni, ítélkezni, hanem derűs humorral böllenedni is tudott...”⁴⁴⁴

A 'böllenedni' szavunk hangulatfestő varázsát átérezzük, de jelentéséért ma már szótárhoz kell folyamodnunk... Piszkálódni értelemben használták a népnyelvben. Ma már csak néhány újságíró él e szóval, főképp, ha cikkén kellő iróniával dolgozik. Takáts Gyula komponáló kedvében is megtartja azt a pontosságát, aminek segítségével egy Bartók-formátumú egyetemes érvényű magyar művész életéről tudósít nélkülözhetetlen ismereteket, ma már elmondhatjuk, az utókor számára is: „Juliska [Pauler Juliska – a feleség. Megjegyzés tőlem: V. I.]

Vagyona ráment arra, hogy Egry szabadon dolgozhassék. Ez a szeretet és ez az anyagi alap biztosította a kezdeti időt, a külföldi utazásokat, és Juliska diplomáciai érzéke a siker előkészítésében is jelentős volt. Az a társadalmi réteg, amelyből jött, kimosolyogta Juliskát az ő festőjével. Ezért is utálta őket Egry. De csak azokat, akik a születés jogán a fejükbe automatikusan megjáró szellemi magasabbrendűséget is

⁴⁴³ Takáts Gyula: Könyvek, könyveim. i. m. p. 166.

⁴⁴⁴ Takáts Gyula: Könyvek, könyveim. i. m. p. 168.

beképzelték. Ennél a rétegnél a tapolcai borkereskedőket is százszor többre tartotta. Badacsony, Szigliget, Szentgyörgyhegy címeres, bortermelő előkelőségeinél több támogatást adtak Egrynek ezek a borvásárló kereskedők. Ha megszorult – mert a keszthelyi ház és a badacsonyi szőlő eladása után és közben is gyakran voltak ilyen idők –, csak a hónap alá vett pár olajpasztellt, bement Tapolcára, és volt mit a tejbe aprítaniuk, ha szűkösen is. Igen sajnálta, hogy a deportálások alkalmával csak Tapolcán is – amint számította – legalább harminc-nyolcvan képe tűnt el a gettóból. Meg volt győződve, egyet sem úgy loptak el, hogy megbecsüljék azokat, hanem mint a semmit, a kacatot, úgy pusztította el őket a hozzá nem értés.⁴⁴⁵ Ha a XIX. században élt meg nem értett géniuszaink sorsára rímelő XX. századi sorsokat keresnénk, nem kell tovább kutakodnunk. Hasonló szívszorító képsort látunk magunk előtt. Egry gyötrődése igen hasonlított Csokonaiéhoz. A beteg tüdejű vézna emberek mégis kifogtak a mulandóságon. (Takáts Gyula olyannyira becsülte és szerette Egry Józsefet, hogy e hatvanas évek eleji írása után még számtalan verset, de még újabb tanulmányt is publikál a Piktör becenevű halhatatlan barátjáról. Közös könyvük – a *Vízitükör* – sorsáról a *Vigília* hasábjain tudósított.)

Nem véletlen, hogy *Kép Kassák Lajosról* Takáts Gyula következő esszéjének a címe. Ha a festő Egry alakjához a poétaságot társította, akkor az író-költő Kassákéhoz a vizuális alkotásokat asszociáló fogalmat illeszti Takáts. Tud az avantgardista kortárs értékeiről, érzékenyen tudósít róluk. Kassáknak a világháború előtti korszakát a képzőművészet, az azt követő őszikés verses periódusát az utánazhatatlan költészet bemutatásának jegyében ismerteti. Takáts Gyula szellemi horizontjának szélességéről tanúskodik, hogy semmi szokatlant, semmi, az általa képviselt irányzatoktól eltérő stílust nem intéz el kézlegyintéssel, ellenkezőleg... Érti s szereti mindazt, ami művészi teljesítmény. Kassák

⁴⁴⁵ Takáts Gyula: *Könyvek, könyveim*. i. m. p. 171–172.

és FÜST MILÁN szabad verseit Berzsenyi rímtelen s metrikus költeményei után nem is érzi idegen akusztikájú alkotásoknak. Láttá: nem formarombolás a szabad versek építése. Nem verscsinálás, hanem igazi poézis. Kassák is hasonló empátiával közeledett Takáts Gyula költői világához. A 192. oldalon megtudjuk, hogy Kassák levélben üdvözölte a háború előtt a *Magyar Élet* kiadónál megjelent *Családfa helyett* című Takáts-kötetet. A vers- és képíró (verskép- vagy képversíró) fiatal Kassák opuszairól a következőket írta Takáts Gyula: „*De mi fogja egyetlen költeménybe ezt a betűiből rajzlapot varázsló, a feketéből színes rajzok mozaikját építő lírát? – Elsősorban épp ez a lírai képírás, mely gazdagságával és jeleivel, jelképeivel egyetlen végtelen freskóba fogja műveit. [...] Az az éberem beszélő panteizmus, amellyel rajzolja és mondja a világ dolgait, kozmikus méretekbe feszítve szellemi izomzatát.*”⁴⁴⁶

Takáts Gyula a géniuszek közül Egry József erőfeszítéseiről is ugyanezt látta. Ahogy Egry a Balaton világát festve a mindenség rejtett összefüggéseiből sejtetett meg képei nézőivel rengeteget, úgy Kassák is. Takáts Gyula e balatoni horizonton túllendülő metaélményeket, bizony, a nádas biztonságából, horgászás közbeni baráti beszélgetésekből is lefesthette: szavaival és ecsetjével egyaránt: „...és jó volt éreznem azt, hogy ha nem is volt Apollinaire-ünk, de van Kassákunk, és ha nem volt Léger- vagy Piet Mondrianunk, de akkor is kimondhatom bátran az ő nevét azzal a jó érzéssel, hogy ez a művészi óriás palettája mellett az ecsetet és tollat nemcsak szimbolikusan tartja.”⁴⁴⁷

Takáts Gyula íróasztala legtöbbször a rajztáblája volt, műterme, ahol Kassákot is vendégül látta, a Balaton partja. Fonyódi házába hívta Kassákot, aki nem költőként, inkább horgászként jött le hozzá a fővárosból: „*Kassák mint horgász és költő hamar megérkezett. Talán azért is, mert akkor, a háború után elvadult berkekből, vadvizekből halállományában felgazdagodott tavon sokat ígértem neki... Így horgász-*

⁴⁴⁶ Takáts Gyula: Könyvek, könyveim. i. m. p. 193.

⁴⁴⁷ Takáts Gyula: Könyvek, könyveim. i. m. p. 194.

*tunk, mindig nappal. Este süllőt ettünk badacsonyival, és néha új verseimből olvastam fel.*⁴⁴⁸

Takáts Gyula Kassák szimultanista versalkotó módszeréről ír, de úgy, hogy maga is szimultanista módon vetíti egymásra a horgászás és a versírás folyamatát: „*És a tó partján egyszerre csak ott álltunk, illetve ültünk egyetlen versszak után, már nem is tőre várt halak, de a művész és a világ és az alkotás éles viszonylatánál.*”⁴⁴⁹

Valószínűleg e háború utáni idill „vad évek után, vad évek előtt” (Vas István) azért nem hamis, mert a leghumánusabban gondolkodók jutalmát kapták a költők (és festők), egzisztenciális gondok helyett a mesterség törvényein tűnődhettek a fényben jóllakottan és szabadon.

A könyv második ciklusának berekesztésében olyan somogyi festőt mutat be Takáts Gyula, akit szűk pátriáján kívül a nagyvilágnak is ismernie illene. DELI ANTALRól, a múlt század végén Gergényesen született művésze-ről van szó, akit „vízmenti piktoroknak” titulált a költő. Egy-ryvel és Kassákkal egy fejezetben szerepeltetni és értékelni alkotót – ennél szebb és elismerőbb gesztust aligha tehetett volna Takáts Gyula kellően meg nem becsült Deli Antalnak, aki megillette volna a főhajtást a hivatalosak részéről is. A vidéki művészsors mostohaságáról, ám egyben még csak alig-alig fölfedezett kincseiről és s lehetőségeiről szól a harmadik ciklus, az *Út és munka közben* című rész első darabja. *Írók és szülőföld* a vallomás címe. A fejezetcím jelzi, hogy út és munka közben ha nem is lehet nagy ívű föladatakra vállalkozni, hiszen azok maguk lennének a munkák és az utak, de a följegyzéseket igenis gyarapítani kell, a benyomások nem maradhatnak rögzítetlenül, különben szegényebb lenne a szerző, de olvasói bánnák, ha nem készültek volna el a kisebb lélegzetvételnpi prózák és recenziók. A szülőföld-tűnődés egyből egy olyan önreflexív auftakttal indul, amely Takáts Gyula első prózaválogatásának visszhangjaként született egyik kortárs tollából:

⁴⁴⁸ Takáts Gyula: Könyvek, könyveim. i. m. p. 196.

⁴⁴⁹ Takáts Gyula: Könyvek, könyveim. i. m. p. 197.

„Újabban mind gyakrabban eltűnődöm azon az életformán, amelyben oly régtől fogva élek. Eltűnődöm azon is, hogy élek, és hol is élek? Vajon »a fővároscentrikus XX. századi magyar irodalomban valóban csodabogárnak számít-e az az író, aki mindhalálig hű egy tájhoz, egyszerűen azért, mert ez a táj a mindenséget jelenti neki.« Igaza van-e Gyurkó Lászlónak, aki ezeket a sorokat írta szeretettel Képek és versek útjain című könyvemről?»⁴⁵⁰

Lehet-e vidéken élni és alkotni? Szinte évenként visszatérő körkérdés ez szellemi életünkben. 2007-re mintha az értelmiség a vidék fele kacsintgatna, pihenni, sőt az alkotás mellett állandó lakhelyül is választanak már falusi települést a fővárostól száz vagy kétszáz kilométerekre a művészek. Menekvés ez az urbanizáció ártalmaitól? Élhetőbb élet élésére tett kísérlet?

Takáts Gyula hosszú és tevékeny élete a bizonyság rá, hogy mindent jól tett, amikor hűséges volt ahhoz a helyhez, ahol született? Takáts Gyula barátai és tisztelői mellett egyre többen kell, hogy igazat adjanak Somogy poétájának, aki a kétségtelenül mára az összmagyar irodalom egyik élő klasszikusa. Amikor leírta, hogy szülőföld, nem kellett fogalmat keresnie rá, csak annak jelentését elég volt tisztáznia. (Tehát még arra sem volt szüksége, hogy „megtisztítsa” a szót a rára-kódott félreértésektől, igaztalanságoktól. A szó Kisfaludy Károly és Petőfi óta tiszta maradt Ady, Babits és Radnóti ajkán.)

„A táj és a vidék szavak helyett tehát az elkövetkezőkben, ahol lehet, igyekszem inkább a szülőföld szót használni. A szülőföld kifejezést, amely egyszerre jelent történelmi és társadalmi valóságot, azonkívül jelent egy sajátos és egyéni színű kultúrát a haza, az ország egészében.”⁴⁵¹

További kérdés, hogy a vidéki szellemi szorgalom – tehát ebből következik – *„egy olyan életforma, amely az író fejlődésére és művére*

⁴⁵⁰ Takáts Gyula: Könyvek, könyveim. i. m. p. 207.

⁴⁵¹ Takáts Gyula: Könyvek, könyveim. i. m. p. 207.

úgy hat, hogy abból nemcsak a szűkebb hazának, de irodalmunk egészének is haszna lehet?” A válasz az eddigiekből is kitetszik, nyilvánvalóan: igen. Mándy Ivánnak gyökerei voltak a Józsefvárosban, a Darlinoth és a Teleki teret értette hazán, úgy beszélt róluk, mint a tájairól. A vidékről fölkerültek azonban talajvesztetten éltek nem egyszer. Sokuk közül most csupán a csereszegtomaji novellistára, Szabó Istvánra gondolunk. A vidéki provincializmust is nehéz legyőzni, ám ettől nem feltétlen kell Takáts Gyula szerint kertet és harangszót cserélni. Hiszen, sajnos, nincs is a világon még egy ilyen, ennyire központosított irodalmi nagyhatalom, mint a miénk: *„Mert ma bizony így van! Budapest az egyetlen kis idézőjeles espresso, ahová mindenki, aki számít irodalmunkban, leül, szinte naponta vagy legalábbis beszalad egy-egy szimpólára, vagy a maga rövid italára. És akiket nem látnak csak pár hétre is, nevének említésekor csak legyintenek, s lassacskán elfelejtik... Anekdotikus? De azt hiszem, megközelíti az igazságot.”*

Milyen kár, hogy nem jutott több idő arra, hogy Takáts Gyula, akár a holland festőmesterek, kibontsa ez allegória minden narratív és deskriptív részletét! Ám így is eléggé láttató és érzékletes a skicc, köszönet érte! Napjainkig aktuális és megszívlelendő példabeszéd Takáts Gyula Budapest = Művész Espresso rövidke, de csattanós metaforalánca irodalmi életünkről.

Németh László tájhazája, Takáts Gyula szülőföldje egyazon értéket neve meg: *„...az igazi irodalom nem helyhez kötött. Se a falun, de még csak nem is a fővárosokban, hanem a lélekben születik.”*⁴⁵² Takáts Gyula lélekben a somogyországi genius locival tudott a legharmonikusabban, szinte szimbiózisban együtt létezni.

A harmadik fejezetben található az a Takáts Gyula-tanulmány, amely ebben a könyvben s a *Képek és versek útjainban* is egyaránt szerepel. Ezt tartotta fontosnak beleszólni a költő a tanulmányaiból álló

⁴⁵² Takáts Gyula: Könyvek, könyveim. i. m. p. 215.

kompozícióba. Martyn Ferencről és (láttuk, a költő magára is vonatkoztatott alteregójáról, pozitív hősről!) Don Quijotejéről szól ez az írás. Martyn Ferencet, a kortársat és a barátot akár Egry Józsefék mellett is emlegethette volna Takáts Gyula, ám a kaposvári születésű Martyn kézfogásközelben volt, s nem akarta még életében így a klasszikusok közé sorolni. A képzőművészt, aki Pécssett hunyt el 1986-ban, bár megillette volna Kassákék társasága. A szekszárdi esszéíró, CSÁNYI LÁSZLÓ már 1981-ben a „század egyik jelentős mesterének” nevezte a *Művészet* hasábjain Martyn Ferencet. (Nem kisebb jelentőségű irodalomtörténetesek méltatták a testvérműzsa Martynt, mint Tüskés Tibor!) 1963-ban Martyn Ferenc pedig *Töredékek* című könyvébe illesztette be azt a kiállítás megnyitó szövegét, amellyel Takáts Gyula rajzait betessékelte a honi piktúra értékei közé:

„Somogyi, földim, száz éve vagyunk barátok... Mekkora munkabírárs és mily tervszerűség e vékony dongájú emberben! A költő, a tudós, a múzeumvezető Takáts Gyula gyalogosan járta be ezt a szélesen hullámos, magosláthatárú, a táj szépségeit szinte pazarló földet. A múlt romjait, emlékeit mérte föl, gyűjtötte össze; őre a kaposvári képtárnak, vendéglátó gazdája a mai képzőművészetünknek. Néha, hogy minél többet tudjon-lásson, messzi útra, idegenbe is elindult, máskor a megye határait toltá Pécsig, meg a Balaton „túlsó felén” a becei teraszig. Mind ezt azért, hogy mint gyűjtő méh, írások, költemények mézével térjen vissza... bizonyos, Takáts Gyulából lehetett volna festő, hiszen a költőnek minden verse, tartalmán túl, színes kép. Miért maradt eddig asztalán kevesebb hely a rajzpapirosnak és a színes krétának, ki mondja meg?”

Martyn Ferenc könyvéből azért is idéztem e sorokat, mert azt bizonyítják, hogy a tehetséges alkotók kölcsönösen elismerték egymás munkáit, előbb, mint a hivatalosak, másrészt ezek a megnyilatkozások

nem csupán udvarias gesztusok voltak, hanem pontos ítéletek. Takáts Gyula versei, ha színes képek, akkor bizony ebben a fejezetben a recenziói, költőtársakról rajzolt portréi szénrajzok vagy úgynevezett ceruzák, franciásan szólva: *crayonok*. [Valamennyi éppen olyan, mint amilyen láttató erejű arcképet rajzolt Martyn Ferenc Takáts Gyuláról. A reprodukció megtalálható többek között Takáts Gyula 1981-ben megjelent bibliográfiájának borítólapján.)

Martyn Ferenc épülő életműve, valamint barátsága fontos része Takáts Gyula életének, hiszen a két Martyn-tanulmány egyikét a könyv címévé is emelte az író-költő: *Egy kertre emlékezve...*

Takáts Gyula Martyn Ferenc hatvan Don Quijote-rajzához katalógust készít. Kaposváron mutatják be ezeket a lavírozott rajzokat 1960-ban. A költő a *Képek és versek útjain* című könyvéből idáig tartogatta ezt az írást. Itt lett helyén. Martyn Ferenc, akár Egry József és Rippl, bejárta Európát, s több ez, mint jelképérték, szülővárosában állította ki élete egyik legfontosabb munkáját. Hisz itt lakott. „*Ide járt naponta kis Filox kutyájával festő fiának látogatására a fekete köpenyes, komor »Rippli« igazgató-tanító úr, és itt délutánozott a vidám Piacsek bácsi. A gyermek Martyn itt kapta e meghittén színes környezetben apjától az első könyvet. Ez a könyv Cervantes Don Quijoté-ja volt. S mit hoz a véletlen? A szomszédban, amíg a könyvet olvasta, a tiszta hentesbolt túhegyes kampói alatt naponta egyre jobban megcsodálta azt a két színes olajnyomatot, amelyek tán a somogyi hentesek tekintélyét emelendő, véres spanyol bikaviadalokat ábrázoltak.*”⁴⁵³

Az író-költő számára a képi alkotása is igen beszédes, ráadásul testvérien. Tulajdonképpen ugyanazt a művészi törekvést látta viszont Takáts Gyula Martyn rajzain, amely öbenne is munkált. Az égi eszmény és a földi valót kell a művésznek összehangolnia, művében harmonikusan tükröznie. József Attila-i értelemben: az éji folyó csillagát.

⁴⁵³ Takáts Gyula: *Könyvek, könyveim*. i. m. p. 243.

Nem volna szép, ha túleszményítenénk a tárgyunkat, de Julien Benda-i és babitsi értelemben ugyanakkor ama csillagról sem mondhat le az írástudó, amit nem szabad szem elől téveszteni. Martyn Ferenc is ezt tanulta vándoréveiben: „*Spanyolországot és a spanyol szellemet Cervantes és Greco realizmusában együtt ölelkező valóság és égi emeli az emberiség csodálatába.*”⁴⁵⁴ Az égi és a való egybeölelésének parancsát főképpen Arany János tudatosította a honi alkotókban. Takáts Gyula is ezt az összhangot ünnepli Martyn Ferenc képein: „...*mi sem természetesebb, mint az, hogy tolla alatt nem illusztráció született, hanem az a világ, amelynek Don Quijote és Sancho Panza csak gebén és számaron kocogó külső figurája. Az ő gazellalábú és égbe szagoló gebéjén a mindig időszerű, a mindig viaskodó, kötelességteljesítő és eszményektől lobogó emberi szellem ül. Higgadt, szép szamarán pedig a józan földi valóság kocog.*”⁴⁵⁵ Az olvasó szinte várja, hogy ilyen sorok pontos szépsége után mikor bukkan föl a Takáts Gyulai ars poetica másik kulcsszava. Természetesen, ha lehet, még ugyanazon az oldalon:

„*Nézzük csak meg Quijote szemét és Panza tekintetét. Két más fényű csillag. A szétfoszlott, letűnt eszményeket kutató megszállottság és a világi hasznos igazság csillagai.*” Takáts Gyula „művészetelmélete” is ragaszkodik a csillag-metáforához. Lám, a szép és a hasznos: ikercsillagok.

Arról a magyar írói eszményről, hogy valóság és égi mása egyensúlyban legyen, néhány oldallal elébb, Takáts Gyula CS. SZABÓ LÁSZLÓRól szóló 1943-as, fiataalkori esszéjében olvashatunk (*Haza és nagyvilág*):

„*A spanyol és a magyar történelem hasonlatosságából folyó azonos lelki alkataink párba állítása sok igazat rejt, de a magyar realitás és bölcsesség kiemelésével így veti oda költőien a megkülönböztető lényegét: »Egy magyar Don Quijote regény alighanem Sancho Panza fel-*

⁴⁵⁴ Takáts Gyula: Könyvek, könyveim. i. m. p. 244.

⁴⁵⁵ Takáts Gyula: Könyvek, könyveim. i. m. p. 244–245.

magasztalásával végződött volna.» Az ilyen mondatoknál szeretem Cs. Szabó László írásait.»⁴⁵⁶

Ez az idézetet az idézetben még valamit is jelent, túl azon, hogy egy dunántúli költő Don Quijote-képét árnyalja. A büsképű lovag alakjának mint motívumnak az ismétlődése regényszerűvé teszi a somogyi poéta tanulmánykötetét. A komponáló szándék e fejezetben több ízben is tetten érhető.

1) Ugyancsak Cs. Szabó esszéiről írja Takáts, ami ezúttal éppen rá vonatkozik:

„Úgy olvassuk, ha hozzászoktunk már gondolatmenetéhez, mintha regény lenne a kezünkben. Költői, nemhiába becsüli oly sokra őket...”⁴⁵⁷

2) Íme, a nem titkoltan Ich-Romanba csúszó tanulmányíró ön-arcképe: *„Csak magamról beszélhetek, és arról szólok, amit belőlem váltottak ki Martyn Ferenc alkotásai.»⁴⁵⁸*

Ha a kortárs író és barát, KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL a magyar esszeregény egyik legkiválóbb művelője, akkor Takáts Gyula *Egy kertre emlékezve* című tanulmánykötetét bátran nevezhetjük akár a szülőföld és a pályaemlékezet regényes esszékönyv inkarnációjának.

Tovább színesíti a könyvet, mint egy kódexet illuminálja, az a jó néhány könyvismertetés, amelyet az esztendők alatt Takáts Gyula költőbarátairól írt. A barátok között van Arany János-i mércével mérve is géniusz, s akad kevésbé ismert szerző, akikre már csupán Takáts Gyula hívja föl figyelmünket. (FRANZ KAFKA első magyar fordítójának, NEUBAUER PÁLnak és a Verhovina költőjének, akivel együtt tanított Munkácson Takáts Gyula, SAFÁRY LÁSZLÓnak életműve is irodalmunk rejtett értékei közé tartozik.⁴⁵⁹

Weöres Sándor híres *Medúza* című kötetéről találunk személyes olvasónaplóból kerekített recenziót. Valószínűleg a XX. század egyik

⁴⁵⁶ Takáts Gyula: *Könyvek, könyveim*. i. m. p. 220.

⁴⁵⁷ Takáts Gyula: *Könyvek, könyveim*. i. m. p. 220–221.

⁴⁵⁸ Takáts Gyula: *Könyvek, könyveim*. i. m. p. 249.

⁴⁵⁹ Takáts Gyula: *Könyvek, könyveim*. i. m. p. 224–241.

legtökéletesebben megszerkesztett verses könyvéről érzett baráti és szakmai késztetést, hogy élményeit, gondolatait meg is örökítse Takáts Gyula 1944-ben. Már 1935-ben is szerepelt tőle Weöres-kritika a *Somogyi Újság* majd a *Magyar Minerva* hasábjain. Akkor a *Hideg van* című Weöres-kötet már előrevetítette, hogyha a tragikus történelem megkíméli szerzőjük életét, nagy költészet nő még ki ezekből a csöngői versekből.

Így lett. (Sajnos, Sáfáry László, de a többiek, a már ifjúkorokban remekeket alkotók: Radnóti, a válasz éléről Sárközi eltűntek, vagy tömegsírba temették őket. Mielőtt tovább hajózhatott volna a „helyét kereső nemzedék”.) Weöres *Medúza*-kötete megvolt Kormos Istvánnak is, egész mítoszt szőtt köré, ahogy a könyv egyik példánya szülői házával együtt száll el a II. világháború bombázásaiban. Takáts Gyula a *Medúza* nagy verseit és a százhusz opuszból álló *Rongyszőnyeg*-ciklust egyaránt üdvözlí. Rengeteget tanult a két öntörvényű költő egymástól, Takáts Gyulát nem szűnt a formai megoldások eleganciájára figyelmeztetni Weöres. Rímeiért néha meg is rötta. Takáts Gyula költészete pedig járva a maga útján természetesen, de együtt nőtt Weöresével. A barátok levelezéséből Takáts Gyula kiadta Weöres postáit. Igen tanulságos, élvezetes olvasmány ez a kordokumentum. Belőle itt azokat a Weöres-sorokat idézem, amelyek az *Egy kertre emlékezve* című esszé-kötetben megjelent *Medúza*-tanulmányra vonatkoznak. Kié lehetne az avatottabb reagálás (vitatkozzunk a levélíróval az alábbiakban), mint magáé a költőé, Weöresé, akinek könyvét a barát és alkotótárs Takáts Gyula recenzálta:

„Kedves Gyuszikám!

Köszönöm a Grubanovichéktől írt lapot és a Medúzáról írt Kritikádat. Úgy érzem, hogy találó és szép, de hát nem én vagyok hivatott elbírálni, hogy a rólam szóló írás sikerült-e. Úgy érzem, hogy jól megfogtad a Medúza-periódusom lényegét azzal, hogy a világból-elkívánkozást és

a középkori szerzetes-szerűséget hangsúlyoztad; s azzal is, hogy rámutattál a versek heterogén mivoltára. Az is igen szép, amit a Rongyszőnyegről, a kísérlet-sorozatról írtál. – Mostani vers-korszakom már egészen más...”

A Csöngén kelt levél dátuma 1944. máj. 24.

Az irodalmi élet divatjában többször kipellengérezett szokás, hogy költők egymás könyveiről írnak a kölcsönös magasztalás hangján. Van azonban egy pont, amelyen túl nem csupán az írástudók felelősségét nem kockáztatják a szellemek, hanem a baráti szavakat sem teszik ki semmiféle hamisság kockázatának. Ezért a tanulság is érdemes Takáts Gyula könyvkritikáit és levelezéseit párhuzamosan olvasni, főleg látni! *Az Egy kertre emlékezve* e harmadik fejezetében a Vas Istvánról szóló írás (313–321. oldal) mellé közel harminc Vas-levelet lehet helyezni, amelyeket Takáts Gyula megjelentetett. Ugyanúgy elmondható ez Takáts Gyula Jékely Zoltánról írott tanulmányáról... (*Csillagtoronyban. Jegyzetek Jékely Zoltán lírájához.* 271–282. oldal)

Munkánk a fenti művekre terjedt ki. Nagy szerencsénk azonban, hogy Takáts Gyula életműve a mai napig nem lezárt, noha egész. A kilencvenes esztendeinek derekán is csodálatra méltó aktivitást tanúsított, melynek eredményeként újabb prózai kötetei láttak napvilágot. A BERZSENYI DÁNIEL IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI TÁRSASÁG, - melynek 2008.november 20-án bekövetkezett haláláig elnöke maradt – adta ki az *Emlékek életrajza* című esszékötetet, majd a nyolcvanas évek elején írt naplójegyzeteit *Öt esztendő Drangalagban* címmel a pécsi Pannónia Kiadó jelentette meg 2005-ben. Mindkét kötet tovább árnyalja és magyarázza a Takáts Gyula életművet, további szép feladatot adva nekünk is.

Epilógus

Jelen munkánk leadásakor érkezett a szomorú hír: életének kilencvennyolcadik évében elhunyt Takáts Gyula. Túl a gyászon elmondhatjuk: teljes életművet hagyott hátra. A Nyugat legutolsó élő írójaként őrizte azokat az értékeket, amelyeket a magyar irodalom legnagyobbjaitól látott.

A költészetét figyelő és elemző kritikusai elmondják: művészetének egyik legnagyobb értéke az önálló világ megalkotására tett szüntelen kísérlet. Ezt mondhatjuk prózájáról is. Minden művében zárt világot ábrázol, amelyben a szereplők sajátos viszonya egyben adja a történeten túli mondanivalót.

Válaszolhatunk egyértelműen arra a kérdésre: Takáts Gyula esetében nem arról van-e szó csupán, hogy a költő prózát ír. Egyértelmű nemmel felelhetünk. Önállóan is megállják ezek az írások a helyüket. Csupán csak árnyalják versei a róla alkotott képet, mint ahogy ez fordítva is igaz: a prózai írások csupán a líra árnyalásaként foghatók föl. A sok oldalról kapott fény ajándékai ezek.

Végezetül hadd álljon itt a vele készült utolsó interjú, amelyet mi készítettünk kilencvenhetedik születésnapjára készülődve.

Első rajzait Rippl-Rónai József javítgatta, első verseskötetéről viszont már Radnóti Miklós írt kritikát a Nyugatban. Aztán Babits Mihály biztatta, ismerték egymást József Attilával. Egyetemista társa volt Weöres Sándor, Tatay Sándor, jó barátja Jékely Zoltán, Fonyódon meglátogatta Kassák Lajos, ő maga pedig átjárt Badacsonyba Egry Józsefhez. Becei szőlejében ott kortyolta a bort Nagy László és Juhász Ferenc. Háromnegyed évszázada hangsúlyosan van jelen irodalmi életünkben. Aki ezeken a kora tavaszi napok délutánjain a kaposvári Kovács Sebestyén Gyula utca felé sétál, nagy esélye van arra, hogy találkozzék vele. Ha kezét nyújtja, akkor egy közvetítéssel átadja legnagyobbjaink kézfogását...

Takáts Gyula elmúlt kilencvenhét éves.

Mint második gimnazista háromszáztizennégy igazolt órát, három és fél hónapot mulasztottam a második félévben, 1923-ban. Mellhártyagyulladás, háromszor egymás után...Kegyetlen bilincs az ágy...A matematika, a tanított nyelvek alapjait sorra elvesztettem. Ezután négy évig grammatikai, számtani logikai légüres térben mozogtam évről-évre. Fiáker vitt a második B osztály vizsgáira, hogy el ne veszítsem az évet. Bérhintóból léptem át a harmadik B osztályba...

Ritka pillanata ez a magyar irodalomban, hiszen a költőinkre, íróinkra olyannyira kedvezőtlen idő csak kivételes esetekben engedi meg egy-egy kiválasztottnak, hogy hasonló dátumokkal büszkélkedjék. Az irodalomtörténész-barát, Pomogáts Béla valóságos antropológiai tá-lányként határozza meg az esetet. Kilencvenhét esztendő nagy idő, az ilyesmire szeret lecsapni az irodalomkritika is, gyorsan megleli a maga

⁴⁶⁰ Megjelent a Magyar Múza 2008. 1. számában

skatulyáit, hogy beléhelyezze a költőt. Takáts Gyula esetében nincs is nehéz dolga, adott a pannon táj, pannon ecsettel, derűvel, ott van Bece, a nádas, a berek, Fonyód, ahova tiszta időben Egry József házáig látni. És persze Berzsenyi, Csokonai, akiket szintűgy ihletett a zselici táj, miként Takáts Gyulát.

Megannyi szép kép: áll a költő a becei ház teraszán, a napfény felé fordítja poharát, aranylik a rizling benne, aztán írók érkeznek Szigligetről, akkor hát irány a pince, a malomkő asztal, mely a festő, Kunffy Lajos ajándéka, kicsike borozgatás, beszélgetés a régi időkről, és bejegyzés a Bacchus-könyvbe.

Ez a képzelet, és talán nem baj, hogy így alakult. A valóságról meg kicsit később...

*

Iszák-hegy...Itt tanultam jární. Tizennyolc évem fűződik valóságával és emlékeivel az Iszák-hegyhez. Az Eötvös utca 5. szám a házunk... Az egész város a lábunk alatt. Három félsoros utca keríti a bokros, zöld dombtetőt. Címtáblákon írónévek: Mikszáth, Eötvös és Jókai...Nekem mindegyik még csak valamit jelző titok...Csak az ötös szám a fontos...Tudni kell, mert netán elveszek...Erre megtanítottak.

– *Ekkora távlatból lehet még részletekre emlékezni a gyerekkorból?*

Arra például emlékszem, hogy az Iszák-hegyről lefele jövet át kellett ugranunk a vasúti síneken, s egykettőre ott voltunk a gimnáziumban. Az Iszákról nagyon sok szép élményem van. Abban az időben ott mindenki tudta rólam, hogy imádom a ceruzát és az ecsetet. Zsolt nagybátyám híres kártyás volt a városban. Lehettem tizenhárom esztendő, mikor azt mondta: Ha jól jár a lap, karácsonyra olyan olajfestéket kapsz, amelyet még a tanárod sem látott. S jól jöhettek a lapok,

mert megkaptam az ajándékot. Ezt követően tanárommal, aki az utcánkban lakott, együtt festettük a vízmentét, a homokbányát és a Jeli-domb zöld bádognepuláját. Aztán apám megvette a mostani házat, ahol azóta is lakom. Ennek hetvennyolc esztendeje.

*

– *Nem bánta meg, hogy tulajdonképpen egy városban élte le az életét?*

– Nem. Soha. Jó volt innen néha elmenni, de csak rövid időre.

– *Hogy érzi: miről maradt le az által, hogy nem Pesten élt?*

– Úgy érzem nem maradtam le semmiről. Ugyanis mindazok a költők, akik a fővárosban laktak, ugyanazokba a folyóiratokba írtak, mint én. Karácsony előtt például *Szabó Lőrinc*, vagy a többi barátom éppúgy kért tőlem verset, mint a pestiektől. Az pedig kifejezetten hasznos és előnyös volt, hogy itt, Kaposváron közelebb voltam a barátiamhoz, és sűrűbben találkoztunk, mert nem voltunk olyan sokan. Tizenöt-húsz barátom volt, akik mindig kéznél voltak. Amúgy nekem furcsa természetem volt fiatal korom óta, mert reggel hatkor keltem, aztán indultam a Kapos-partjára horgászni. Aztán amikor kezdtek harangozni az iskolába, jelezve, hogy kezdődik a tanítás, gyorsan elrejtettem a horgászbótot egy bokorba, s futottam az iskolára, és beértem a kezdésre.

Kezdő gyermeki éveim ezek. Kaposvári tárgyi, táji és a tőlük és köztük tanult és a nyelvükkel szólító világ. Szavuk, bár szótára gazdag, de hanghoz, betűkhöz alig kötött, és mégis és egyre csak diktál. A megtörtént, a volt létező üzen és talán tanít, hogy miből is lehet, ha majd vagy már elveszett is.

Így vagyok a márványon azzal a névvel is, hogy K. Constancia. Azaz Stanci néni. Anyám nagynénje, aki szebb születési évet nem is választhatott volna. Ez áll a kövön: 1848. És a kő üzen, mint nekem itt ez a föld, amiben pihen. Mert ő ehhez a világhoz ma is hozzátartozik.

Mondom Takáts Gyulának, hogy célirányosan kéne beszélgetnünk. Háttha valami interjúféle is kikerekedik az egészből, az ilyesmit szokták szeretni az induló folyóiratok.

A máskor szünetet nem ismerő beszélgetés kicsit megakad ezen a ponton, eltűnődik, és aztán ő kérdez:

– No, jó, de miről lehet beszélgetni?

– *Olyasmire gondoltam – mondom, amit még nem kérdeztek, és Gyula bácsi sem mondott el. Próbáljunk túllépni a közhelyeken, ha lehet.*

– Jaj, azokon próbáljunk. Egy dologról érdemes csak beszélni, a többi talán annyira nem is érdekes.

Ezen a ponton elégedettség költözik szívembe, van hát olyan pont, ahonnan elindulhatunk.

Ugyanis az elindulással a megérkezésre nőtt meg az esélyünk.

– Arról érdemes beszélni, hogy a kozmoszban élünk, az alkotónak pedig meg kell teremteni a saját mikrokozmoszát. Ha nem ebbe a világba helyezi be műveit, akkor azok csak versek maradnak. A saját magunk által teremtett világ a legfontosabb, mert tágítható, hiszen nincsenek fizikai és földrajzi határai. Ezt a birodalmat én Drangalagnak neveztem el. Benne él Csu Fu, aki a szépre és igazra figyel. Esetenként Csu azonos a költővel, ám van, amikor ő szemléli a költőt.

– *Megfogalmazható pontosan, hogy mit jelent az Ön költészetében Drangalag? Érezhető, hogy ez egy külön világ, amelyet a költő teremt magának, de hol vannak a határai? Vannak-e egyáltalán határai?*

– A Csu és Drangalag című kötetemben jelenik ez meg, de előtte már megjelent ez a motívum verseimben. Ebben Csu Fu egy világot teremt magának. Ennek az a magyarázata, hogy én sok verset olvastam mind az öt kontinens szerzőitől. Ezek kiadtak egy olyan világot, amely rám hatott. Ezek a hatások teremtettek bennem egy új világot, kiadtak egy új kontinenst. Ezt egy önálló birodalomná alakítottam ki, s Drangalagnak neveztem el ezt a világot. Ennek a világnak a versei is hatottak rám, de ezt már Csu Funak kellett megírni. Tehát Takáts Gyula azonos lesz Csu Fuval. Időnként azonban mestere és tanítványa is. Ennek a birodalomnak a jellemzői, hogy nincsenek határai, nem bonthatók szét különböző országokra. S mivel Takáts Gyula írja ezeket a verseket, ezért világos az, hogy ezek a versek egy olyan jellegű birodalmat ábrázolnak, amelyiket én teremtettem. Tehát Csu Fura hatott és Csu Fu is hatott arra a világra.

*

Takáts Gyula 1945 óta a Berzsenyi Társaság elnöke. Ma is. Mint ahogy ma is aktívan jelen van az irodalomban. A *Somogy* című folyóirat főszerkesztője, gyakran találkozunk legfrissebb verseivel a lap hasábjain, de nem meglepetés, ha a legrangosabb fővárosi irodalmi lapok is vezető helyen hozzák alkotásait. Nincs nap, hogy ne kapna levelet valamelyik írótól, akik gyakran küldik köteteket is. Ezek mindegyikére néhány napon belül válaszol.

De személyesen ott van a város jeles ünnepein, eseményein is. Számon tartja a változásokat, véleménye, elképzelése van arról, miképpen mehetnének jobban a folyamatok.

A mostani alkalom attól is ünnepi lett, hogy a költő új kötettel lepte meg olvasóit. A pécsi *Pro Pannónia Kiadónál* jelent meg *Hol is a Volt című* verseskötete, valamint a költő-tanítvánnyal, Fodor Andrással folytatott levelezése. Ezek a feljegyzések nemcsak a mára kialakult Takáts Gyula-képet árnyalják, hanem irodalomtörténeti jelentőségük is nagy. Mint ahogy érdekes adalék volt nemcsak a szakembereknek, de az irodalomkedvelő közönség számára is Takáts Gyula *Bacchus könyve*, melyet a Berzsenyi Társaság adott ki. E kötet reprintben tartalmazza azokat a baráti bejegyzéseket, alkalmi rögtönzéseket, rajzokat, melyeket a Becehegyre érkező barátok, sőt néha maga Takáts Gyula jegyzett be a kis noteszbe. Az egyik ilyen barát a sok közül Pomogáts Béla irodalomtörténész, aki tisztelgésképpen Takáts Gyuláról szóló esszékötetet jelentetett meg a kilencvenötödik születésnapjára.

*

Fájdalom, hogy kissé ünneprontónak is lennünk kell.

Fájdalom, de le kell írunk, hogy Takáts Gyulát szomorúsággal tölti el, amit ma lát. Azt látja ugyanis, hogy a világ jobban Drangalag, mint valaha. Látja, hogy ma már egy maroknyi csoportot érdekel csak az irodalom, nagyhírű alkotók művei jelennek meg néhány százas példányszámban, míg irodalomnak nem nevezhető műveket kapkod szét a közönség. Ilyenkor bizonyára régi-régi idők jutnak eszébe, amikor irodalmi matinét tartott vasárnap délelőtt a Városháza dísztermében a Berzsenyi Társaság, s még a karzaton is sűrű sorokban állt az érdeklődő közönség. Előfordult, hogy egy rendezvényt a következő héten Zág-rábban kellett megismételni, odáig elment a híre.

Volt idő, hogy évekre a költőt fiává fogadta a város. Biztos megélhetésre volt elég az ehhez járó apanázs, utazásra futotta belőle, pesti hetekre, könyvekre, színházra.

Takáts Gyula mindig szívében hordta szülőföldjét. S hordja a mai napig is. Díszpolgára Kaposvárnak, Tabnak, Balatonyöröknek.

Úgy lett egyetemes, hogy mindvégig kisvárosi maradt. Mert jobban érdekelték a fák, madarak, növények, mint a nagyvárosi élet. Életműve és élete minden alkotó ember számára bizonyosság lehet: a zselickislaki domb vagy Becehegy igenis lehet akár a Parnasszus.

Állván a magaslaton jól esik körülnézni a pannon tájon. Áll a költő tehát, s tekintete a nagy vizet kutatja. Ott távol, ahol a hegyek körvonalai sejlenek, mintha kéklene a tó. A költő szívében megelégedés és nyugalom: legyőzte az Időt.

Legyőzte, mert elérve a tizedik évtized utolsó negyedét is, még mindig úr a szellem, úr a hasznos szép. Ezt ünnepelte február elején Kaposvár, a megye és az ország jóra és szépre még fogékony része.

*

Néhány szót arról, hogy milyen szerencsés kegyeltjei vagyunk a sorsnak, akiknek megadatott a közelebbi ismeretség Takáts Gyulával. Emlékek, történetek, anekdoták folyton-folyvást. Mert a drangalagi költőnek a táj nem pusztá táj, de virág, növény, fa, állat külön-külön. Mindnek tudja a nevét, tudja milyen hasznot képes hajtani az ember számára.

Autóval utazunk például egy nem is oly régi somogyi őszben. Az igali tetőre érünk, oda, ahonnan talán az istenek is szívesen körütkintenének. Már fölsejlik a Balaton, látszanak az északi part vonulatai. És akkor Takáts Gyula azt mondja: nem is annyira az emberek miatt

fáj a szívem, hogy egyszer itt kell hagyni őket, hanem a természet miatt.

Vagy látunk az erdő szélén egy sokszínű szép virágot. Illetve nem mi látjuk meg, hiszen a mi szemünk alig edzett útszéli virágokra. Takáts Gyula fedezi föl, megáll, és azt mondja: nézd meg, olyan szép, mintha csak nekünk akarna szolgálni a színével. (Bővebbet talán a hasznos szép fogalomköréből tudhatunk meg.)

Máskor Tabon járunk valami hivatalos ügyben, és amíg folyik a tanácskozás bennünket nem érintő és érdeklő része, gyorsan fölkerekedünk a tabi hegybe. Tab a szülőváros, illetve akkor még falu, itt töltötte első éveit Takáts Gyula. Emlékszik még a házra, hol lakott, de más házakra is, és az egykor bennük lakók történeteit is tudja. Fölmegyünk a hegyre, ahonnan reményeink szerint szinte az egész Somogyra rálátunk. Amint kiszállunk az autóból egy állat jön velünk szembe. Kóbor kutyának gondoljuk, de közelebről látjuk, hogy róka. És akkor Takáts Gyula azt mondja:

– Látod, ez megérezte, hogy jövünk, és üdvözölni akart bennünket.

A róka pedig, mintha a vendég kilétével tisztában lenne, kíváncsian közeledik, és csak húsz méteres közelségben veszi oldalra az irányt, futásra fogva a dolgot, mintha csak sejténé, hogy egyszer majd ezzel esélye kínálkozik ugyanígy átsuhanni egy Takáts Gyula-versen.

Vagy Bece. Végig néz a tájon, látja a Badacsony hegyét abból a furcsa nézetből, ahogyan csak Becéről látni, látja a Balatont, a déli partot, és akkor Takáts Gyula azt mondja: Capri is szép, de azt hiszem Európának mégis csak ez a legszebb vidéke.

De ha már Becénél tartunk, ne csak a déli partot lássuk, hordozzuk végig tekintetünket a kerten. Szomorú a látvány. És ez az ünneprontó valóság. Takáts Gyula rizlingtőkéi ma már csak az irodalomban léteznek. A megannyi versen üt csak át csillogásuk, száraz ízük. Hat-

hét évvel ezelőtt ki kellett vágni valamennyi tőkét. Gondozni, művelni már nem tudta, hiába jelentkeztek új és új művelők, nem tudott senki olyan gazdája lenni a szőlőnek, amiképpen azt Takáts Gyula szerette volna. És az is a valóság, hogy évek óta csak néhány alkalommal láthatta a költő azt a vidéket, amely olyannyira hasonlatos Drangalaghoz. Reményünk azonban van, hogy az idei nyáron ez másként lesz.

Addig azonban még előttünk a tavasz. Nem mintha az idei tél nem hordozott volna magában sok-sok tavaszi elemet. A hideg- és melegfront sűrű váltakozása volt tán az oka, hogy még Takáts Gyula közérzete is rosszra fordult. Egyik délelőtt például olyat mondott, amilyet soha nem szokott:

– Képzeld, reggel fölébredtem, és szédültem. Kihívtam az orvost, és százhatvan volt a vérnyomásom.

– Biztos a frontoktól van minden – próbáltam nyugtatni.

– Látod, az lehet. Majd kis gondolkodás után hozzátette: – De mi van akkor, ha ez olyan öregkori dolog, nem átmeneti. Akkor aztán jól nézünk ki.

Mindketten éreztük, hogy erről is lehetne beszélgetni, hogy mi történik, ha nem átmeneti itt minden, hanem így marad.

De hallgattunk.

Hosszú drangalagi csönd támadt.

*

– *A fővárosban élő írókkal mikor ismerkedett meg?*

– Viszonylag korán. Ha megnézzük a Helyét kereső nemzedék című kötetemet, amelybe a kortársaimmal folytatott levelezések állnak, akkor azt látjuk, hogy Weöres Sándor, Jékely Zoltán, Tatay Sándor és Radnóti mellett ott van az akkori magyar irodalom színe java.

– Radnóti Miklós első verseskötetéről azt írja: *Kulturált költő, aki-nél egyes versekben még cicomásan sok az irodalom, de a folyton jelen-lévő és figyelő költői intellektus legtöbbször pompásan keveredik az el-sődleges élménnyel.* Vele hogyan került kapcsolatba?

– A *Kút* című első verseskötetemből sokaknak küldtem tisztelet-példányt, de Radnótinak nem, mivel személyesen nem ismertem. El-lenben küldtem Babitsnak. Minden bizonnyal ő adta Radnótinak, hogy írjon róla recenziót a Nyugatba, amit ő meg is tett. Hamarosan meg is jelent az írás.

– *Milyen visszhangja volt ennek Kaposváron?*

– Csak néhányan értesültek róla, de értesültek. Emlékszem, ak-kor a Casinó volt a találkozóhelyünk, s oda járt egy kisebb társaság, amelynek tagjai forgatták a Nyugatot és más pesti lapokat, ők gratulál-tak. Voltak, akik apámnak gratuláltak a fiához. Gimnáziumi tanárok, ügyvédek voltak, t9bbek között Biczó Ferenc, aki a Berzsényi Társaság egyik vezetője volt azokban az időkben. Azt, hogy Kaposváron engem költőként tartottak számon, elsősorban Fárbás Jenő tisztifőorvosnak és Biczó Ferencnek köszönhetem. Ők segítettek megjelenni második kötetemet, a Kakuk a dombon-t.

– *Berzsényi Dániel költészetével mikor ismerkedett meg?*

– Gimnazistaként magyar órákon verset soha nem tudtam meg-tanulni. Általában rossz versmondóként tartottak számon, az osztály-ban sokan sokkal jobban tudták a memoritereket. A költők közül csak Arany János volt rám nagy hatással, valamint Berzsényi. Akinek na-gyon nehéz versei vannak, kivált a diákok számára. Én viszont teljes tökéletességgel tudtam, mondani Berzsényit. Érdekes, hogy még Petőfi-től sem tudtam annyira verset mondani, mint Berzsényitől.

– *Aztán ez meghatározó élménye volt életének, hiszen 1946-tól kezdődően még ma is a Berzsényi Társaság elnöke.*

– Ebben bizonyára szerepe van édesapámnak is, aki tanárként egyik szorgalmazója volt annak, hogy a város legszebb parkjában felállítsák Berzsenyi Dániel mellszobrát. Ezt közadakozásból hozták létre, oly módon, hogy az iskolában kihirdették: aki tud otthonról rezet hozni, azt kéri, hogy hozzon. Régi barátom, Rostás Károly szokta emlegetni, hogy ő bizony elcsente a nagyanyja rézkilincset a nemes cél érdekében. A szobor ma is áll, a szép parkot azóta Berzsenyiről nevezték el. Talán öt-hatszáz méterre van a házamtól, tegnap éppen arra sétáltam. Örömmel láttam, hogy még el tudom olvasni a Berzsenyi Általános Iskola fölíratát. Azon szoktam ellenőrizni, vajon jó-e még a szemem.

– *Élete során –bár Kaposvár volt az állandó lakhelye - mégis sokat utazott, szerte a világban. Mely tájakon járt?*

– Nekem mindig szokásom volt, hogy ha tehetem, akkor felkerekedek a nagyvilágban. Soha nem szerettem egy helyben maradni. Még diákként is a szünidőt azzal töltöttem, hogy elmentem társaimhoz, vagy egyszerűen fölültem a vonatra, hogy gyönyörködjem a tájban. Somogyban nagyon sokat utaztam, de később felutaztam Pestre, néha egy hétig ott maradtam, barátaimmal jártuk a kávéházakat, beszélgettünk. Amikor pedig nem volt több pénzem, hogy maradjak, akkor már aznap este visszajöttem. Szívesen jártam aztán külföldre. Hosszabb időt töltöttem Rómában, Grazban, Finnországban. Nagyon szerettem Ausztriát is, ahova színi jártam, ha tehettem. Akkor ez még nem volt nálunk nagyon szokásban, de én imádtam azokat a lankákat, amely Somogy dombjaira emlékeztetett.

– *Az úti élményekről versek is születtek legtöbbször.*

– Igen, sokszor írtam verseket az utazás során szerzett élményeimről, de felhasználtam arra is az időt, hogy megismerkedjem az adott nép irodalmával. Leginkább az angol irodalommal kerültem kapcsolatba, s ennek eredménye lett, hogy fordítottam Keats-et, Shelleyt, Byront

– Közben a Somogy Megyei Múzeum igazgatója volt 1948-tól 1971-ig, nyugdíjba vonulásáig. Mennyire ment a napi kötelező elfoglaltság az irodalmi élet rovására?

– Tulajdonképpen nem volt az irodalmi munkásságom kárára. Nem tudnék most olyan indokot mondani, ami miatt bánnom kellene azokat az időket.

– Hallottam egy történetet ebből az időszakból. Állítólag amikor lelkendezve beléptek az igazgatói szobába a régészek, hogy szenzációs leleteket találtak valahol a megyében, azt a választ kapták: akkor temessék gyorsan vissza, mert erre a világra nem szabad fölhozni. Az ötvenes évek anekdotája ez.

– Előfordulhat. Valóban az a világ olyan volt, de azt mindig elmondtam a régészeimnek, hogy pontos leírást adjanak a lelet helyéről.

– Kilencvenhetedik születésnapjára adta ki a pécsi Pro Pannónia Kiadó Hol is a Volt címmel az elmúlt két esztendőben írt verseit. Ám úgy ez nem jelenti azt, hogy már nem ír verset?

– A megjelenés óta írtam két verset, no meg azokat javítgatom, amik a kötet leadásakor még vázlatok voltak. Majd kiderül mire tudom használni őket.

– Amúgy mennyire volt kritikus saját írásaival kapcsolatban? Kinek mutatta meg például a verseit?

– Nagyon sok versemre azt mondtam például, hogy ennél jobbat kell írni. Édesapámnak szoktam csak megmutatni a verseimet, amúgy senkinek. Apám, szegény mindegyikre azt mondta, hogy nagyon jó. Ám ő elfogult volt velem. Az igazság az, hogy legalább annyi verset hagytam ki a kötetekből, amennyi megjelent. Azt hiszem ilyen tekintetben nagyon szigorú voltam magamhoz. Amik kötetben megjelentek, azokra magam is azt mondtam: aránylag jó versek.

– Drangalagnak mint önálló világnak az előképe nem kis túlzással már ott formálódik korábban is regényeiben. Elég csak a Polgárjelöltek

zárt világára gondolni, vagy a Színház az „Ezüst Kancsó”-ban című regény Bakád nevű kisvárosára, ami ugye vagy Nagyatád, vagy nem. Ezekben a zárt közösségekben való viszonyok a jelek szerint mindig izgatták.

– Valóban így vagy. Talán ahogy Móriczot a parasztság izgatta, úgy izgatott például engem is a polgárság, amely csak jelölve volt a polgárságra, de nem válhatott azzá. Éppen ezért tartom egyik legfontosabb művemnek a somogyi pásztorvilág című kötetemet, amelyet az ötvenes években írtam. Azért fontos, mert a bereki pásztorok különleges és különös világát mutatja be. Egyébként a *Vágyják a berket* című kisregényem szereplői is ebben a világban, mozognak. Itt nem homokon száguldoznak a csikósok, mint az Alföldön, hanem csónakon úsztak a berekben az itt élők. A berekben egyes helyeken kis szigetecskék alakultak, itt tudott lakni a pásztor még télen is. Onnan ő nem mehetett száraz lábbal a szárazföldre, hanem be kellett ülnie a ladikjába.

– *Hogyan telnek mostanában a napjai?*

– Kilencvennyolcadik évemben vagyok. Addig, amíg a barátiám élt, teljesen otthon éreztem magam. Velük naponta találkoztam a kaposvári Fő utcai Sthümer Kávézóban. Ám ahogy ők elmentek mellőlem, azóta sokkal nehezebben tudok kapcsolatot teremteni. Ha valaki eljön most hozzám – és szerencsémre sokan felkeresnek – akkor mégis ahhoz jönnek, aki egyedül van. Bizonyos értelemben érdekes egyedül maradni. Ha valaki felkeres, általában azt kérdezi: még tetszik dolgozni?

Igen, kérem, mondom ilyenkor: még dolgozom. Ezen kívül pedig nemcsak a barátaimmal való beszélgetésből tudok következtetni arra, hogy merre is megy a világ, hanem az arcukból is. Én egy másik Kaposvárt ismerek, s ha lemegyek a Fő utcára, akkor ott már egy másik várost látok. Az én városom nem ilyen. Az ismerősök meg éppen az iránt érdeklődnek, hogy milyen volt az a régi város. Ez is egy furcsa

történet, érdekes viszony, lám megint megérkeztünk Drangalag és Csu kettős viszonyához.⁴⁶¹

⁴⁶¹ A kurzívval szedett idézetek Takáts Gyula: Emlékek életrajza c. esszékötetében megjelent Miből is lehet líra c. írásból valók (Berzsenyi Kiadó, Kaposvár, 2002.)

Irodalomjegyzék

Takáts Gyula művei:

- A somogyi Nagyberek.* Adatok a somogyi Nagyberek gazdaság- és településföldrajzához. (Doktori értekezés.) Pécs. 1934. Kultúra Könyvnyomdai Múintézet, 40 p. (Specimina Dissertationum Facultatis Philosophicae Regiae Hungaricae Universitatis Elisabethinae Quinqueecclesiensis, 51 p.)
- Kút.* Versek. Ill.: Halvax Gyula. Kaposvár. 1935. Kaposvári Katolikus Szabadegyetem, 64 p. (Pannon Múzsza könyvtára 1.)
- Kakuk a dombon.* Versek. Kaposvár. 1937. Berzsényi Társaság, 80 p.
- Május.* Versek. Pécs. 1939. Janus Pannonius Társaság, 64 p. (A Janus Pannonius Társaság Könyvtára 10.)
- Családfa helyett.* Válogatott és új versek. Bp. 1941. Bolyai Akadémia, 80 p. (Bolyai Könyvek.)
- Vájják a berket.* Kisregény. Bp. 1942. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 60 p. (Diárium Könyvtár.)
- Hold és hárs.* Versek. Kaposvár. 1943. Bolyai Akadémia, 100 p. (Bolyai Könyvek.)
- Polgárjelöltek.* Regény. Bp. 1945. Magyar Élet, 394 p.; 2. kiadása a *Színház az „Ezüst Kancsó”-ban* című regénnyel együtt: *Polgárjelöltek. Színház az „Ezüst Kancsó”-ban.* Regények. Ill.: Würtz Ádám. Bp. 1979. Magvető, 464 p.
- Se ég se föld.* Versek. Bp. 1947. Egyetemi Nyomda, 112 p.
- Az emberekhez.* Válogatott és új versek. Bp. 1955. Szépirodalmi, 212 p.
- Egry József–T. Gy.: *Vizitükör.* Rajzok és versek. Pécs. 1955. Dunántúli Magvető, 40 p.; 2., reprint kiadása: ua. Utószó: Tüskés Tibor. Kaposvár. 1986. Palmiro Togliatti Megyei Könyvtár. (Pannónia Könyvek.)

Színház az „Ezüst Kancsó”-ban. Regény. Ill.: Kass János. Bp. 1957. Magvető, 154 p.; 2. kiadása a *Polgárjelöltek* című regénnyel együtt: *Polgárjelöltek. Színház az „Ezüst Kancsó”-ban.* Regények. Ill.: Würtz Ádám. Bp. 1979. Magvető, 464 p.

Rózsává lett róka. Gyermekversek. Ill.: Szántó Piroska. Bp. 1958. Móra, 60 p.

Mézöntő. Versek. Bp. 1958. Szépirodalmi, 182 p.

Képek és versek útjain. Tanulmányok, esszék, műfordítások. Bev.: Kanyar József. Kaposvár. 1961. Somogy Megyei Tanács VB Műv. Oszt., 72 p. (Somogyi Almanach 6.)

Virágok virága. Új versek. Bp. 1961. Szépirodalmi, 128 p.

Kinek könnyebb? Novellák. Bp. 1963. Szépirodalmi, 244 p.

Évek, madarak. Válogatott versek. Bp. 1965. Szépirodalmi, 400 p.

Egy flóbertpuska története. (Ifjúsági) regény. Ill.: Würtz Ádám. Bp. 1967. Móra, 156 p.

Villámok mértana. Versek. Ill.: Szántó Piroska. Bp. 1968. Szépirodalmi, 200 p.

A tündérhal és a háló. Balatoni halászrege. Ill.: Bartha László. Bp. 1968. Móra, 40 p.; 2. kiadása: ua., 1983.

Vitorlás a berken. (Ifjúsági) regény. Ill.: Würtz Ádám. Bp. 1971. Móra, 228 p.; 2. kiadása: ua., 1978. 216 p.

Egy kertre emlékezve. Művek és mesterek között. Tanulmányok, esszék. Bp. 1971. Szépirodalmi, 388 p.

Sós forrás. Versek. Ill.: Würtz Ádám. Bp. 1973. Szépirodalmi, 136 p.

Dorombol a hold. Gyerekversek. Ill.: Szántó Piroska. Bp. 1973. Móra, 40 p.; 2. kiadása: ua., 1979.

Száz nap a hegyen. Versek. Ill.: Würtz Ádám. Bp. 1975. Szépirodalmi, 160 p.

Hódolat Berzsényi szellemének. Versek és tanulmányok. Kaposvár. 1976. Somogy megyei Nyomda, 52 p. (Somogyi Almanach 24.)

Fogadja be világ. Versek. Békéscsaba. 1976. Megyei Könyvtár, 10 p.
(Poesis Hungarica 1. sor. 7.)

Vulkánok, fűgefák. Régi és új versek. Ill.: Szántó Piroska. Bp. 1978.
Szépirodalmi, 560 p.

A harmónia keresése. Esszék, tanulmányok. Bp. 1979. Szépirodalmi,
400 p.

A semmi árnyéka. Versek. Bp. 1980. Szépirodalmi, 252 p.

Százhusz vers. Versek. Bp. 1980. Magvető, 216 p.

Kimondani. Versek. Ill.: Würtz Ádám. Pécs. 1981. Szikra Nyomda, 30 p.

Helyettük szóljál. Versek. Bp. 1982. Szépirodalmi, 160 p.

A rejtett egész. Versek. Bp. 1984. Szépirodalmi, 144 p.

Helyét kereső nemzedék. Költők levelei 1934–1949. Utószó: Pomogáts
Béla. Bp. 1984. Magvető, 344 p.

Tükrök szava–betűk arca. Jegyzetek–válaszok. Vallomások. Bp. 1985.
Szépirodalmi, 340 p.

Felhők Arkádiából. Összegyűjtött versek 1930–1967. Ill.: Szántó Piro-
ska. Bp. 1986. Szépirodalmi, 480 p.

Somogyi pásztorvilág. Tanulmány. Kaposvár. 1986. Somogy Megyei
Múzeumok Igazgatósága, 128 p.

Más távlat. Összegyűjtött versek 1967–1983. Ill.: Szántó Piroska. Bp.
1987. Szépirodalmi, 416 p.

Kövil az idő. Új versek. Bp. 1989. Szépirodalmi, 184 p.

Szonettek a Styxen túlra. Versek. Ill.: Würtz Ádám. Bp. 1990. Magvető,
116 p.

Versek Drangalagból. Versek. Bp. 1991. Szépirodalmi, 128 p.

Csokonai Somogyban. Tanulmány. Kaposvár. 1993. Kaposvári Csoko-
nai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola, 32 p.

Az innen és a túl. A szerző válogatása életművéből. Versek. Bp.–
Ungvár. 1994. Tri kolor–Intermix, 168 p. (Örökségünk.)

Az igazi poézis keresése. Írások Berzsenyi Dánielről. Tanulmányok.
Szerk.: Tüskés Tibor. Ill.: Martyn Ferenc. Pécs–Kaposvár. 1994. Baranya Megyei Könyvtár–Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság, 110 p. (Pannónia Könyvek.)

Csu és Drangalag. Új versek. Ill.: Egry József és Würtz Ádám. Pécs. 1996. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 80 p. (Pannónia Könyvek.)

Rajz és líra. T. Gy. kiállítása. Kálmán Imre Múzeum, Siófok, 1996. november 20–1997. február 28. Siófok. 1996. Kálmán Imre Múzeum, 16 p.

Már Drangalag viszi. Új versek. Bp. 2001. Nap Kiadó, 128 p.

Emlékek életrajza. Esszék, visszaemlékezések. Kaposvár. 2002. Berzsenyi, 154 p.

Őt esztendő Drangalagban. Naplójegyzetek. Pécs. 2005. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, 304 p.

Bacchus könyve. Becehegyi emlékek. (T. Gy. becehegyi vendégkönyve.) 2006. Kaposvár. Berzsenyi, 128. p.

Hol is a Volt. Új versek. Pécs. 2007. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 64 p.

Szakirodalom

Bibliográfiák

- Takáts Gyula*. Bibliográfia. Összeáll.: Magyar Józsefné. Kaposvár, 1981, Palmiro Togliatti Megyei Könyvtár, 124. (Somogyi bibliográfiák, 9.)
- Takáts Gyula*. Bibliográfia 1981–1991. Összeáll.: Magyar Józsefné. Kaposvár, 1992, Megyei és Városi Könyvtár, 44. (Somogyi bibliográfiák, 9/B.)
- Takáts Gyula*. Bibliográfia. Összeáll.: Köpflerné Szeles Judit. Kaposvár, 2003, Városi és Megyei Könyvtár, 72. (Somogyi bibliográfiák, 9/C)

Monográfiák, tanulmánygyűjtemények

- Bertók László: *Takáts Gyula írói útja*. Főiskolai szakdolgozat. 1963, 36. [Kézirat – hozzáférhető a Kaposvári Megyei Könyvtárban.]
- Laczkó András: *Takáts Gyula*. Bp., 1976, Akadémiai Kiadó, 182. (Kortársaink.)
- Takáts Gyula 70 éves*. Szerk.: Laczkó András. Kaposvár, 1981, Kaposvári Miniatűr Könyvgyűjtő Klub, 74.
- Pomogáts Béla: *Otthon a világban*. Írások Takáts Gyuláról. Kaposvár, 1986, Somogy megyei Nyomdaipari Vállalat, 64. (Somogyi Almanach, 42.)
- Csányi László: *Takáts Gyula világa*. Tanulmányok. Kaposvár, 1991, Somogy Megyei Könyvtár, 110.
- Tüskés Tibor: *A hasznos szép költője*. Írások Takáts Gyuláról. Kaposvár, 1996, Megyei és Városi Könyvtár, 166.
- Laczkó András: *Keressük a Heszperidák kertjét!* Pályaképvázlat Takáts Gyuláról. Kaposvár, 1996, Kaposvár Önkormányzata, 196.
- Pomogáts Béla: *A valóság poézise*. Írások Takáts Gyuláról. Budapest, 2006, Litera Nova, 184.

Esszék, tanulmányok, kritikák

- Radnóti Miklós: *Takáts Gyula: Kút.* = Nyugat, 1935, 8. sz. II. 133–134. és R. M.: *Próza.* = *Novellák és tanulmányok.* Szerk.: Réz Pál. Bp., 1971, Szépirodalmi Könyvkiadó, 453–454.
- Weöres Sándor: *Takáts Gyula: Kút.* = Magyar Minerva, 1935, 7. sz. 223–224.
- Jékely Zoltán: *Takáts Gyula: Kút.* = Napkelet, 1936, 9. sz. 636–637. és J. Z.: A Bárány vére. Bp., 1981, Szépirodalmi Könyvkiadó, 266–268.
- Vas István: *Takáts Gyula: Kakuk a dombon.* = Nyugat, 1938, 1. sz. I. 74–75. és V. I.: *Évek és művek. Kritikák és tanulmányok 1934–1956.* Bp., 1958, Magvető Könyvkiadó, 41–44. és V. I.: *Az ismeretlen isten. Tanulmányok 1934–1973.* Bp., 1974, Szépirodalmi Könyvkiadó, 752–755. és V. I.: *Tengerek nélkül. Tanulmányok.* Bp., 1978, Szépirodalmi Könyvkiadó, 40–42. (Vas István összegyűjtött munkái, 4.)
- Várkonyi Nándor: *Takáts Gyula: Május.* = Nyugat, 1939, 8. sz. II. 118–119.
- Kelemen János: *Takáts Gyula: Családfa helyett.* = Nyugat, 1941, 8. sz. 565–566.
- Sóter István: *Takáts Gyula: Hold és hárs.* = Magyar Csillag, 1943, 16. sz. II. 241–242. és *Válasz*, 1948, 10–11. sz. II. 769–770. és S. I.: *Négy nemzedék.* Bp., 1948, Parnasszus Könyvkiadó, 194–195. és S. I.: *Tisztuló tükrök. A magyar irodalom a két világháború között.* Bp., 1966, Gondolat, 284–285.
- Kulcsár Adorján: *Takáts Gyula prózája.* = *Diárium*, 1947, 1. sz. 40. [Polgárjelöltek.]
- Hamvas Béla: *Takáts Gyula: Se ég se föld.* = *Diárium*, 1947, 3. sz. 136.
- Várkonyi Nándor: *Takáts Gyula válogatott versei.* = *Dunántúl*, 1956, 15. sz. 79–86. [Az emberekhez.]
- Fodor András: *Vizitükör.* = *Csillag*, 1956, 1. sz. 197–199.
- Rónay György: *Az olvasó naplója.* = *Vigilia*, 1958, 12. sz. 754–756. [Mézöntő.]
- Simon István: *Költő a tájban. Takáts Gyula költészetéről.* = *Kortárs*, 1961, 5. sz. 764–768. és S. I.: *A virágfa árnyékában. Tanulmányok, kritikák, cikkek 1953–1963.* Bp., 1964, Szépirodalmi Könyvkiadó, 148–159.

- Domokos Mátyás: *Takáts Gyula: Kinek könnyebb?* = Jelenkor, 1963, 5. sz. 473–475.
- Szeghalmi Elemér: *Takáts Gyula: Évek, madarak.* = Kortárs, 1965, 8. sz. 1326–1330. és Sz. E.: Freskó és pasztell. Bp., 1971, Ecclesia, 114–120.
- Rónay György: *Takáts Gyuláról.* = A Könyv, 1965, 8. sz. 266–268. és Jelenkor, 1968, 1. sz. 58–61. és R. Gy.: Olvasás közben. Bp., 1971, Magvető Könyvkiadó, 227–237.
- Hallama Erzsébet: *Takáts Gyula: Egy flóbertpuska története.* = Jelenkor, 1968, 6. sz. 562–563.
- Rónay György: *Az olvasó naplója.* = Vigilia, 1968, 7. sz. 490. [Villámok mértana.]
- Rónay László: *Virágba borult kert.* = Jelenkor, 1972, 2. sz. 172–176.
- Fioláné Komáromi Gabriella: *Takáts Gyula: Dorombol a hold.* = Somogy, 1973, 2. sz. 123–124.
- Fodor András: *Mézöntő.* Takáts Gyula költeményének elemzése. = Jelenkor, 1973, 3. sz. 228–234. és F. A.: Futárposta. Bp., 1980, Szépirodalmi Könyvkiadó, 111–121. és Miért szép? Verselemzések napjaink magyar költészetéből. Szerk.: Detre Zsuzsa, Bárány György. Bp., 1981, Gondolat, 116–126.
- Fodor András: *Takáts Gyuláról.* = Kortárs, 1973, 4. sz. 654–661. és F. A.: A nemzedék hangján. Bp., 1973, Szépirodalmi Könyvkiadó, 7–27.
- Ágh István: *Becehegyi vendéglátó.* Takáts Gyula: Sós forrás. = Élet és Irodalom, 1973, 17. sz. 11.
- Bécsy Tamás: *Takáts Gyula: Sós forrás.* = Kritika, 1973, 10. sz. 24.
- Rónay László: *Sós források vizein. Takáts Gyula életútja.* = R. L.: Hűség és sáfárok. Bp., 1975, Szépirodalmi Könyvkiadó, 321–341.
- Csűrös Miklós: „Száz nap a hegyen”. Takáts Gyula új verseiről. = Somogy, 1975, 4. sz. 22–28.
- Albert Zsuzsa: „A valóságból a valót...” Takáts Gyula: Száz nap a hegyen. = Könyvvilág, 1975, 5. sz. 3.
- Bécsy Ágnes: *Takáts Gyula: Hódolat Berzsenyi szellemének.* = Irodalomtörténet, 1978, 2. sz. 559–562.
- Lengyel Balázs: *Hegyen, tó fölött.* Takáts Gyula: Vulkanok, fügefák. = Élet és Irodalom, 1978, 12. sz. 11. és L. B.: Közelképek. Válogatott tanulmányok.

- Bp., 1979, Szépirodalmi Könyvkiadó, 289–293. és L. B.: Zöld és arany. Válogatott esszék. Bp., 1988, Magvető Könyvkiadó, 421–425.
- Kenyeres Zoltán: *A hűség természete*. Takáts Gyula: Vulkánok, fügefák. = Új Írás, 1978, 9. sz. 115–117. és K. Z.: A lélek fényüzése. Bp., 1983, Szépirodalmi Könyvkiadó, 195–200.
- Csűrös Miklós: *A létezés varázsának költészete*. Takáts Gyula: Vulkánok, fügefák. = Jelenkor, 1978, 9. sz. 845–855. és Cs. M.: Színképelemzés. Bp., 1984, Szépirodalmi Könyvkiadó, 7–31.
- Weber Antal: *Takáts Gyula regényeiről*. = Kritika, 1979, 12. sz. 28. [Polgárjelöltek; Színház az „Ezüst Kanocska”-ban.]
- Csűrös Miklós: *Takáts Gyula: A semmi árnyéka*. = Somogy, 1980, 3. sz. 99–101.
- Rába György: *Takáts Gyula arcképehez*. = Jelenkor, 1981, 2. sz. 103–106. és R. Gy.: Csönd herceg és nikkel szamovár. Bp., 1986, Szépirodalmi Könyvkiadó, 253–258.
- Pethő Bertalan: *Takáts Gyula lét-kérdéseiről*. = Jelenkor, 1981, 2. sz. 107–113.
- Takáts Gyula: Fakutyán, fényben. A versről a költővel Domokos Mátyás beszélget*. = Jelenkor, 1981, 2. sz. 114–120. és Domokos Mátyás–Lator László: Versekről, költőkkel. Bp., 1982, Szépirodalmi Könyvkiadó, 114–127.
- Nádor Tamás: *Ex libris Takáts Gyula*. = Új Írás, 1981, 2. sz. 122–128. [Beszélgetés Takáts Gyulával.]
- Makay Gusztáv: *Egy költő, aki hű maradt önmagához*. Takáts Gyula: Száz-husz vers. = Jelenkor, 1981, 6. sz. 564–568.
- Mészáros Sándor: *Takáts Gyula: Helyettük szóljal*. = Alföld, 1983, 3. sz. 75–76.
- Kerék Imre: *Takáts Gyula: A rejtett egész*. = Dunatáj, 1984, 4. sz. 61–65.
- Károlyi Csaba: *Takáts Gyula: Más távlat*. = Kortárs, 1987, 9. sz. 159–162.
- Tandori Dezső: *Takáts Gyula: Kövül az idő*. = Kortárs, 1989, 11. sz. 163–165.
- Jánosy István: *Deus sive natura*. Takáts Gyula: Szonettek a Styxen túlra. = Dunatáj, 1991, 1. sz. 72.
- Bodor Béla: *Takáts Gyula: Szonettek a Styxen túlra*. = Kortárs, 1991, 2. sz. 152–154.

- Lator László: *Takáts Gyula láthatatlan műhelyei*. = Holmi, 1991, 2. sz. 132–134. és Látóhatár, 1991, 4. sz. 10–14. és L. L.: Költők, versek, barátaim. Bp., 1993, Európa Kiadó, 128–133. [Vihar előtt, verselemzés.]
- Kulcsár Szabó Ernő–Varga Lajos Márton: *Kifogni a lét tragikumán*. Takáts Gyula: Versek Drangalagból. = Jelenkor, 1991, 7–8. sz. 665–668.
- Kabdebő Lóránt: *Árkádia tárlatai*. = Jelenkor, 1992, 6. sz. 553–561.
- Weber József: *Az igazi város*. Takáts Gyula regényeiről. = Somogy, 1996, 1. sz. 17–21.
- Nagy Imre: *Csu Fu és a füge ága*. Takáts Gyula: Csu és Drangalag. = Jelenkor, 1996, 7–8. sz. 728–731.
- Szentmártoni János: „A szárny reménye tart”. Takáts Gyula: Már Drangalag viszi. = Magyar Napló, 2001, 2. sz.
- Csűrös Miklós: *A föld kérdő reménye*. Takáts Gyula: Emlékek életrajza. = Holmi, 2002, 12. sz. 1629–1632.
- Tandori Dezső: *Takáts Gyula a „Hét évszázad magyar költészete” tükrében*. = Somogy, 2002, 1. sz. 7-9.
- Druzsín Ferenc: *Angyaltenyéri kisváros*. Színház az „Ezüst Kancsó”-ban. Kaposvár, 2005.
- Berzsenyi Könyvkiadó, 176.
- Kenyeres Zoltán: *Idill és varázs földközélen*. = Parnasszus, 2008, 4. sz. 15-17.
- Rónay László: *Kútból a Bece-hegy ormára*. = Parnasszus, 2008, 4. sz. 18-25.
- Bengi László: *Tájiasság és egység*. Esszé a Takáts Gyula versről. = Parnasszus, 2008. 4. sz. 26-33.
- Tüskés Tibor: *Takáts Gyula és Csorba Győző levelezése*. = Parnasszus, 2008. 4. sz. 34-36.
- Kósa Csaba: *Tündér szárnyán*. = Parnasszus, 2008. 4. sz. 37-41.
- Varga István: *Takáts Gyula „kilencvenes” évei*. = Parnasszus, 2008. 4. sz. 42-43.
- Pomogáts Béla: *A láthatatlan fény*. = Parnasszus, 2008. 4. sz. 44-46.

T a r t a l o m

Prológus	2
Bevezető	5
Iskola a szülőföldön (Egy flóbertpuska története)	7
A regény amint festi a költő (Vitorlás a berken)	27
Elárvult pisztrángok (Polgárjelöltek)	50
Világvégi világszínház (Színház az „Ezüst kancsó”-ban)	99
Emberek kizökkent időben (Kinek könnyebb?)	121
Az éden-térkép rajzolója (Egy kertre emlékezve)	202
Epilógus (melléklet)	239
A kilencvennyolcadik év	240
Irodalomjegyzék	254